O SLOVOSLEDU Z KOMUNIKAČNÍHO POHLEDU

Kateřina Rysová

ÚFAL
ÚSTAV FORMÁLNÍ
A APLIKOVANÉ LINGVISTIKY

STUDIES IN COMPUTATIONAL AND THEORETICAL LINGUISTICS

Kateřina Rysová

O SLOVOSLEDU Z KOMUNIKAČNÍHO POHLEDU

Published by Institute of Formal and Applied Linguistics
as the 12th publication in the series
Studies in Computational and Theoretical Linguistics.

Editor in chief: Jan Hajič

Editorial board: Nicoletta Calzolari, Miriam Fried, Eva Hajičová,
Aravind Joshi, Petr Karlík, Joakim Nivre, Jarmila Panevová,
Patrice Pognan, Pavel Straňák, and Hans Uszkoreit

Reviewers: prof. PhDr. Eva Hajičová, DrSc.
PhDr. Ludmila Uhlířová, CSc., dr. h. c.

This book has been printed with the support of the projects P406/12/0658 – Coreference, discourse relations and information structure in a contrastive perspective (Czech Science Foundation); LH14011 – Multilingual Corpus Annotation as a Support for Language Technologies (Ministry of Education, Youth and Sports); 331611 Valency as a Word Order Factor (Charles University Grant Agency); LM2010013 LINDAT/CLARIN (Ministry of Education, Youth and Sports) and of the institutional funds of Charles University in Prague.
Printed by EUROPRINT, a.s.

Copyright © Institute of Formal and Applied Linguistics, 2014

ISBN 978-80-904571-5-7

Obsah

Seznam zkratek **xi**

Předmluva **1**

Anotace **5**

Annotation **7**

Abstrakt **9**

1 Úvodem **13**

2 Cíle práce **15**

3 Teoretické východisko **17**

3.1 Kontextové zapojení výpovědí, aktuální členění větné 17

3.1.1 Pojetí kontextové zapojenosti v *Mluvnici češtiny 3* (1987) 17

3.1.1.1 Vztah kontextové zapojenosti a aktuálního členění v *Mluvnici češtiny 3* (1987) 18

3.1.2 Kontextová zapojenost v pojetí funkčního generativního popisu (FGP) 20

3.1.2.1 Vztah kontextové zapojenosti a aktuálního členění ve funkčním generativním popisu 21

3.1.2.2 Kritéria pro vymezení základu a ohniska v pojetí FGP . . . 25

3.1.2.2.1 Otázkový test 26

3.1.2.2.2 Test s negací 31

3.1.2.3 Rozlišování vět se základem a bez základu 32

3.1.2.3.1 Návrh testu kontroly porozumění 32

3.1.2.3.2 Pojem kontrastivního kontextového zapojení . . . 34

3.1.2.4 Kontextová zapojenost v *Pražském závislostním korpusu* . 34

3.1.2.5 Výpovědní dynamičnost v *Pražském závislostním korpusu* 35
3.1.2.6 Anotace aktuálního členění v datech *Pražského závislostního korpusu* 36
3.1.2.6.1 Vliv povrchového slovosledu 36
3.1.2.6.2 Vliv typu uzlu 36
3.1.2.6.3 Rozpoznání vlastního ohniska a kontrastivně kontextově zapojeného uzlu 37
3.1.2.6.4 Vliv vnímání anotátora 37
3.2 Slovosled v češtině 38
3.2.1 Český slovosled v pojetí *Mluvnice češtiny 3* 38
3.2.1.1 Stupnice výpovědní dynamičnosti podle *Mluvnice češtiny 3* 39
3.2.1.2 Slovoslední činitelé podle *Mluvnice češtiny 3* 40
3.2.1.2.1 Hlavní činitelé ovlivňující výpovědní dynamičnost 40
3.2.1.2.1.1 Slovesná valence 40
3.2.1.2.1.2 Lexikální sémantika 42
3.2.1.2.2 Činitelé ovlivňující slovosled 44
3.2.1.2.2.1 Aktuální členění 44
3.2.1.2.2.2 Gramatická stavba výpovědi 44
3.2.1.2.2.3 Rytmická stavba výpovědi 45
3.2.1.2.2.4 Styl 45
3.2.1.2.2.5 Komunikativní záměr mluvčího 45
3.2.1.2.2.6 Slovnědruhová příslušnost větného členu . 45
3.2.1.2.2.7 Větnost – nevětnost vyjádření větného členu 46
3.2.1.2.2.8 Valenčnost – nevalenčnost vztahu k dominujícímu slovu 46
3.2.1.2.2.9 Sémantická konkrétnost – všeobecnost větného členu 46
3.2.2 Český slovosled v pojetí funkčního generativního popisu 46
3.2.2.1 Systémové uspořádání 48
3.2.2.2 Faktory působící proti systémovému uspořádání 50
3.2.2.2.1 Hranice mezi kulisou a ohniskovým členem (pojetí aktuálního členění) 50

3.2.2.2.2 Rytmický činitel (délka participantů) 51
3.2.2.2.3 Ustálená spojení 51
3.2.2.2.4 Nejasný závislostní vztah 52
3.2.2.2.5 Nejasnosti v systémovém uspořádání: postavení směru, patientu a způsobu 52
3.2.2.2.6 Jeden ze členů je vlastním rématem 52
3.2.2.2.7 Na začátku věty stojí kontrastivně kontextově zapojený participant 53
3.2.2.2.8 Způsob definování jednotlivých participantů . . . 53
3.2.3 Stupnice výpovědní dynamičnosti v *Mluvnici češtiny 3* a ve funkčním generativním popisu 54
3.3 Stupnice výpovědní dynamičnosti v němčině 55
3.3.1 Stupnice vlastních rémat v němčině podle gramatiky W. Flämiga . . 56
3.3.2 Základní slovosled v němčině 58
3.3.2.1 Valence jako jeden z hlavních slovosledných faktorů v němčině 59
3.3.2.1.1 Pojetí valence ve Flämigově gramatice němčiny . 60
3.3.2.2 Základní pozice větných členů v německém slovosledu . . 60
3.3.2.3 Příslovečná určení typu I, II, III 61
3.3.2.3.1 Složky valenčně nutné 61
3.3.2.3.2 Složky valenčně možné 62
3.3.2.3.3 Složky valenčně nezávislé 63
3.3.2.3.4 Srovnání: složky valenčně nutné, možné a nezávislé 64
3.3.2.4 Možnosti příslovečných určení být valenčně závislým členem německé věty podle Flämigovy gramatiky němčiny . 65
3.4 Valence jako jeden z hlavních slovosledných faktorů v češtině? 66
3.4.1 Pojetí valence ve funkčním generativním popisu 66
3.4.1.1 Valenční slovník *PDT-Vallex* 67
3.4.2 Srovnání českého systémového uspořádání a německého základního slovosledu 67

4 Jazykový materiál **69**
4.1 Pražský závislostní korpus 2.0 (PDT) 69

4.1.1 Participanty v *Pražském závislostním korpusu* 72
4.2 Český národní korpus 73
4.3 Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache 74

5 Metody a postup práce 75

6 Výsledky práce 77
6.1 Stupnice kontextové zapojenosti podle dat PDT 77
6.1.1 Metody a postup práce 77
6.1.2 Stupnice kontextové zapojenosti pro participanty vyjádřené nevětně 77
6.1.2.1 Srovnání získané stupnice kontextové zapojenosti s výsledky L. Uhlířové (1974) 84
6.1.3 Stupnice kontextové zapojenosti pro participanty vyjádřené větně . 86
6.1.4 Způsob vyjádření jednotlivých aktantů a volných doplnění podle *Pražského závislostního korpusu* 90
6.2 Zjišťování frekvenčně převažujícího pořadí participantů ve dvojici 93
6.2.1 Metody a postup práce 94
6.2.2 Výskyty dvojic kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění, které jsou vyjádřeny nevětně 94
6.2.2.1 Srovnání získaných výsledků se systémovým uspořádáním a stupnicí výpovědní dynamičnosti *Mluvnice češtiny 3* . . 98
6.2.2.2 Povrchový slovosled aktantů aktor a patiens 99
6.2.2.2.1 Aktor a patiens v konstrukcích se slovesem *být* . 99
6.2.2.2.1.1 PAT.adjektivum – ACT.infinitiv 99
6.2.2.2.1.2 PAT.jméno – ACT.jméno / ACT.jméno – PAT.jméno 99
6.2.2.2.2 Aktor a patiens závisí na jiném slovese než *být* . 100
6.2.2.2.2.1 PAT.sloveso – ACT.jméno / ACT.jméno – PAT.sloveso 100
6.2.2.2.2.2 ACT.jméno – PAT.jméno / PAT.jméno – ACT.jméno 104
6.2.2.2.3 Shrnutí k povrchovému postavení aktoru a patientu 106

6.2.2.3 Povrchový slovosled volného doplnění způsobu v kombinaci s aktantem patiens 106
6.2.2.3.1 Způsob (fakultativní, jmenně vyjádřený) / patiens 107
6.2.2.3.1.1 Způsob – patiens 107
6.2.2.3.1.2 Patiens – způsob 108
6.2.2.3.2 Způsob (fakultativní, vyjádřený adverbiem) / patiens 108
6.2.2.3.2.1 Způsob – patiens 109
6.2.2.3.2.2 Patiens – způsob 109
6.2.2.3.3 Způsob (obligatorní) / patiens 110
6.2.2.3.3.1 Patiens – způsob 110
6.2.2.3.3.2 Způsob – patiens 111
6.2.2.3.4 Shrnutí k povrchovému postavení volného doplnění vyjadřujícího způsob a aktantu patiens 111
6.2.2.4 Povrchový slovosled volného doplnění místa v kombinaci s aktantem patiens 112
6.2.2.4.1 Pořadí kontextově nezapojených členů: fakultativní LOC / PAT 112
6.2.2.4.1.1 Nominální PAT – fakultativní nominální LOC (251 výskytů v PDT) 113
6.2.2.4.1.2 Fakultativní nominální LOC – nominální PAT (350 výskytů v PDT) 113
6.2.2.4.2 Pořadí kontextově nezapojených členů: obligatorní LOC – PAT 114
6.2.2.4.2.1 Nominální PAT – obligatorní nominální LOC (28 výskytů v PDT) 114
6.2.2.4.2.2 Obligatorní nominální LOC – nominální PAT (16 výskytů v PDT) 115
6.2.2.4.3 Shrnutí k povrchovému postavení volného doplnění vyjadřujícího místo a aktantu patiens 116
6.2.3 Větnost jako slovosledný faktor 117
6.2.4 Srovnání slovosledu dvojic nevětně vyjádřených participantů a dvojic, v nichž je jeden participant vyjádřen větou 122

6.3 Valence jako slovosledný faktor 125
6.3.1 Metody a postup práce 126
6.3.2 Vždy fakultativní volná slovesná doplnění 126
6.3.2.1 Doplnění, která se ve valenčním slovníku nevyskytují . . . 126
6.3.2.2 Fakultativní doplnění 127
6.3.3 Volná slovesná doplnění, která mohou být obligatorní 127
6.3.3.1 Výjimečně obligatorní 127
6.3.3.2 Obligatorní ve více než dvou slovesných rámcích 128
6.3.4 Která volná slovesná doplnění mohou být obligatorním větným členem 129
6.3.4.1 Výčet typů volných slovesných doplnění, která se ve *Valenčním slovníku českých sloves* (*Vallexu 2.5*) objevují jako obligatorní 129
6.3.5 Počet obligatorních doplnění v jednom valenčním rámci 133
6.3.6 Slovosled obligatorních a fakultativních doplnění slovesa v češtině . 134
6.3.6.1 Stojí obligatorní slovesné doplnění za fakultativními? . . . 134
6.3.6.2 Metody a postup práce 134
6.3.6.3 Struktury neobligatorní doplnění – obligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT 135
6.3.6.4 Struktury obligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT – neobligatorní doplnění 136
6.3.6.5 Srovnání obou slovosledných pořadí 138
6.3.6.6 Struktury neobligatorní doplnění – neobligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT 140
6.3.6.7 Struktury neobligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT – neobligatorní doplnění 141
6.3.6.8 Srovnání obou slovosledných pořadí 142
6.3.6.9 Slovosledné postavení slovesných doplnění směru, místa, způsobu a míry v roli členů obligatorních a fakultativních . 143
6.4 Lexikální vyjádření jako slovosledný faktor v češtině a v němčině 145
6.4.1 Kategorie času, místa a způsobu v češtině a v němčině 146
6.4.1.1 Jazykový materiál 146
6.4.1.2 Metody a postup práce 147

6.4.1.3 *Někdy, někde* v češtině 147
6.4.1.4 *Někdy, někde* v němčině 149
6.4.1.5 *Někdy, nějak* v češtině 150
6.4.1.6 *Někdy, nějak* v němčině 152
6.4.1.7 *Někde, nějak* v češtině 153
6.4.1.8 *Někde, nějak* v němčině 155
6.4.1.9 Shrnutí k sondě sledující slovosled participantů vyjádřených příslovci *někdy, někde, nějak* v češtině a v němčině 156

7 Závěry **159**
7.1 Tendence jednotlivých typů participantů vystupovat v roli členu kontextově zapojeného a nezapojeného 159
7.2 Frekvenčně převažující pořadí participantů ve dvojici 161
7.3 Valence jako slovosledný faktor 164
7.4 Slovosled participantů vyjádřených příslovci *někdy, někde, nějak* v češtině a v němčině 167
7.5 Závěrečný komentář 167

Summary **169**

Seznam obrázků **173**

Seznam grafů **175**

Seznam tabulek **177**

A Doplňkové výsledky práce v tabulkách **185**
A.1 Výskyty kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici v *Pražském závislostním korpusu* 186
A.2 Výskyty kontextově nezapojených, větně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojenými, nevětně vyjádřenými aktanty a volnými doplněními v *Pražském závislostním korpusu* 201

B Příklady vyhledávacích dotazů do *Pražského závislostního korpusu* **213**
B.1 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (Netgraph) 213
B.2 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (Netgraph) 213

B.3 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (Netgraph) 213
B.4 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (Netgraph) 214
B.5 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (PML-TQ) 214
B.6 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (PML-TQ) 215
B.7 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (PML-TQ) 216
B.8 Příklad vyhledávacího dotazu do PDT 2.0 (PML-TQ) 217

C Stručná charakteristika aktantů a volných doplnění v *Pražském závislostním korpusu* 219

D Ukázka závislostního stromu s anotací aktuálního členění z *Pražského závislostního korpusu* 223

Literatura 224

Literatura 225

Zdroje 229

Zdroje 229

Rejstřík 231

Seznam zkratek

AČ – aktuální členění větné
ČNK – *Český národní korpus*
DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*
FGP – funkční generativní popis
KN – kontextově nezapojené prvky věty
KZ – kontextově zapojené prvky věty
PDT – *Pražský závislostní korpus (Prague Dependency Treebank)*
R – réma
T – téma
tfa – topic-focus articulation, atribut kontextové zapojenosti v *Pražském závislostním korpusu*
VD – výpovědní dynamičnost

Zkratky funktorů v *Pražském závislostním korpusu* – viz příloha C.

Poděkování

Srdečně děkuji PhDr. Šárce Zikánové, Ph.D. za kritické čtení monografie a celkovou podporu mé odborné činnosti. Velmi děkuji recenzentkám prof. PhDr. Evě Hajičové, DrSc. a PhDr. Ludmile Uhlířové, CSc., dr. h. c. za cenné odborné připomínky. Zároveň děkuji RNDr. Jiřímu Mírovskému, Ph.D. za ochotnou pomoc při sestavování vyhledávacích dotazů pro *Pražský závislostní korpus*. Za pomoc při statistickém vyhodnocování dat vřele děkuji Bc. Janu Hajičovi. Za technickou pomoc při přípravě knihy k tisku děkuji Bc. Jiřímu Doleželovi.

Předkládaná kniha vznikla s podporou následujících grantů a projektů:

P406/12/0658 *Koreference, diskurs a aktuální členění v kontrastivním pohledu* (Grantová agentura České republiky);
LH14011 *Vícejazyčná korpusová anotace jako podpora jazykových technologií* (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky);
331611 *Valence jako slovosledný faktor* (Grantová agentura Univerzity Karlovy v Praze) a LM2010013 *LINDAT/CLARIN* (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky).

Kateřina Rysová

Předmluva

Jedna z velikých krás českého jazyka spočívá v jeho slovosledu. Slovosled češtiny je totiž silně proměnlivý, jako u ostatních slovanských jazyků, ale zároveň v něm cítíme zřejmá omezení. Je to skvělý nástroj pro básníky a těžká hádanka pro badatele. V některých vyjádřeních platí jednoznačná pravidla a uchýlit se od nich by znamenalo zjevnou chybu; jindy je možné měnit slovosled a měnit tak i význam věty, např. zdůrazňovat, co má být podtrženo. A ještě jindy si mluvčí zkrátka může vybrat podle libosti.

Tato kniha se věnuje uspořádání volných slovesných doplnění v češtině, tedy kapitole českého slovosledu, v níž mimořádně záleží na významu slov (funkci) a méně na slovech samotných (na formě). Tento výzkum vychází z rozsáhlého jazykového materiálu *Pražského závislostního korpusu*, který je označkován vedle formálních hledisek i z několika hledisek významových (kontextová zapojenost jednotlivých slov, jejich významová role ve větě). Poprvé tak bylo možné ověřit řadu představ, které vyslovili jazykovědci o slovosledu v dobách, kdy nebyly počítačové korpusy této velikosti k dispozici.

Autorka této knihy probírá řadu prvků, které mohou ovlivňovat slovosled, a vzájemně je kombinuje tak, aby byl slovosled zachycen co nejlépe. Podrobně zkoumá, co vlastně je v češtině přípustné a kdy, co je běžné, co výjimečné a co nemožné. Dostává se přitom k mnoha zajímavým detailům, a tak se tu čtenář např. dozví, proč se říká spíše „Je pěkné dívat se na řeku“ než „Dívat se na řeku je pěkné“, a na mnoha místech se mu dostane vysvětlení toho, co tušil na základě svého jazykového citu.

Je pěkné poznávat, jak funguje jazyk. Je pěkné rozumět jeho pravidlům a cítit jeho krásu.

Šárka Zikánová

Klíčová slova
slovosled, syntax, aktuální členění, informační struktura věty, systémové uspořádání

Key words
word order, syntax, topic-focus articulation, sentence information structure, systemic ordering

Anotace

Práce se zabývá popisem českého slovosledu kontextově nezapojených participantů. Sleduje, zda v povrchovém slovosledu existuje jejich základní (frekvenčně výrazně převažující) pořadí (srov. *narodit se v Brně v roce 1950* vs. *narodit se v roce 1950 v Brně*). Zároveň se věnuje sledování faktorů, které slovosled ovlivňují (např. formě participantu, způsobu jeho lexikálního vyjádření nebo vlivu slovesné valence). V závěru krátce srovnává slovosledné tendence v češtině a v němčině. Pro ověření stanovených cílů užívá zejména data *Pražského závislostního korpusu*. Práce teoreticky vychází ze zásad funkčního generativního popisu. Výsledky výzkumu ukazují, že v českém povrchovém slovosledu lze alespoň v některých případech vysledovat určité obecnější tendence k jednomu ze dvou možných slovosledných pořadí.

Annotation

The presented monograph is focused on the Czech word order of contextually non-bound verbal modifications. It monitors whether there is a basic order in the contextually non-bound part of the sentence (significantly predominant in frequency) in the surface word order (cf. *narodit se v Brně v roce 1950* vs. *narodit se v roce 1950 v Brně*; literally *to be born in Brno in 1950* vs. *to be born in 1950 in Brno*). At the same time, we try to find out the factors influencing the word order (such as the form of modifications, their lexical expression or the effect of verbal valency). Finally, we briefly compare the word order tendencies in Czech and German. For the verification of the objectives, mainly the data from the *Prague Dependency Treebank* are used. The work is based on the theoretical principles of Functional Generative Description. Research results demonstrate that, at least in some cases, it is possible to detect certain general tendencies to use preferably one of two possible surface word order sequences in Czech.

Abstrakt

Předkládaná práce si klade za cíl popsat dílčí aspekty českého (a zčásti také německého) slovosledného uspořádání výpovědí pocházejících převážně z novinových deníků.

První část práce zkoumá, jaké je obvyklé místo jednotlivých typů participantů v aktuálním členění větném. Na základě toho, v kolika procentech se členy věty vyskytují v datech *Pražského závislostního korpusu 2.0* jako kontextově zapojené a nezapojené,[1] je sestavena stupnice kontextové zapojenosti (nejprve jen pro participanty vyjádřené nevětně). Z této stupnice vyplývá zjištění, že obvykle kontextově zapojená bývají (nevětně vyjádřená) volná doplnění vyjadřující měřítko, přípustku, čas (kdy), výjimku, čas (současně s čím / během jaké doby) a aktant aktor, který často zastává syntaktickou funkci podmětu. Naopak často kontextově nezapojená bývají (nevětně vyjádřená) volná doplnění vyjadřující míru, způsob, dědictví, účinek, záměr, směr (kudy) a účel. Získaná stupnice je porovnávána se stupnicí tematičnosti Ludmily Uhlířové (1974).

Stupnice kontextové zapojenosti byla posléze sestavena i pro členy vyjádřené větně. Ukázalo se, že podle dat *Pražského závislostního korpusu* má participant vyjádřený větou silnou tendenci k tomu, aby v aktuálním členění fungoval jako kontextově nezapojený prvek. Jako nejčastěji kontextově nezapojené vystupují věty vyjadřující zejména způsob, patiens, výsledek a účinek.

Sestavené stupnice kontextové zapojenosti mohou do jisté míry odrážet obecnější tendence ve slovosledném uspořádání české výpovědi (s objektivním slovosledem, v němž ohniskové prvky následují za základovými).

Dále byla pozornost zaměřena na kontextově nezapojenou část výpovědi. Na dvojicích kontextově nezapojených participantů bylo na datech *Pražského závislostního korpusu 2.0* ověřováno, zda je jedno z jejich slovosledných uspořádání výrazně frekvenčně převažující (zda je častější užívat např. slovosled *Narodil se v roce 1950 v Brně* nebo *Narodil se v Brně v roce 1950*). Opět bylo rozlišováno mezi participanty vyjádřenými větně a nevětně.

Z výsledků výzkumu je patrné, že v některých případech v kontextově nezapojené části věty skutečně můžeme (na nevětně vyjádřených participantech) pozorovat (alespoň v datech *Pražského závislostního korpusu*) určitou tendenci k jistému slovosledném postavení (např. míra – patiens; způsob – patiens; čas – místo; čas – patiens; adresát – patiens). V jiných případech se však z pohledu povrchové syntaxe zdá, že určité

[1] Kontextová zapojenost je hodnocena v souladu s její anotací v *Pražském závislostním korpusu*.

dvojice participantů preferované slovosledné pořadí (z hlediska frekvence výskytu) nemají (např. patiens / doplněk; patiens / prostředek).

Z pohledu povrchové syntaxe najdeme pro většinu dvojic kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění obě slovosledná pořadí (více či méně zastoupená). Jednotlivé dvojice tak vykazují pouze jistou (různě silnou) tendenci k určitému slovoslednému pořadí.

Výsledky této části práce jsou porovnávány zejména s tzv. systémovým uspořádáním Petra Sgalla, Evy Hajičové a Evy Buráňové (1980) s vědomím toho, že systémové uspořádání bylo stanoveno pro tzv. slovosled hloubkový, zatímco tato práce se zaměřuje na slovosled povrchový.

Pro větně vyjádřené, kontextově nezapojené participanty data *Pražského závislostního korpusu 2.0* ukazují, že (alespoň u některých typů vět) existuje tendence, aby věta stála spíše za nevětně vyjádřeným participantem. Tato tendence koresponduje s již známým slovosledným jevem – delší členy obvykle následují po kratších (srov. k tomu např. *Mluvnice češtiny 3* 1987, P. Sgall a kol. 1980, Š. Zikánová 2006). Podobnou tendenci podle získaného materiálu najdeme zejména u kontextově nezapojených závislých vět v roli aktoru, patientu, účelu nebo příčiny. Ne vždy ale tento jev můžeme pozorovat. Například u kontextově nezapojených závislých vět vyjadřujících výsledek děje nebo podmínku najdeme významně zastoupená obě pořadí. Větná forma tedy nemusí být jako slovosledný faktor rozhodující.

V další části práce bylo pro potřeby výzkumu vlivu valence na slovosled s pomocí *Valenčního slovníku českých sloves* (2008) ověřováno, které větné participanty mohou ve větě vystupovat jako obligatorní (tedy ze sémantického hlediska nutně přítomné v hloubkové větné struktuře). Získané výsledky byly porovnány s popisem valence větných členů W. Flämiga (1991) pro němčinu.

Ukázalo se, že ne/možnosti být obligatorním volným slovesným doplněním ve větě jsou v němčině a v češtině velice podobné, téměř shodné.

Na základě frekvence výskytu volných doplnění ve valenčních rámcích sloves v roli obligatorního členu byla pro češtinu sestavena následující „stupnice obligatornosti“[2]: směr (kam) – směr (odkud) – místo (kde) – způsob (jak) – směr (kudy) – míra – čas (ze kdy / na kdy).

Zároveň se ukázalo, že se v jednom slovesném valenčním rámci může (alespoň podle *Valenčního slovníku českých sloves*) zároveň vyskytovat několik valenčně obligatorních aktantů (aktanty rozumíme v souladu s teorií funkčního generativního popisu aktor, patiens, adresát, výsledek děje a původ), ale ne několik valenčně obligatorních volných doplnění (jako jsou např. volné doplnění času, místa, způsobu, přípustky, příčiny ap.) – s výjimkou volných doplnění vyjadřujících „ze kdy na kdy“ a „odkud kam“, která ale lze považovat za jedno složené časové a jedno složené směrové dopl-

[2] Na začátku jsou volná doplnění, která jsou obligatorní u nejvíce slovesných lexií, na konci ta, která se jako obligatorní objevují nejméně.

nění. Tento poznatek by se mohl stát dalším kritériem pro rozlišení aktantů a volných doplnění.

Dalším z cílů práce bylo ověřit na datech *Pražského závislostního korpusu 2.0* (PDT), jak funguje slovesná valence jako slovosledný faktor. Data PDT například ukazují, že nevětně vyjádřené, kontextově nezapojené doplnění směru (kam) se v povrchovém slovosledu chová podobně v obou případech, tj. ať je ve větě obligatorně vázáno slovesnou valencí nebo ať je členem fakultativním.[3] V obou případech má tendenci stát za fakultativními volnými slovesnými doplněními, tedy spíše ke konci věty. Podrobnější popis slovosledu ostatních typů obligatorních slovesných doplnění je uveden v závěrečných výsledcích práce. Vyhodnocení vlivu valence na slovosled bylo v některých případech limitováno relativně nízkým výskytem valenčně obligatorních doplnění v korpusu. Podle získaných dat se však zdá, že slovesná valence nemusí být vždy nejsilnějším slovosledným faktorem.

Posledním z cílů práce bylo ověřit na vybraných typech participantů (na volném doplnění místa, času a způsobu) vyjádřených zájmenným příslovcem (*někde, někdy, nějak*), zda existuje jejich frekvenčně výrazně převažující pořadí (zmíněná lemmata byla vybrána kvůli tomu, že participanty jimi vyjádřené mají jednotnou formu, délku, velmi podobnou míru lexikálního významu a budou pravděpodobně kontextově nezapojené). Tento cíl byl ověřován pro češtinu i pro němčinu. Pro češtinu na datech *Českého národního korpusu*, pro němčinu na datech korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*.

Z provedené sondy vyplývá, že v češtině i v němčině lze použít obě slovosledná pořadí zkoumaných dvojic slov. Zdá se však, že zejména u některých dvojic je jedno z pořadí upřednostňováno. V obou jazycích je zřejmě běžnější používat fráze s pořadím čas – místo, tedy „někdy někde“.

Práce celkově ukazuje, že v českém povrchovém slovosledu publicistických textů lze v některých případech nalézt obecnější slovosledné tendence, resp. že některé kontextově nezapojené participanty tíhnou ve výpovědi k určitému typu řazení,[4] čehož by bylo možné využít například při automatických zpracováních textu.

[3] Obligatornost a fakultativnost participantů byla hodnocena podle valenčního slovníku *PDT-Vallex*.

[4] Například místo – patiens; patiens – doprovod; patiens – směr (kam); adresát – patiens; patiens – výsledek děje; čas (kdy) – patiens; způsob – místo; způsob – směr (kam); čas (kdy) – místo; čas (jak dlouho) – patiens; míra – patiens; způsob – patiens; podmínková věta – nevětný participant; nevětný participant – věta v roli aktoru; nevětný participant – věta v roli patientu; nevětný participant – účelová věta; nevětný participant – příčinná věta; adjektivní patiens – infitinivní aktor; substantivní aktor – substantivní patiens ap.

1
Úvodem

Problematika slovosledu je úzce spojena s komunikačními potřebami všech uživatelů jazyka. Právě díky slovosledu mohou mluvčí a pisatelé svým posluchačům a čtenářům postupně předkládat své myšlenky rozdělené na jednotlivé dílčí informace tak, aby z nich jejich příjemci mohli opět sestavit myšlenku celistvou, z níž autoři vycházeli na začátku. Rozdělit prvotní informaci, seřadit její jednotlivé části do řetězce a ty pak jazykově vyjádřit většinou bez problémů ovládá každý rodilý mluvčí určitého jazyka stejně jako přijmout řetězovité jazykové vyjádření, rozklíčovat ho a opět spojit v jeden celek. Není už ale tak jednoduché uvědomit si a přesně pojmenovat všechny kroky, které autor a adresát v procesech sdělování a porozumění musí udělat. Problematika zpracovávání informací do lineární podoby (tedy zejména problematika slovosledu a s ním spojeného aktuálního členění větného) není doposud do všech detailů zcela prozkoumána (srov. např. četné problémy se slovosledem ve strojových překladech), i když jí v lingvistice bylo věnováno mnoho prostoru.

Aktuální členění větné (či funkční perspektiva větná nebo informační struktura věty) je jazykovým jevem, jemuž byla zejména v poslední čtvrtině minulého století v lingvistice věnována velká pozornost. Studovány byly zejména ty aspekty, které propojují jeho gramatickou a sémantickou složku s komunikační funkcí jazyka. V popředí zájmu byly například otázky, jaký vztah má aktuální členění k pragmatice, do jaké míry se jedná o jev hierarchizovaný či jaký je vztah aktuálního členění a zvukové stránky jazyka. Velkým tématem je vztah aktuálního členění a slovosledu. Aktuální členění lze ve značné míře studovat právě ze slovosledu, protože slovosled (zejména v češtině) aktuální členění často dobře odráží. Na druhou stranu je slovosled výpovědí určován i mnoha jinými faktory a je zajímavé sledovat, které slovosledné principy jsou uplatňovány za jakých podmínek.

Pojem aktuálního členění je neodmyslitelně spjat se jménem Viléma Mathesia (1947). Jeho následovníky byli a jsou zejména Jan Firbas v Brně a František Daneš, Petr Sgall a Eva Hajičová v Praze. Zatímco J. Firbas (např. 1971, 1979, 1992) a F. Daneš (např. 1957, 1968) studovali aktuální členění a slovosled spíše z pohledu tradičního přístupu k jazyku, P. Sgall (např. 1964, 1967, 1980) a E. Hajičová (např. 1980, 1993, 2004, 2005, 2012) aplikovali na tyto jazykové jevy kritéria formálního popisu jazyka.

Na jejich přístup do jisté míry navazuje předkládaná práce. Jejím cílem je přispět dílčími poznatky k popisu českého slovosledu, resp. slovosledu českých novinových článků. Práce se zaměřuje na lineární uspořádání výpovědí, tj. pracuje výhradně s tzv. povrchovým slovosledem. Zabývá se tedy uspořádáním skutečně realizovaných vý-

povědí, které se objevily v reálné komunikaci žurnalistů se čtenáři. Práce se nesnaží o popis slovosledu vět izolovaných, vypojených z kontextu, a zároveň není jejím cílem prozkoumat tzv. slovosled hloubkový. Zabývá se však otázkou, zda existují v uspořádání členů výpovědi určité obecnější tendence.

Popisován je slovosled celých výpovědí, popř. jejich dílčích částí (je zkoumán slovosled ve větách hlavních i vedlejších). Zdrojem jazykového materiálu pro vlastní analýzu je zejména *Pražský závislostní korpus 2.0* (PDT; J. Hajič a kol. 2006b), který čítá 38 727 výpovědí využitelných pro provedenou slovoslednou analýzu. Tento korpus obsahuje (na tzv. tektogramatické rovině) články z deníků *Lidové noviny* a *Mladá fronta Dnes* a z ekonomického týdeníku *Českomoravský profit*. Doplňkově je využit i *Český národní korpus* a pro srovnání některých slovosledných tendencí češtiny a němčiny i německý korpus *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*.

Práce se nejprve zabývá otázkou, zda určité typy členů mají tendenci vyskytovat se spíše jako kontextově zapojené nebo nezapojené členy výpovědi, tj. zkoumá výpověď jako takovou. Výsledky průzkumu jsou poté porovnávány s obdobným výzkumem Ludmily Uhlířové (1974) provedeným bez možnosti využití širokých korpusových dat.

Poté je pozornost soustředěna pouze na kontextově nezapojenou část výpovědi. Na jednotlivých dvojicích kontextově nezapojených členů výpovědi je ověřováno, zda existuje jejich ustálené pořadí ve dvojici, resp. zda některé z jejich dvou možných pořadí je výrazně frekvenčně převažující. Výsledky této analýzy jsou porovnávány s tzv. systémovým uspořádáním pražských generativních lingvistů P. Sgalla, E. Hajičové a E. Buráňové (1980) s vědomím toho, že stupnice systémového uspořádání je stanovena pro tzv. hloubkový slovosled, zatímco provedená analýza byla zaměřena na slovosled povrchový. Dále jsou získané výsledky srovnávány se stupnicí tzv. výpovědní dynamičnosti (jak ji prezentovala L. Uhlířová v *Mluvnici češtiny 3*, 1987 v návaznosti na J. Firbase, 1975), která byla stanovena pro výpovědi izolované nebo jen minimálně kontextově zapojené.

Práce se snaží ověřit, které faktory mohou mít na slovosled výpovědi vliv (větnost – nevětnost vyjádření, slovní druh, způsob lexikálního obsazení členů věty ap.). Mezi nimi se zaměřuje na působení vlivu valence řídícího slovesa – vychází přitom z teorie Waltera Flämiga (1991) stanovené pro němčinu, podle které je valence centrálním faktorem ovlivňujícím větnou výstavbu (neovlivněnou kontextem).

2

Cíle práce

Hlavním cílem této práce je přispět k popisu českého slovosledu. Nejprve bude pozornost věnována větě jako takové – její kontextově zapojené i nezapojené části. Bude ověřována teorie L. Uhlířové (1974), která předpokládá, že některé větné participanty jsou ze své podstaty předurčeny k tomu, aby vystupovaly spíše v roli tématu nebo rématu,[1] tedy k tomu, aby v nepříznakovém objektivním slovosledu stály spíše na začátku nebo spíše na konci věty.

Poté se centrum pozornosti přesune na kontextově nezapojenou část věty. V rozsáhlém korpusu téměř 40 000 vět budou vyhledány všechny dostupné kombinace dvojic kontextově nezapojených větných participantů s cílem zjistit, zda tyto participanty tíhnou ve dvojici k určitému vzájemnému slovoslednému pořadí.

V dalším kroku bude ověřován možný vliv valence na český slovosled (v návaznosti na předpoklad německé gramatiky W. Flämiga /1991/ o tom, že valence je hlavní slovosledný činitel v němčině).

Na závěr bude na jiném jazykovém materiálu než v předchozích případech ověřeno vzájemné slovosledné postavení participantů času, místa a způsobu – vyjádřených jednotnou formou zájmenných příslovcí – v češtině a v němčině (např. *někde – nějak* vs. *irgendwo – irgendwie*).

Dílčí kroky pro ověření jednotlivých cílů jsou následující:

1. Sestavit stupnici kontextové zapojenosti pro nejčastěji se vyskytující participanty v datech *Pražského závislostního korpusu*. Tj. zjistit, zda některé participanty výrazně častěji než jiné vystupují jako kontextově zapojené v porovnání s tím, jak často vystupují jako kontextově nezapojené. Stupnice kontextové zapojenosti bude sestavena zvlášť pro participanty vyjádřené nevětně a větně. Získaná stupnice bude porovnána s obdobným výzkumem L. Uhlířové (1974). Kontextová zapojenost participantů bude hodnocena v souladu s anotacemi aktuálního členění v *Pražském závislostním korpusu*.

Rozlišení větných a nevětných participantů umožní zároveň popsat typickou formu výskytu jednotlivých aktantů a volných doplnění (větnou vs. nevětnou) – to může být prospěšné pro sledování slovosledného chování jednotlivých typů participantů

[1] Předkládaná práce využívá teorii aktuálního členění, jak je popsána ve funkčním generativním popisu (blíže k ní viz níže teoretické východisko práce), pracuje tedy s pojmy základ a ohnisko. Tam, kde komentuje či pro srovnání využívá teorii jinou, užívá pojmy aktuálního členění tak, jak jsou nastaveny v příslušné teorii. L. Uhlířová např. používá pojmy téma a réma, proto jsou uvedeny i na tomto místě práce.

v závislosti na formě jejich vyjádření (zjištěné výsledky budou porovnány s výzkumem I. Nebeské /1984/ věnujícím se způsobu vyjádření vybraných typů příslovečných určení).

2. Na dvojicích kontextově nezapojených participantů ověřit v datech *Pražského závislostního korpusu*, zda jedno z jejich slovosledných uspořádání je výrazně frekvenčně převažující. Bude přitom rozlišováno mezi participanty vyjádřenými větně a nevětně.

Na třech dvojicích kontextově nezapojených participantů vyjádřených nevětně, které budou mít ve zvoleném korpusu nejvyšší počet výskytů, bude dále podrobně sledováno, jaké faktory ovlivňují jejich povrchové pořadí. Kontextová nezapojenost participantů bude hodnocena v souladu s anotacemi aktuálního členění v *Pražském závislostním korpusu*.

3. V přípravné fázi – pro pozdější možnost zjistit vliv valence na český slovosled – ověřit, které typy volných slovesných doplnění v češtině mohou vystupovat jako valenčně obligatorní (a tedy u kterých typů participantů je možné ověřit, zda na jejich postavení ve větě má vliv jejich valenčnost). Jejich obligatornost bude posuzována podle elektronického slovníku *Vallex* (v tištěné formě *Valenční slovník českých sloves* /2008/, k pojetí valence viz kapitolu *Pojetí valence ve funkčním generativním popisu*).

Na datech *Pražského závislostního korpusu* ověřit, zda (popř. do jaké míry) ovlivňuje povrchový slovosled kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených participantů jejich vztah k řídícímu slovesu (slovesná valence). Valenčnost participantů bude hodnocena podle elektronického valenčního slovníku *PDT-Vallex*, který je propojen s *Pražským závislostním korpusem*.

4. Na dvojicích vybraných typů participantů vyjádřených zájmenným příslovcem (*někdy, někde, nějak*) ověřit, zda existuje jejich frekvenčně výrazně převažující pořadí. Tento cíl bude ověřován na datech *Českého národního korpusu*.

Doplňkově bude podobný průzkum proveden i na německém jazykovém materiálu (na datech německého korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*), což umožní alespoň dílčí srovnání s předpoklady gramatiky W. Flämiga (1991) o německém slovosledu.

3

Teoretické východisko

3.1 Kontextové zapojení výpovědí, aktuální členění větné

Jak již bylo řečeno úvodem, práce se zabývá slovosledem výpovědí užitých v reálné komunikaci. Takové výpovědi bývají zasazeny do určitého kontextu. Nejprve proto vymezíme pojem kontextové zapojenosti a s ní úzce spojeného aktuálního členění větného.

Pro aktuální členění větné existují v české lingvistice dvě základní pojetí, obě do jisté míry navazují na Viléma Mathesia (souhrnně 1947). Prvním z nich je tzv. brněnská teorie aktuálního členění větného Jana Firbase (např. 1971, 1979, 1992) a jeho spolupracovníků. Z Firbasova pojetí do značné míry vychází v *Mluvnici češtiny 3* (1987) Ludmila Uhlířová. Tato teorie aktuálního člěnění větného je založena zejména na pohledu komunikačně orientované lingvistiky.

Druhým pohledem je funkční generativní popis jazyka zformulovaný v 60. letech 20. století Petrem Sgallem (1964, 1967). Funkčně-generativní pojetí aktuálního členění se Sgallem zformulovala a dále významně rozvinula Eva Hajičová. Toto pojetí se orientuje na aktuální členění z pohledu gramatiky jako nástroje generujícího věty daného jazyka. Na tomto teoretickém základě bylo vytvořeno anotační schéma *Pražského závislostního korpusu*, který slouží jako hlavní zdroj jazykových dat pro předkládanou práci.

Teoretická část této práce přináší nejprve přehled hlavních zásad popsaných v *Mluvnici češtiny 3*, poté následuje kritické srovnání s přístupem funkčního generativního popisu.

3.1.1 Pojetí kontextové zapojenosti v *Mluvnici češtiny 3* (1987)

Ludmila Uhlířová pojímá v *Mluvnici češtiny 3* (1987: 551n) kontextovou zapojenost (do jisté míry) odděleně od aktuálního členění. Kontextově zapojené prvky jsou prvky známé adresátovi výpovědi (alespoň podle názoru mluvčího).

Při posuzování známosti určitého prvku užitého ve výpovědi mluvnice rozlišuje tři druhy kontextu – jazykový, situační (ten dále dělí na kontext bezprostředně situační a na kontext širší situační) a zkušenostní.

Pod kontextem jazykovým rozumí kontext několika předcházejících výpovědí, zřídka i výpověď následující. Relevantní je přitom i vzdálenost jednotlivých výpovědí v textu – s jejím narůstáním důležitost jazykového kontextu klesá a podle mluvnice možnost poskytovat kontextové zapojení zpravidla nesahá za hranice odstavce.

Od kontextu jazykového mluvnice liší kontext situační. Ten je spojen se souvislostmi promluvy obecně, díky němu jsou adresátovi sdělení známé i prvky, o kterých se předtím nemluvilo, které jsou ale např. vidět či slyšet, ‚jsou nasnadě'. Rozlišován je přitom bezprostřední kontext situační, který spolu s kontextem jazykovým tvoří kontext aktuální, a širší kontext situační (zejména časové a prostorové zařazení děje, tzv. kulisy).

Dále mluvnice vymezuje poměrně široce pojatý kontext zkušenostní. Ten se týká společných znalostí autora a adresáta sdělení, jejich zkušeností spojených s prožíváním určitých druhů situací, sdíleného pohledu na svět. Od těchto společných zkušeností může autor promluvy vycházet jako od známých.

Při dělení prvků výpovědi na kontextově zapojené a nezapojené ale mluvnice nebere v úvahu všechny druhy kontextu. Jako kontextově zapojené chápe ve svých výkladech pouze prvky náležející ke kontextu, který označuje jako aktuální, tedy ke kontextu jazykovému a bezprostřednímu kontextu situačnímu. Jako kontextově nezapojené tedy chápe např. kulisy (místní a časové okolnosti děje) nebo společnou zásobu znalostí, kterou sdílí autor a adresát sdělení.

Zároveň mluvnice upozorňuje na to, že ne všechny známé prvky musí být prezentovány jako kontextově zapojené.

„Pojem známosti informace vztahujeme vždy k určitému momentu promluvy. Stěží můžeme tento pojem ztotožnit se souhrnem společných znalostí (vědomostí) autora a adresáta jazykového projevu vůbec. Pak bychom totiž museli připustit, že ve valné většině výpovědí v běžných promluvách vlastně všechny prvky reprezentují známou informaci. Jen zřídka totiž běžná promluva vybočuje nad rámec společných znalostí do té míry, že se vědomosti adresáta skutečně obohacují o něco nového, jako je tomu např. při čtení vědeckých a odborných textů, kdy se čtenář dozvídá i nové, dosud mu neznámé pojmy atd. Zpravidla však jde při běžné komunikaci pouze o to, že prvky sdělení, které již náležejí do společné zásoby vědomostí autora a adresáta, a v tomto velmi širokém smyslu jsou tedy ‚známé', jsou uváděny do nových souvislostí." (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 551)

3.1.1.1 Vztah kontextové zapojenosti a aktuálního členění v *Mluvnici češtiny 3* (1987)

Mluvnice prezentuje kontextovou zapojenost a aktuální členění jako dvě samostatné, i když spolu související skutečnosti.

V teorii aktuálního členění využívá tradiční dichotomii téma – réma. Téma přitom podle ní představuje tu část výpovědi, „která vyjadřuje, o čem se v ní mluví" (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 550). Réma pak tu část „vyjadřující, co se o tématu tvrdí" (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 550).

V tématu výpovědi obvykle stojí prvky známé, kontextově zapojené, v rématu prvky nové, kontextově nezapojené. Tyto dvě kategorie se však ne vždy musí překrývat.

Některé prvky mohou podle mluvnice pouze vyvolávat „dojem kontextové zapojenosti" – jsou to ty prvky, které se vztahují k širšímu než aktuálnímu kontextu. Tematickou, ale novou složkou je například spojení *nějaký cizinec* ve větě *Nějaký cizinec se mě ptal na cestu k nádraží.*

Na druhou stranu ani v rématu nemusí být vždy prvky „nové", „neznámé". Záleží vždy na tom, jak danou výpověď postaví mluvčí, resp. jaký v ní realizuje komunikační záměr. To mluvnice ukazuje na větě *Včera jsem potkal tvého přítele Honzu.*

„[…] Centrum R věty *tvého přítele Honzu* je složkou z hlediska adresáta nepochybně známou, ‚patřící ke společné zásobě vědomostí', podstatné však je, že autor tuto výpovědní složku uvedl do nové, aktuální tematicko-rematické souvislosti, která je v daném momentu promluvy z dosavadního kontextu nevyvoditelná." (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 554)

Mluvnice tak rozlišuje pojmy kontextová zapojenost (resp. „známost" a „novost") a téma – réma. Uvádí, že i výpovědi, v nichž jsou všechny prvky prezentovány jako „nové", je možné členit na téma a réma. Někdy je dokonce možné postavit určitý prvek buď do tématu, nebo do rématu (při stejném výchozím kontextu) – v mnoha případech tak členění výpovědi na téma a réma záleží na rozhodnutí mluvčího, resp. na jeho komunikační strategii.

„Jindy může mít výpověď v textu dvojí možné pokračování takové, že obě navazující výpovědi mají stejnou gramatickou stavbu a stejné lexikální obsazení, ale liší se svým AČ: *Mistrovství světa v hokeji pokračovalo včera zápasem Švédska a Finska. Vyhráli Švédové / Švédové vyhráli.*

Autor textu může volit takové jeho pokračování, které na předcházející text přímo navazuje, ale může volit – a často volí – i pokračování jiné (vybírá různou komunikační strategii). Jen v tomto smyslu lze charakterizovat T jako element na kontextu nezávislý (často ovšem kontextově zapojený; tématem však není proto, že je kontextově zapojen, ale že jej jako T zvolil a prezentuje autor). Na druhé straně však nemůže být T věty zcela libovolné." (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 555)

Zároveň mluvnice počítá s tím, že existují výpovědi, které se na téma a réma rozčlenit nedají (i když jsou to spíše výjimky). Tento přístup je zajímavý, je zcela jiný než pojetí funkčního generativního popisu, které předpokládá, že aktuální členění je záležitostí každé věty, jen některé z nich mají pouze réma (ohnisko) a jsou bez tématu (základu).

„AČ je záležitostí jazykového systému a jako takové se týká absolutní většiny výpovědí jazyka. Výpovědi, které členit nelze, nebo výpovědi, jejichž členitelnost je méně zřetelná (např. některé výpovědi počátkové), nebo možná jen za určitých okolností, ev. jeví jiné zvláštnosti, jsou pociťovány jako výjimečné nebo zvláštní." (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 551)

Jako příklady kontextově nezapojených výpovědí, které nejsou členitelné na téma a réma, mluvnice (1987: 581) uvádí výpovědi *Byl jednou jeden král. Nastalo ticho. Začalo pršet. Byla vyvinuta očkovací látka proti dětské obrně.* – tedy zejména výpovědi tzv. uvádějící jevy na scénu. Mluvnice je považuje za rematické, bez tématu (1987: 581).

Mluvnice češtiny 3 tedy rozlišuje kategorie téma – réma a kontextová zapojenost (resp. známost – novost). Podle ní jsou i výpovědi kontextově nezapojené členitelné na téma a réma, na druhou stranu ne všechny existující výpovědi se dají takto rozdělit. V tématu většinou bývají prvky kontextově zapojené, v rématu kontextově nezapojené. To však není pravidlem. V mnoha případech záleží na tom, které prvky se autor rozhodne do tématu či rématu postavit, jakou zvolí komunikační strategii. Přemístitelnost známých a nových prvků mezi tématem a rématem (při stejném výchozím kontextu) však není zcela libovolná.

3.1.2 Kontextová zapojenost v pojetí funkčního generativního popisu (FGP)

Funkční generativní popis pojímá kontextové zapojení šířeji než *Mluvnice češtiny 3*. Stejně jako ona považuje za kontextově zapojené prvky zmíněné v předchozím textu nebo z něj volně vyplývající, přitom se může jednat o různě silný vztah dvou entit.

„[…] takové vztahy mohou být velmi různorodé, od vztahu části a celku – viz příklad 21 – přes vztah mezi činností a jejím objektem aj., jako v příkladě (22), až po vztahy jako reference (názvu k objektu), viz příklad (23); v uvedených příkladech je první substantivní fráze druhé věty kontextově zapojená, což je podmíněno jejím vztahem k některému prvku věty předchozí, i když nejde o vztah identity.
(21) *Přestěhovali jsme nábytek do nového BYTU.*[1] *Do ložnice se teď vešel i velký ŠATNÍK.*
(22) *Marie hodně ČETLA. Knihy měla ráda i proto, že…*
(23) *Kdo je PETR? – Petr je Annin BRATR.*“ (P. Sgall a kol., 1980: 31)

V uvedené příkladové věty však nedemonstrují pouze kontextové propojení základových složek nebo složky ohniskové z jedné věty a základové z navazující věty (*byt – ložnice*). Příklady ukazují, že i členy spojené s předchozím kontextem (*nábytek – šatník*) mohou stát v ohniskové části věty, viz Sgallův příklad (21), v němž je *šatník* vlastním ohniskem.

Kromě kontextu poskytovaného předchozím verbálním komunikátem je zohledňován i kontext situační. Je vymezen podobně jako v *Mluvnici češtiny 3*.

Za (v zásadě) kontextově zapojené považuje funkční generativní popis i časové a místní kulisy. Upozorňuje ale zároveň, že u nich může záležet i na tom, jak jsou lexikálně vyjádřeny.

[1] V citované knize *Aktuální členění věty v češtině* (1980: 14) jsou velká písmena použita pro vyznačení intonačního centra věty.

„Dále to však platí [(že jsou kontextově zapojené), K. R.] i o časových (a místních) kulisách, jakými jsou např. příslovečná určení ve větách (25) (a) až (c), pokud ovšem podstatná jména v nich obsažená (přesněji předměty jimi označované) jsou předmětem pozornosti účastníků hovoru (komunikátu) proto, že jsou časově, místně nebo díky nějakému jinému (věcnému) vztahu blízká předmětu jejich hovoru, ačkoli nebyla v předcházejícím kontextu zmíněna.

(25) (a) *O velikonocích přijedou VOMÁČKOVI.*
(b) *V Kerharticích dávají Menclův FILM.*
(c) *V angličtině jsou adjektiva NESKLONNÁ.*

Nepřekvapuje ovšem, že čím delší časový interval, čím větší město, země, čím širší obor atd., kterému takové podstatné jméno v kulise odpovídá, tím volnější může být vztah k situaci promluvy. Tak např. užití věty (25) (b) má v tomto směru daleko užší možnosti, než mají věty s kulisami jako *v Praze*, *v Paříži* atd. Některá substantiva i adverbia mohou fungovat jako kulisy celkem neomezeně, protože jde o jevy obecně známé nebo rozšířené. V principu je ovšem možné mluvit o závislosti kontextového zapojení kulisy na situaci i v těchto případech […].“ (P. Sgall a kol., 1980: 32)

V pojetí kontextové zapojenosti kulis se funkční generativní popis liší od *Mluvnice češtiny 3*. V ní jsou kulisy považovány za zapojené pouze do tzv. širšího kontextu situačního. Při dělení prvků na kontextově zapojené a nezapojené ale mluvnice bere v úvahu pouze tzv. bezprostřední kontext situační, do něhož kulisy nepočítá. Funkční generativní popis tedy kulisy považuje v zásadě za kontextově zapojené, *Mluvnice češtiny 3* za kontextově nezapojené.[2]

Širší pojetí kontextu ve funkčním generativním popisu se objevuje i u hodnocení kontextu, který *Mluvnice češtiny 3* označuje jako zkušenostní. Zatímco mluvnice jej chápe opět pouze jako součást širšího kontextu situačního, a tedy prvky z něj vyplývající považuje za kontextově nezapojené, funkční generativní popis je chápe jako kontextově zapojené.

3.1.2.1 Vztah kontextové zapojenosti a aktuálního členění ve funkčním generativním popisu

Funkční generativní popis pracuje s pojmy aktuální členění a kontextová zapojenost v těsném propojení: „[…] naše pojmy základu a ohniska jsou těsně vázány na rozdíl mezi kontextově zapojenými a nezapojenými prvky ve větě […].“ (P. Sgall a kol., 1980: 34) Například v *Pražském závislostním korpusu* (PDT) je aktuální členění vět značeno právě pomocí kontextové zapojenosti (vedle výpovědní dynamičnosti, viz dále). Spojení těchto pojmů je tak v teorii FGP těsnější, než jak je tomu v *Mluvnici češtiny 3*. Zatímco *Mluvnice češtiny 3* člení i věty, v nichž jsou všechny prvky „nové“, na téma a réma, funkční generativní popis takto člení jen věty, které mají kontextově zapo-

[2] Později se ale generativní lingvisté od pojmu *kulisa* distancují.

jenou a nezapojenou část[3] (kvůli tomuto rozlišení zavádí pojmy základ a ohnisko). *Mluvnice češtiny 3* dále naopak předpokládá, že existují věty, které nejsou členitelné na téma a réma. Funkční generativní popis existenci podobných vět zohledňuje tím, že počítá s větami bez základu, tj. v jeho teorii existují i věty bez kontextově zapojené části, vždy ale mají část kontextově nezapojenou.

„Jako argument pro vymezení základu a ohniska založené na pojmu kontextového zapojení můžeme konečně uvést i tu skutečnost, že takové vymezení umožňuje jasněji rozlišit otázky věcné od terminologických. Je možné to ukázat na příkladu vět, které nemají žádnou kontextově zapojenou část; může jít např. o věty (4) nebo (5) – v tom významu, ve kterém mohou být začátkem textu (bez zvláštní stylizace) nebo odpovědí na otázku *Co se děje?* (Jde o příklady známé z dosavadních diskusí.)
(4) Nějaká dívka rozbila VÁZU.
(5) Nejezdí TRAMVAJE.
Ptáme-li se, zda taková věta má také své členění na základ a ohnisko (nebo jádro), pak záleží právě na tom, jak jsou tyto pojmy definovány. Při jejich vymezení na základě výpovědní dynamičnosti je definitoricky dáno, že každá věta, která má víc než jeden stupeň výpovědní dynamičnosti, má také základ a jádro. Otázka by pak tedy byla zbytečná. Naproti tomu při vymezení základu a ohniska vycházejícím z kontextového zapojení má smysl ptát se, zda daná věta má základ (kontextově zapojenou část své báze), neboť právě věty bez kontextového zapojení podle dané definice základ nemají." (P. Sgall a kol., 1980: 17)

Zde je opět zajímavé porovnat přístup funkčního generativního popisu a *Mluvnice češtiny 3*. Věty typu *Nejezdí tramvaje* považují obě teorie shodně za věty bez tématu (bez základu v terminologii FGP) – srov. příklady vět bez tématu v *Mluvnici češtiny 3* (1987: 581): *Byl jednou jeden král. Nastalo ticho. Začalo pršet. Byla vyvinuta očkovací látka proti dětské obrně.*

Zásadní rozdíl ale nastává v pojetí vět typu *Nějaká dívka rozbila vázu*. Zatímco *Mluvnice češtiny 3* podobné věty chápe jako věty se všemi prvky kontextově nezapojenými (srov. rozbor věty *Nějaký cizinec se mě ptal na cestu k nádraží*, 1987: 555), nicméně členitelnými na téma a réma (tematickou složkou by podle mluvnice byla část *nějaký cizinec*), FGP je pojímá jako věty se všemi prvky kontextově nezapojenými (na úrovni členů přímo závislých na řídícím slovese), a proto nečlenitelnými na základ a ohnisko (všechny členy zmíněné věty jsou v tomto pojetí považovány za ohniskové).

O výrazu *nějaký cizinec Mluvnice češtiny 3* uvádí, že jeví „nepravou kontextovou zapojenost", že jde o prvky „pouze prezentované jako známé", které vyvolávají „dojem kontextové zapojenosti" (1987: 555). Zmíněný výraz totiž stojí na místě, které je ob-

[3] Na úrovni členů přímo závislých na řídícím slovese. Neplatí ale, že všechny uzly závislostní struktury označené jako kontextově zapojené tvoří základ a uzly kontextově nezapojené ohnisko.

vykle vyčleněno pro prvky kontextově zapojené, resp. pro téma. Jako téma jej podle mluvnice prezentuje mluvčí.

Funkční generativní popis nepočítá s tím, že by se v tématu, resp. v základu věty, mohly objevit prvky kontextově nezapojené[4]. Jako jeden z faktorů rozhodujících o tom, které prvky jsou kontextově zapojené a které nezapojené, ale rovněž chápe prezentaci těchto prvků mluvčím.

„Při detailnějším rozboru vět z hlediska jejich AČ [aktuálního členění, K. R.] potřebujeme i charakteristiku všech výskytů slov bez ohledu na jejich okolí. K tomu slouží pojem kontextového zapojení, který ale chápeme jako systémovou opozici; nejde tedy bezprostředně o to, zda je obsahový protějšek (referent) daného slova ‚známý z kontextu' (verbálního nebo situačního), ale zda ho mluvčí jako takový stylizuje, zda ho recipientovi předkládá jako něco pro něj snadno přístupného nebo ne. Jednotlivá slova ve větě (ve specifických případech i jednotlivé morfémy) jsou buď kontextově zapojená (KZ), tzn. užitá jako nositelé informace ‚dané', adresátovi snadno dostupné (typicky v tématu), nebo nezapojená (KN), nesoucí informaci ‚novou' (nebo alespoň v daném kontextu pro adresáta nepredikatabilní, typicky rematickou, srov. *Potkal jsem je oba, ale poznal jsem jen jeho* – užití zájmena tu předpokládá určitou ‚známost' dané osoby, ale přesto jde o výraz KN, rematický)." (E. Hajičová a kol., 2002: 100)

Při rozhodování o tom, které prvky jsou či nejsou kontextově zapojené, není tedy rozhodující, zda jde o prvky zmíněné v předchozím textu nebo z něj vyvoditelné (nebo vyvoditelné ze situace promluvy), ale zda je jako takové prezentuje mluvčí.

Pražský závislostní korpus 2.0 například obsahuje 205 výskytů lemmatu *Klaus* (v naprosté většině případů jde o známého politika Václava Klause). Jen v 95 případech se ale toto jméno objevuje jako prvek označený za kontextově zapojený (KZ, srov. příklady /1/ a /2/).

(1) [1. věta textu: *Čím zaplatí Rusko dluhy*][5] *Premiér Václav* ***Klaus.*****$_{KZ}$** *přivezl z Moskvy smlouvu o ochraně investic.*

(2) [1. věta textu: *Není vhodné, aby politická strana měla svůj deník*] *Premiér Václav* ***Klaus.*****$_{KZ}$** *odpovídá v pravidelné rubrice na aktuální otázky redaktorky Lidových novin Evy Martínkové.*

Naproti tomu ve 110 případech je jméno *Klaus* označeno za kontextově nezapojené, i když jde o jméno (alespoň v České republice) „známé", srov. příklady (3) a (4).

(3) [1. věta textu: *Životní prostředí a společenský systém*] *Václav* ***Klaus.*****$_{KN}$**, *Premiér čes-*

[4] Na úrovni uzlů přímo závislých na řídícím slovese.

[5] V hranatých závorkách uvádíme stručný, bezprostředně předcházející kontext. Označení hodnot kontextové zapojenosti je shodné s jejími hodnotami v PDT 2.0.

ké vlády
Otázky životního prostředí a s ním do jisté míry související kvality samotného lidského života jsou právě v dnešní době zcela oprávněně v centru naší pozornosti.

(4) [*Z veřejně činných osob vyjádřili občané nejvíce důvěry prezidentovi.*] *Na otázku, které z veřejně činných osob důvěřují nejvíce, uváděli dotázaní nejčastěji Václava Havla (16 procent) a Václava* ***Klause.***$_{\mathbf{KN}}$ *(11 procent).*

Tyto příklady ilustrují, že o kontextové zapojenosti určitého prvku ve větě nerozhoduje v teorii funkčního generativního popisu nejvíce to, zda jde o prvek z užšího či širšího kontextu „známý" nebo „neznámý", ale to, jak jej prezentuje mluvčí.

Někdy je však obtížné záměr mluvčího jednoznačně interpretovat – srov. anotaci kontextové zapojenosti v PDT u vět (2) a (5).

(5) [1. věta textu: *Tvrzení o výsadách vlády odmítám*] *V pravidelné rubrice odpovídá premiér Václav* ***Klaus.***$_{\mathbf{KN}}$ *na aktuální otázky redaktorky Evy Martínkové.*

Zdá se, že v některých konkrétních případech zřejmě může být složité jednoznačně rozlišit věty bez základu a věty, v nichž mluvčí prezentuje určité prvky jako kontextově zapojené, pro adresáta „dané". U věty (2) můžeme pravděpodobně dobře uvažovat i o tom, že se jedná o větu bez základu, tedy že všechny její členy jsou ohniskové.

Pokud má věta základ, může pro určení jejího aktuálního členění pomoci řídící sloveso. Ve FGP totiž bývá považováno za hranici mezi základem a ohniskem (nestojí-li ve větě na druhém místě a je-li v ní zachován objektivní pořad). V bezpříznakových případech bývají v povrchovém slovosledu před (kontextově nezapojeným) řídícím slovesem členy kontextově zapojené, za ním kontextově nezapojené (srov. např. E. Hajičová a kol., 2005).[6]

V tom se FGP shoduje s pojetím J. Firbase (zejm. 1961, 1965, 1968), i když Firbasova koncepce aktuálního členění je celkově jiná než koncepce FGP. J. Firbas vymezuje základ a jádro na základě výpovědní dynamičnosti, zatímco FGP vymezuje základ a ohnisko na základě kontextové zapojenosti (termín jádro nechává FGP pro část věty vymezenou na základě výpovědní dynamičnosti, termín ohnisko pro část vymezenou na základě kontextové zapojenosti). J. Firbas chápe sloveso jako přechod mezi základem a jádrem. FGP s termínem přechod nepracuje, ale zároveň také chápe sloveso jako možný signál rozhraní základu a ohniska. Vždy však sloveso řadí buď k základu, nebo k ohnisku, nepojímá jej jako zvláštní, třetí stupeň.

Jak ukazují P. Sgall a kol. (1980: 15), rozlišovat pojmy kontextové zapojenosti a výpovědní dynamičnosti má svůj význam:

„[…] věta *Táta píše DOPIS* je v tomto ohledu [tj. v ohledu kontextové zapojenosti, K. R.]

[6] Platí pro členy přímo závislé na řídícím slovese.

dvojznačná, tj. má dva různé významové zápisy, dva významy (které oba zahrnují stejnou stupnici výpovědní dynamičnosti): v jednom z nich je základem podmět, sloveso spolu s předmětem patří do ohniska (v tomto významu se věta hodí např. jako odpověď na otázku *Co dělá táta?*), zatímco v druhém významu sloveso (spolu s podmětem) patří k základu a věta může být odpovědí na otázku *Co píše táta?*"

Podle P. Sgalla a jeho kolektivu tak stupnice výpovědní dynamičnosti (na rozdíl od kontextové zapojenosti) není vždy schopna rozlišit dva různé významové zápisy jedné věty. S pojmem výpovědní dynamičnosti však FGP přesto pracuje. Nevymezuje ale na jejím základě pojmy aktuálního členění (základ a ohnisko).

FGP zkoumá výpovědní dynamičnost v rámci ohniska. Stupnici výpovědní dynamičnosti v ohnisku označuje jako systémové uspořádání (podrobněji k tomu viz kapitola *Systémové uspořádání*).

3.1.2.2 Kritéria pro vymezení základu a ohniska v pojetí FGP

Jak již bylo zmíněno výše, FGP chápe pod pojmem základ primárně členy kontextově zapojené, pod pojmem ohnisko primárně členy kontextově nezapojené. Neznamená to však, že by se v základové části věty nemohl vyskytnout člen kontextově nezapojený a v ohniskové části člen kontextově zapojený. Jako příklad věty, jejíž ohnisko obsahuje kontextově zapojené členy *my* a *your* uvádí P. Sgall (1979): *Next Friday I'll give your brother some of my BOOKS (Příští pátek dám tvému bratrovi nějaké své knihy).*

Velmi důležitým kritériem pro rozpoznání toho, zda je určitý člen ve větě kontextově zapojený nebo nezapojený, je to, zda mluvčí tento výraz adresátovi prezentuje jako daný nebo jako přinášející novou informaci (E. Hajičová a kol., 2002: 100) – srov. příklad E. Hajičové: *Potkal jsem je oba, ale poznal jsem jen* ***jeho.***$_{\mathbf{KN}}$

Základ a ohnisko vymezuje FGP podle kontextové zapojenosti členů přímo závislých na řídícím slovese. Kontextově zapojené členy přímo závislé na řídícím slovese (a všechny členy na nich závislé) tvoří základ, kontextově nezapojené členy přímo závislé na řídícím slovese (a všechny členy na nich závislé) tvoří ohnisko (řídící sloveso přitom patří buď do základu, nebo do ohniska – podle toho, zda je či není kontextově zapojené) – blíže k algoritmu rozpoznání základu a ohniska viz zejm. P. Sgall (1979) a P. Sgall a kol. (1986).

Ovšem i mezi členy přímo závislými na řídícím slovese a tvořícími ohnisko se může vyskytnout výraz kontextově zapojený – tato skutečnost nastává u tzv. kvaziohniska (srov. E. Hajičová a kol., 2005): jedná se o kontextově zapojené výrazy rozvité vlastním ohniskem, srov. příklad E. Hajičové (kontextově zapojené členy jsou označeny jako KZ, kontextově nezapojené jako KN): *Akcie.*$_{\text{kontrastivní_KZ}}$ *hotelů.*$_{\text{KN}}$[7] *a lázní.*$_{\text{KN}}$ *patřily.*$_{\text{KN}}$ *(v) první.*$_{\text{KN}}$ *vlně.*$_{\text{nekontrastivní_KZ}}$ *privatizace.*$_{\text{nekontrastivní_KZ}}$ *(k) nejatraktivnějším.*$_{\text{KN}}$ ***akciím.***$_{\mathbf{nekontrastivní_KZ}}$. Druhý výskyt slova akcie je označen jako kontextově zapojený, je přímo závislý na řídícím slovese, přesto ale patří do ohniska sdělení.

[7] K pojmu kontrastivní kontextové zapojenosti viz níže kapitola *Pojem kontrastivního kontextového zapojení.*

Základ přitom podle teorie FGP představuje tu část věty, o které se vypovídá, ohnisko naopak tu část, která vypovídá o základu. Každá věta má podle FGP ohnisko, ale nemusí mít základ.

Hranici mezi základem a ohniskem může signalizovat (kontextově nezapojené) řídící sloveso (nestojí-li na druhém místě ve větě a má-li věta objektivní slovosled).

3.1.2.2.1 Otázkový test

Hranici mezi základem a ohniskem lze zjistit také aplikací tzv. otázkového testu (srov. např. P. Sgall a kol., 1980: 46n).

„Formulace otázkového testu předpokládá, že je pro každou větu možné určit množinu otázek, které mohou být danou větou vhodně zodpovězeny. Test sám pak spočívá – zhruba řečeno – v určení postavení jednotlivých částí věty v aktuálním členění věty na základě těchto pravidel […]:
Ty prvky věty, které jsou obsaženy v každé otázce uvedené množiny, patří k základu věty; ty její prvky, které se nevyskytují v žádné z otázek patřících do uvedené množiny, patří vždy (tj. ve všech významových zápisech věty) do ohniska věty (zpravidla je to ovšem jediný prvek, tedy vlastní ohnisko); ty prvky věty, které se vyskytují pouze v některých z relevantních otázek, ale nikoli ve všech, vytvářejí potenciální rozsah základu věty.“ (P. Sgall a kol., 1980: 48–49)

P. Sgall a kol. ukazují aplikaci otázkového testu na větě *Karel posílal balíček DO HRADCE*. Za relevantní otázky v tomto případě považují:
1. *Co dělal Karel?*; 2. *Co kam Karel posílal?*; 3. *Kam posílal Karel balíček?*; 4. *Co dělal Karel s balíčkem?* Naproti tomu za nerelevantní otázky považují (vzhledem k tomu, že intonační centrum je na spojení *do Hradce*): 5. *Co posílal Karel do Hradce?*; 6. *Kdo posílal balíček do Hradce?*; 7. *Co se stalo?* („Předpokládáme, že odpovídá-li tato věta na otázku *Co se stalo*, není situace otázkou plně reprezentována; konatel je v dané větě /ve všech jejích významových zápisech/ kontextově zapojeným prvkem.“ /P. Sgall a kol.,1980: 49/).

Slovo *Karel* je tak ve všech významových zápisech věty považováno za její základ. Spojení *do Hradce* je naopak vždy ohniskem. Ostatní části věty tvoří potenciální rozsah základu. Stávají se součástí základu, nebo ohniska podle toho, v jaké konkrétní situaci, v jakém kontextu se zmíněná věta objeví. V takovém případě už nebudou (ve zmíněné konkrétní situaci) relevantní všechny otázky, které bylo možné položit, když věta ještě nebyla chápána jako součást určitého komunikátu.

„Předpokládáme, že každá otázka reprezentuje určitou situaci nebo kontext, v němž může být dané věty užito; přesněji jde o množinu takových kontextů. Máme-li tedy např. takový kontext, který je reprezentován otázkou (iii) [*Kam posílal Karel balíček?*,

K. R.], pak základem věty (její kontextově zapojenou částí) je *Karel posílal balíček* a jejím ohniskem (kontextově nezapojenou částí) je spojení *do Hradce*. Z hlediska členění na základ a ohnisko je tedy daná věta ve dvou ohledech dvojznačná (jak sloveso, tak objekt mohou patřit buď k základu, nebo k ohnisku); to znamená, že věta má čtyři různé významové zápisy – každý odpovídá na jednu z výše uvedených čtyř otázek. (Je ovšem třeba dodat ještě pátou možnost, pokud připustíme, že i podmět může být v této větě kontextově nezapojen a věta sama má tedy i významový zápis bez základu).“ (P. Sgall a kol., 1980: 49)

Otázkový test ale neslouží jen k určení hranice mezi základem a ohniskem, tedy k oddělení členů kontextově zapojených a nezapojených. S jeho pomocí lze podle jeho autorů určit i výpovědní dynamičnost kontextově nezapojených členů, tzv. systémové uspořádání.

„Platí totiž, že obsahuje-li věta (mimo jiné) dva různé prvky A a B, pak prvek A má vyšší stupeň výpovědní dynamičnosti než B, jestliže je splněna tato podmínka: Vyskytuje-li se A v otázce, na niž je daná věta odpovědí, pak se B musí rovněž v této otázce vyskytovat; B je však obsaženo i v některé otázce, která neobsahuje A. […] To znamená, že otázkového testu lze použít i ke zjištění systémového uspořádání jednotlivých typů doplnění slovesa pro daný jazyk […].“ (P. Sgall a kol., 1980: 49)

Autoři zároveň nepředpokládají, že by se stupně výpovědní dynamičnosti daly podobně určit i v základu. Výpovědní dynamičnost základu tak podle nich není založena na systémovém uspořádání, není stupňovitá.

Otázkou ovšem je, do jaké míry lze určit systémové uspořádání kontextově nezapojených prvků věty bez ohledu na jejich lexikální obsazení. Na větě *Karel posílal balíček do Hradce* autoři ukazují, že systémové uspořádání patientu a určení směru je patient (*balíček*) – směr (*do Hradce*).

„[…] lze předpokládat, že hierarchie výpovědní dynamičnosti prvků ohniska je ve shodě s jejich pořádkem v systémovém uspořádání.

Uvedené tvrzení lze ilustrovat na našem příkladu takto: […] mezi relevantními otázkami není žádná, ve které by bylo spojení *do Hradce* a ve které by přitom chybělo slovo *balíček*; z toho můžeme vyvodit, že v dané větě je určení směru (*kam*) dynamičtější než patiens. Protože v tom významovém zápisu věty, který je jí vlastní, jestliže odpovídá na otázku (i) [*Co dělal Karel?*, K. R.] – srov. i otázku (ii) [*Co kam Karel posílal?*, K. R.] – jsou patiens i určení směru v ohnisku, svědčí výsledek otázkového testu u dané věty o tom, že v systémovém uspořádání určení směru (kam) následuje až po patientu.“ (P. Sgall a kol., 1980: 49–50)

Pokusme se stejnou metodou určit například aktuální členění námi zvolené věty *Útočník poslal do branky PĚT GÓLŮ*. Pokud položíme stejné otázky jako pro větu *Karel posílal balíček DO HRADCE*, zjistíme, že relevantní jsou v některých případech jiné z nich, než jak tomu bylo u věty o Karlovi. Za relevantní se v tomto případě dají pravděpodobně považovat tyto otázky: 1. *Co se stalo?*; 2. *Co dělal útočník?*; 3. *Co kam útočník poslal?* (nebo jen /?/: *Kam co útočník poslal?*); 4. *Co poslal útočník do branky?*; 5. *Co dělal útočník s brankou?* Jako nevyhovující se naopak v tomto případě jeví otázky jako: 6. *Kam poslal útočník pět gólů?*; 7. *Co dělal útočník s pěti góly?* nebo 8. *Kdo poslal pět gólů do branky?*

Na základě nalezeného okruhu vyhovujících otázek můžeme konstatovat, že uvedená věta má (stejně jako věta o Karlovi) 5 možností významového zápisu. Základ buď nemá, nebo (pokud bychom otázku *Co se stalo?* interpretovali jako neobsahující celou výchozí situaci, a tudíž jako nerelevantní) je v něm slovo *útočník*. Ohniskem je spojení *pět gólů*[8]. Členy *poslal* a *do branky* tvoří rozsah potenciálního základu, protože se v některých relevantních otázkách objevují a v některých ne. Z hlediska výpovědní dynamičnosti se ale v tomto případě jeví (rozvitý) patiens (*pět gólů*) jako dynamičtější člen než určení směru (*do branky*), protože spojení *do branky* je obsaženo i v některé otázce, ve které se nevyskytuje spojení *pět gólů*. Systémové uspořádání ale předpokládá, že určení směru (*kam*) je dynamičtějším členem než patiens.

Zdá se, že konkrétní lexikální obsazení jednotlivých pozic ve větě může mít vliv na míru výpovědní dynamičnosti jejích kontextově nezapojených členů. Pro zajímavost můžeme zkusit aplikovat otázkový test na obdobnou větu, která ale bude mít co nejnižší lexikální obsažnost – například *Někdo nasměroval něco NĚKAM* (velká písmena naznačují opět pouze intonační centrum, ne nutně také aktuální členění věty). Relevantní otázky podle našeho názoru jsou: 1. *Co se stalo?*; 2. *Co někdo udělal?*; 3. *Co kam někdo nasměroval?*; 4. *Kam nasměroval někdo něco?*; 5. *Co udělal někdo s něčím?* Jako nevyhovující se naopak v tomto případě jeví otázky jako: 6. *Co nasměroval někdo někam?* nebo 7. *Kdo nasměroval něco někam?*

Uvedená věta by pak neměla základ (nebo by při vyloučení otázky *Co se stalo?* v základu bylo slovo *někdo*, ale vzhledem k tomu, že jde právě o slovo *někdo*, pravděpodobnější varianta je ta, že je věta bez základu). Ohniskem by bylo slovo *někam*. Rozsahem potenciálního základu by pak byly členy *nasměroval* a *něco* (nebo i *někdo*, pokud bychom vzali v potaz otázku *Co se stalo?*). Z hlediska výpovědní dynamičnosti by slovo *někam* bylo dynamičtější než slovo *něco*, protože slovo *něco* je obsaženo i v některé otázce, ve které se nevyskytuje slovo *někam*.

Stejnou analýzu můžeme udělat i pro větu *Někdo nasměroval někam NĚCO*. Relevantní otázky by mohly být: 1. *Co se stalo?*; 2. *Co někdo udělal?*; 3. *Co kam někdo nasměroval?* (případně /?/: *Kam co někdo nasměroval?*); 4. *Co někdo nasměroval někam?*; 5.

[8] Ponecháváme zde stranou možný podrobnější rozbor aktuálního členění u skupiny *pět gólů* (nezabýváme se zde relevantností otázek typu *Kolik gólů poslal útočník do branky?*). Spojení *pět gólů* pojímáme v tomto případě pro jednoduchost jako jeden celek.

Co udělal někdo „s někam" (resp. s místem směřování děje)? Jako nevyhovující se naopak v tomto případě jeví otázky jako: 6. *Kam nasměroval někdo něco?*; 7. *Co udělal někdo s něčím?* nebo 8. *Kdo nasměroval někam něco?*

Otázkou však je, zda první tři položené otázky jsou pro danou větu skutečně relevantní. Zda například na otázku *Co někdo udělal?* lze opravdu v češtině odpovědět *Někdo nasměroval někam NĚCO* (zda odpovědí na takovou otázku není jen věta *Někdo nasměroval něco NĚKAM*). Pokud bychom připustili obě odpovědi jako možné, ohniskem by v nich byl vždy jiný člen (jednou slovo *něco*, jednou *někam*) a druhý zmíněný člen (buď *něco*, nebo *někam*) by byl součástí potenciálního rozsahu základu věty.

Při konkrétním lexikálním obsazení jsou jako relevantní odpověď na první tři otázky možné obě varianty, srov. např. odpověď na otázku *Co Karel/útočník dělal? – Karel posílal balíček do Hradce. / Útočník poslal do branky pět gólů.* Zda je ale možné odpovědět obecně *Někdo nasměroval něco někam / někam něco*, by však zřejmě musel rozhodnout rodilý mluvčí češtiny s „ideální jazykovou kompetencí". Z našeho pohledu se v tomto případě jeví odpověď *něco někam* jako základní a odpověď *někam něco* jako sekundární, ale možná.

Možnost užití varianty *někam něco* můžeme (do jisté míry) ověřit na textech internetu. Internetový vyhledávač Google našel na dotaz „někam něco" (k 4. 4. 2012) 23 700 výskytů[9] této fráze – srov. příklady (6) a (7).

(6) [1. věta textu: *Co je GEOCACHING?*] *Geocaching je celosvětová navigační hra, v podstatě někdo* ***někam něco ukryje*** *a někdo jinej to hledá.*

(7) [*Mám ovšem shodou okolností dvě originálky, proto jednu z nich – zabalenou a neotevřenou – prodám za 900 Kč.*] *Pouze v Brně a okolí, nemám čas chodit na poštu a* ***někam něco posílat.***

Na dotaz „něco někam" Google našel (opět k 4. 4. 2012) 64 000 výsledků, viz příklady (8) a (9).

(8) 1. věta textu: *Chcete* ***něco někam poslat****?*

(9) [*LOS – Liberecká občanská společnost o. s.*] […] *Co pro mě Los znamená: něco vidět, někoho potkat, něco se naučit, něco začít,* ***něco někam posunout****…*

Nalezené počty výskytů ale nejsou příliš spolehlivý údaj. Uvedená čísla zahrnují například i výrazy typu *dojdi* ***někam, něco*** *oprav* a samozřejmě zde není rozlišováno mezi členy kontextově zapojenými a nezapojenými. Na druhou stranu je u zvolených slov podle našeho názoru jistý předpoklad, že spolu ve dvojici budou vystupovat spíše jako výrazy kontextově nezapojené. Pravděpodobně ze své podstaty nemohou být členy zapojenými do širokého zkušenostního kontextu. Do kontextu jazykového

[9] Jedná se však o pouhý odhad, vyhledávač nezjistí skutečný počet výskytů zadané fráze.

nebo situačního budou zapojeny pravděpodobně spíše okrajově – zájmenné kontextově zapojené výrazy budou zřejmě spíše vyjádřeny pomocí zájmen ukazovacích než neurčitých, i když kontextovou zapojenost (KZ) neurčitých zájmen jako takovou samozřejmě nelze zcela vyloučit, viz příklad (10) z internetu a (11) z PDT.

(10) *Dostali jsme jehlu, se kterou jsme hráli „měnil, až vyměnil", tzn. jehlu s někým vyměníme za něco a* ***to něco.*** $_{\mathbf{KZ}}$ *zase s někým jiným za něco jiného a* ***to něco.*** $_{\mathbf{KZ}}$ *jiného zase za něco úplně jiného s někým úplně jiným a* ***to něco.*** $_{\mathbf{KZ}}$ *úplně jiného … atd.*

(11) [*Především informovala své věřitele (jen hotelům dlužila půl druhého milionu) o nastalé situaci a požádala je o poshovění. Pokud nechtěli nebo nemohli odklad platby povolit, použila k úhradám zálohy vybrané na připravené zájezdy.*] ***Něco.*** $_{\mathbf{KZ}}$ *málo zaplatila i z osobních půjček poskytnutých příbuznými a přáteli.*

Neurčitá zájmena užitá samostatně nebo ve spojení s kontextově nezapojeným členem jsou ale často pravděpodobně naopak spíše signalizátory toho, že daný výraz můžeme chápat jako kontextově nezapojený (samozřejmě ne vždy) – jako příklad věty, kterou FGP chápe jako větu bez základu, je uvedena věta s neurčitým zájmenem: ***Nějaká*** *dívka rozbila vázu.* Stejného prostředku využívá i *Mluvnice češtiny 3* (1987) pro explicitní naznačení (užší) kontextové nezapojenosti v již zmíněné příkladové větě ***Nějaký*** *cizinec se mě ptal na cestu k nádraží.* O lexikální kontextové (ne)zapojenosti neurčitých zájmen mluví i Šárka Zikánová (2006).

Příklady z internetu (6) až (9) ale ukazují, že je možné na testovací otázku *Co někdo udělal?* odpovědět jak *Někdo nasměroval něco NĚKAM*, tak *Někdo nasměroval někam NĚCO*. Určité „konkrétní lexikální obsazení" pozic *něco* a *někam* ale může jednu z odpovědí vyloučit. Při kontextové nezapojenosti obou těchto členů je podle našeho názoru možné na otázku *Co dělal Karel?* odpovědět jen *Karel posílal balíček DO HRADCE* a ne *Karel posílal do Hradce BALÍČEK*. Spojení *do Hradce* ve větě *Karel posílal do Hradce BALÍČEK* je podle našeho názoru vždy kontextově zapojené. Stejně tak odpovědí na otázku *Co dělal útočník?* je *Útočník poslal do branky PĚT GÓLŮ* a ne *Útočník poslal pět gólů DO BRANKY*. Spojení *pět gólů* ve větě *Útočník poslal pět gólů DO BRANKY* je podle našeho názoru opět vždy kontextově zapojené.

Možnost jen jednoho ze dvou pořadí je zřejmě dána (u uvedených dvou příkladů) vlastnostmi použitých lexémů, resp. jejich sémantickou „naplněností". Spojení *do Hradce* je více konkrétní, více sémanticky „naplněné" než *balíček* a stejně tak spojení *pět gólů* ve vztahu ke spojení *do branky*.

Zdá se tedy, že vliv na to, zda nějaký člen ve větě bude nebo nebude kontextově zapojený, má i to, jak je tento člen lexikálně vyjádřen (a jak jsou lexikálně vyjádřeny ostatní členy v této větě).

3.1.2.2.2 Test s negací

Další možností, jak ověřit rozsah ohniska ve větě, je negační test Evy Hajičové (1973, 1975, 1980). E. Hajičová vychází z toho, že negace je operátor, jehož působnost začíná vlevo jeho umístěním a vpravo je ohraničena koncem věty či klauze, nebo hranicí mezi základem a ohniskem. Pak je možné pracovat se třemi pozičními možnostmi negace (srov. P. Sgall a kol., 1980: 53–54):

1. Dosah negace je totožný s ohniskem věty (sloveso není kontextově zapojené). Jako příklad uvádí autorka větu *Karel nepřišel NA PŘEDNÁŠKU*. Základem je *Karel*, ohniskem *nepřišel NA PŘEDNÁŠKU*, tedy kontextově nezapojené sloveso a všechna doplnění s vyšším stupněm výpovědní dynamičnosti.

2. Sloveso je kontextově zapojené a negace sahá na ohnisko (ne na sloveso). V ohnisku zpravidla bývá jeden člen stojící za slovesem. Jako příklad uvádí autorka větu *Karel nepřišel ZA POUČENÍM* (s možným pokračováním *Na dnešní přednášku totiž měla přijít Marie*). V tomto případě autor sdělení počítá s tím, že adresát ví, že Karel přišel. Informací, kterou se adresát dozvídá, je, že to nebylo za poučením (ale kvůli Marii).

3. Okrajovou možností podle autorky je, že v dosahu negace je sloveso, které je ovšem kontextově zapojené. V tomto případě v dosahu negace není jen ohnisko, ale i část základu: *Karel nepřišel proto, že Marie STŮNĚ*. Karel nepřišel a adresát tuto informaci už ví. Dozvídá se, proč Karel nepřišel.

Aplikaci testu s negací ukazuje autorka na větě *Světlovlasý Indián vypravoval profesorovi z Ohňové země o letech kolem JUPITERA*. Pro zjištění dosahu negace pracuje se zjišťováním možných pokračování záporného protějšku věty (podobně jako Chomsky) – srov. její návrhy:

a) … *nýbrž našim dětem o chilských HORÁCH*. (Sloveso patří k základu, oba po něm následující členy k ohnisku.)
b) … *nýbrž o chilských HORÁCH*. (Ohniskem je jen patiens.)
c) … *nýbrž kolem MARSU*. (Ohniskem je jen přívlastek uvnitř posledního členu.)
d) … *nýbrž ptal se ho na chilské HORY*. (V ohnisku je sloveso a patiens.)
e) … *nýbrž ptal se námořníka z Jamajky na chilské HORY*. (V ohnisku je vše kromě konatele.)
f)* … *nýbrž ptal se na ně NOVINÁŘŮ*. (Takové pokračování není možné, v dosahu negace by nebyl patiens.).

Negační test tedy dospěl k výsledku, že v dosahu negace není nikdy konatel – ten je v tomto pojetí vždy základem. Patiens je naproti tomu vždy v ohnisku. Sloveso a adresát patří v některých případech k ohnisku, v některých k základu, záleží na konkrétní komunikační situaci.

Podobně jako u ukázky aplikace otázkového testu následuje diskuze o tom, zda je konatel vždy v základu, nebo zda je možné uvažovat o tom, že je daná věta bez základu:

„Věta bez základu snad může být spatřována i zde, ale asi by pak spíše obsahovala začátek *Nějaký*… Zápor by pak patrně byl vyjádřen zájmenem *žádný*, nejen záporem u slovesa (protože posunutí konatele za sloveso je tu stylisticky příliš příznakové)." (P. Sgall a kol., 1980: 57)

3.1.2.3 Rozlišování vět se základem a bez základu

Při aplikaci obou testů (otázkového i negačního) se ukazuje, že může být v některých případech problém rozlišit větu se základem a bez základu. P. Sgall, E. Hajičová a E. Buráňová (1980) spíše uvažují o tom, že konatel je (v daných příkladových větách) vždy členem základu, pokud u sebe nemá začátek typu *nějaký*, jak je uvedeno výše. Možnost, že bez základu jsou i věty *Karel posílal balíček do Hradce* a *Světlovlasý Indián vypravoval profesorovi z Ohňové země o letech kolem JUPITERA* ponechávají v obou případech spíše jako okrajovou (i když ji striktně nevylučují). Výše jsme ukázali, že toto rozlišení (vět se základem a bez základu) mohlo být nesnadné i pro anotátory kontextové zapojenosti v *Pražském závislostním korpusu* (srov. věty /2/ a /5/ – pro lepší přehlednost je zde uvádíme znovu).

(2) [1. věta textu: *Není vhodné, aby politická strana měla svůj deník*] *Premiér Václav* ***Klaus.*****$_{KZ}$** *odpovídá v pravidelné rubrice na aktuální otázky redaktorky Lidových novin Evy Martínkové.*

(5) [1. věta textu: *Tvrzení o výsadách vlády odmítám] V pravidelné rubrice odpovídá premiér Václav* ***Klaus.*****$_{KN}$** *na aktuální otázky redaktorky Evy Martínkové.*

Zmíněné dvě věty se liší na první pohled hlavně svým slovosledem. Evidentně se jedná o relativně „stálou" větu, kterou je opakovaně uváděna určitá pravidelná rubrika v novinách. Bez ohledu na to, zda je prvek *Klaus* prvním členem před slovesem nebo za slovesem, které stojí na druhém místě (a tedy nemusí signalizovat hranici mezi základem a ohniskem), by měl podle našeho názoru patřit v obou případech (tedy v daných kontextech) buď k základu (chápeme-li jej jako prvek kontextově zapojený), nebo k ohnisku (chápeme-li jej jako kontextově nezapojený, což je pravděpodobně přijatelnější řešení). Anotátoři jej ale jednou přiřadili k základu, jednou k ohnisku. Z toho je patrná určitá míra nejistoty, kam zmíněný prvek vlastně zařadit.

3.1.2.3.1 Návrh testu kontroly porozumění

Rozlišit podobné věty (se základem a bez základu) by podle našeho názoru bylo možné testem kontroly porozumění. Větu necháme zasazenou do daného kontextu, ale vyjmeme z ní člen, jehož kontextovou zapojenost chceme testovat (budeme testovat kontextovou zapojenost celého členu *premiér Václav Klaus*). Věta po eliminaci tohoto prvku by v daných kontextech zněla jako v příkladech (12) a (13).

(12) [1. věta textu: *Není vhodné, aby politická strana měla svůj deník*] *Odpovídá v pravidelné rubrice na aktuální otázky redaktorky Lidových novin Evy Martínkové.*

(13) [1. věta textu: *Tvrzení o výsadách vlády odmítám*] *V pravidelné rubrice odpovídá na aktuální otázky redaktorky Evy Martínkové.*

Poté můžeme položit čtenáři nebo posluchači otázku, kterou ověříme, že ze sdělení předpokládaný základový prvek vyrozuměl: *Víš kdo?* Odpoví-li *ano*, prvek je kontextově zapojený. Odpoví-li *ne*, je kontextově nezapojený.

Po přečtení takových úryvků (12) a (13) v novinách by však pravděpodobná reakce čtenáře i bez otázek na kontrolu porozumění na oba z nich byla: *Ale kdo?*

Z aktuálního kontextu čtenář není schopen vyrozumět, kdo odpovídá na otázky Evy Martínkové ani v případě, že osobu Václava Klause zná, má ji do určité míry zařazenou (aktivovanou) v povědomí a zřejmě také ví, že se jedná o premiéra (v dané době).

Pokud ani z veškerého širokého kontextu, v němž je věta bez testovaného členu zakotvena, není čtenář či posluchač schopen vyrozumět, co má být dosazeno na místo tohoto členu, je podle našeho názoru nutné tento člen považovat za kontextově nezapojený.

Podobně například u věty *Karel posílal balíček do Hradce* by prvek *Karel* byl v našem chápání kontextově zapojený jen v případě, že by na něj mluvčí v době, kdy pronáší zmíněnou větu, například ukázal nebo jej jakkoli jinak (třeba verbálně) označil tak, aby *Karel* v dané situaci vyplynul jako konatel dané věty. Pokud by tedy například předchozí jazykový kontext byl jako v příkladu (14), prvek *Karel* by byl kontextově zapojený (bylo by možné jej z věty vypustit, aniž by se tím posluchači nebo čtenáři znemožnilo větě porozumět v souladu se záměrem mluvčího[10]).

(14) [*Není pravda, že by Karel neměl alibi, že by včera celý den jenom seděl doma.*] (*Karel*) *Posílal balíček do Hradce.*

Na druhou stranu, pokud *Karel* nebyl jakýmkoli způsobem jakýmkoli kontextem zasažen tak, aby si jej čtenář či posluchač sám uměl do dané věty doplnit jako jejího konatele (pokud například mluvčí i posluchač *Karla* pouze společně znají), je třeba jej alespoň podle našeho názoru považovat za prvek kontextově nezapojený.

[10] Ponecháváme zde stranou málo pravděpodobné varianty chápání zmíněného kontextu, např. že v prvním souvětí v hranatých závorkách sice mluvíme o Karlovi, ale v další větě už o Petrovi, o němž v žádném smyslu dříve nebyla řeč ani jsme ho předtím nijak jinak neoznačili jako možného konatele věty o posílání balíčku (v takovém chápání by byl text v příkladu /14/, pokud by zahrnoval celý kontext promluvy, vlastně nekoherentní).

3.1.2.3.2 Pojem kontrastivního kontextového zapojení

S problematikou vymezení základu souvisí i jeho novější pojetí ve FGP. Zatímco na začátku pracovala teorie FGP pouze s pojmy kontextově zapojený a nezapojený, v dalších rozpracováních už hovoří o jemnějším dělení (E. Hajičová, B. Partee, P. Sgall, 1998). Rozlišují se členy kontextově zapojené kontrastivně a nekontrastivně. Kontrastivně kontextově zapojené členy jsou charakteristické především dvěma rysy – nesou kontrastivní přízvuk a v češtině mohou být nahrazeny delším tvarem zájmene, srov. příklad E. Hajičové: *Milena nás seznámila se svým BRATREM. **Jeho** jsme pozvali do PRAHY a **do Brna** jsme jeli s NÍ.*

Jednotlivé členy ve větě tak mohou z pohledu kontextové zapojenosti nabývat tří hodnot: t (nekontrastivně kontextově zapojené členy), c (kontrastivně kontextově zapojené členy) a f (kontextově nezapojené členy).

3.1.2.4 Kontextová zapojenost v *Pražském závislostním korpusu*

V analytické části této práce vycházíme z anotace aktuálního členění v *Pražském závislostním korpusu*. Ta byla provedena v souladu s pojetím aktuálního členění ve FGP.

Komplexní popis zásad, podle nichž bylo aktuální členění v textech PDT anotováno, souhrnně najdeme v anotátorské příručce *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu* (M. Mikulová a kol., 2005: kapitola 9), v referenční příručce *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu* (M. Mikulová a kol., 2008: kapitola 10) a v technické zprávě *Anotování aktuálního členění věty v Pražském závislostním korpusu* (K. Veselá, J. Havelka, 2003). Současně existuje velké množství významných odborných textů věnovaných specifickým otázkám spojeným s aktuálním členěním a jeho anotací v PDT (srov. např. E. Hajičová a kol., 2005; E. Hajičová, 2012a; E. Hajičová, 2012b).

Aktuální členění je v PDT zvlášť zachycováno v anotaci kontextové zapojenosti a výpovědní dynamičnosti. Kontextová zapojenost je v anotaci chápána jako „vlastnost výrazu (vyjádřeného i nevyjádřeného v povrchové podobě věty), která určuje, zda mluvčí (autor) výraz užívá jako něco, co je pro příjemce dané, jednoznačně určené kontextem," (M. Mikulová a kol., 2008: 142). Má tři hodnoty (označené *t*, *c*, *f*). Každému členu věty, který vstupuje do aktuálního členění, je přiřazena jedna z nich.

Hodnota *t* je přiřazována výrazům nekontrastivně kontextově zapojeným, jedná se o

„nekontrastivní kontextově zapojený výraz (tfa = t), tj. výraz (vyjádřený i nevyjádřený v povrchové podobě věty), který uvádí do textu ‚známou informaci'. Jde o výraz, který se opakuje (ne nutně doslova) z předcházejícího textu, nebo je z textu nějakým způsobem vyvoditelný (například pomocí koreferenčních či inferenčních vztahů), nebo jde o jednotku nějak související se širším kontextem." (M. Mikulová a kol., 2008: 142–143)

Hodnota *c* označuje kontrastivní kontextově zapojený výraz, který je charakteristický následujícími vlastnostmi:

„Výraz je zpravidla určen výběrem z množiny alternativ. Tato množina nemusí být v textu explicitně vyjmenována. Kontrastivní kontextově zapojený výraz může navazovat i na rozsáhlejší textový úsek a nemusí být odvoditelný vždy jen z bezprostředního verbálního kontextu.

Na výskyt výrazu má rozhodující vliv tematická struktura textu. Kontrastivní kontextově zapojený výraz se obvykle vyskytuje v jednotlivých oddílech výčtových pasáží, na začátcích odstavců apod.

V mluvené podobě výpovědi nese kontrastivní kontextově zapojený výraz fakultativní kontrastivní přízvuk.“ (M. Mikulová a kol., 2008: 143)

Kontextově nezapojené výrazy jsou označeny hodnotou *f*. Jedná se o

„výraz (vyjádřený i nevyjádřený v povrchové podobě věty), který reprezentuje v textu dosud neznámá, nová fakta, nebo uvádí známá fakta do nových souvislostí, tj. vyjadřuje informace, které nejsou odvoditelné z kontextu. Kontextově nezapojený výraz může být nositelem intonačního centra věty.“ (M. Mikulová a kol., 2008: 143)

3.1.2.5 Výpovědní dynamičnost v *Pražském závislostním korpusu*

Funkční generativní popis striktně rozlišuje pojmy kontextová zapojenost a výpovědní dynamičnost, jak již bylo jednou v předchozím textu zmíněno. Zatímco kontextová zapojenost má dvě kategorie (člen může být buď kontextově zapojený /a to nekontrastivně nebo kontrastivně/, nebo nezapojený), výpovědní dynamičnost je vícestupňovitá (viz zde kapitola *Český slovosled v pojetí funkčního generativního popisu*). Výpovědní dynamičnost přitom odráží relativní míru důležitosti výrazu ve větě. Kontextově zapojené uzly (ať už kontrastivně nebo nekontrastivně) mají vždy výpovědní dynamičnost nižší než uzly kontextově nezapojené.

Pražský závislostní korpus ji zachycuje jako jednu z informací o aktuálním členění věty (v hloubkovém slovosledu), resp. aktuální členění je v PDT naznačeno pomocí informací dvou typů – kontextové zapojenosti (hodnota tfa: c, t, f) a výpovědní dynamičnosti (pořadí členů v hloubkovém slovosledu).

Hloubkové pořadí členů ve větě je tedy v PDT do jisté míry upraveno v souladu s předpokládaným stupněm jejich výpovědní dynamičnosti.[11] Pokud chceme s daty PDT pracovat bez této slovosledné úpravy, je nutné omezit vyhledávání v datech

[11] V tektogramatických reprezentacích v PDT je hloubkové pořadí upraveno jen v kontextově zapojené části věty. V ohnisku bylo ponecháno pořadí povrchové, aby bylo možné snadněji ověřovat hypotézu systémového uspořádání.

na povrchovou slovoslednou rovinu. V analytické části této práce je proto pořadí uzlů vyhledáváno na povrchové rovině, ne na rovině hloubkové.

3.1.2.6 Anotace aktuálního členění v datech *Pražského závislostního korpusu*

Protože pro analytickou část této práce využíváme stávající anotaci kontextové zapojenosti v PDT, uvádíme zde podrobnější popis alespoň hlavních zásad, podle nichž bylo o kontextové zapojenosti jednotlivých členů (uzlů) rozhodováno. Bližší popis anotačních zásad najdeme v anotátorské příručce M. Mikulové a kol. (*Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu*, 2005) a v technické zprávě K. Veselé a J. Havelky (*Anotování aktuálního členění věty v Pražském závislostním korpusu*, 2003). Metodologií rozboru AČ se podrobně zabývá Š. Zikánová (2009). Pro ukázku závislostní struktury s anotací AČ viz přílohu D.

3.1.2.6.1 Vliv povrchového slovosledu

Hranici mezi základem a ohniskem lze podle pojetí FGP poznat podle umístění kontextově nezapojeného řídícího slovesa[12] (není-li na druhé pozici nebo nemá-li věta subjektivní pořad). Před ním v zásadě stojí členy kontextově zapojené, za ním nezapojené. Zároveň platí, že se toto pravidlo týká členů na stejné syntaktické úrovni závislosti ve stromě, resp. uzlů na řídícím slovese závislých přímo (závislý atribut může být např. kontextově nezapojeným členem, i když člen, na kterém závisí, je uzlem základovým a i když oba tyto členy stojí v povrchovém slovosledu před slovesem). Toto pravidlo se ale nedá uplatňovat absolutně (např. některá příslovečná určení způsobu modifikující děj, zejména vyjádřená příslovcem, stávají v povrchovém slovosledu před slovesem, i když jsou kontextově nezapojená). Více k tomu viz K. Veselá a J. Havelka (2003: 9–10).

3.1.2.6.2 Vliv typu uzlu

Některé členy jsou zejména díky svému lexikálnímu obsazení „předurčeny" k tomu, aby spíše vystupovaly jako kontextově nezapojené či zapojené – resp. komunikační potřebu vyjádřit nějaký člen jako zapojený nebo nezapojený lze naplnit využitím určitých formálních prostředků, které jsou pro danou funkci v aktuálním členění jako třída vhodné.

Zpravidla kontextově zapojené bývají deiktické výrazy (*tudy, tam, tady*…), některé slovní druhy jako celek (ukazovací zájmena), výrazy signalizující návaznost na předchozí kontext (tj. uzly v PDT označované jako PREC[13], např. *tedy, vždyť, tudíž*), slabé

[12] Je-li řídící sloveso kontextově zapojené, může, ale nemusí stát na hranici základu a ohniska.

[13] Jedním ze základních atributů uzlů (uzel je chápán jako množina atributů) v PDT jsou tzv. funktory, které odpovídají různým syntaktickým funkcím. Pro názvy funktorů jsou užívány anglické zkratky, např.

tvary zájmen (*tě, ti*), na povrchu vypuštěné členy přítomné pouze v hloubkové rovině (např. nevyjádřené podměty) nebo substantiva, která řídí číslovky (většinou jsou to názvy jednotek).

Naopak zpravidla kontextově nezapojené bývají neurčitá zájmena, číslovky a příslovce, silné tvary zájmen (nejsou-li kontrastivním základem), atributy (jejich základní funkcí je specifikovat substantiva) či tzv. slovesné přívlastky (způsobová příslovce specifikující slovesný děj, tj. některé uzly s funktorem MANN). Více k tomu viz K. Veselá, J. Havelka (2003: 11–12).

3.1.2.6.3 Rozpoznání vlastního ohniska a kontrastivně kontextově zapojeného uzlu

Š. Zikánová (2009) navrhuje test na rozpoznání vlastního ohniska, tj. členu, kvůli kterému mluvčí či pisatel větu vůbec realizoval – zestručnění. Vlastní ohnisko je totiž povinnou součástí každé věty, a proto ho při žádné obměně není možné zcela vynechat (beze změny AČ). Autorka doporučuje při testu zestručnění větu například přeformulovat jako novinový titulek nebo si představit, co bychom z dané věty zachytili při psaní zápisků na přednášce – to je vlastní ohnisko.

Touto metodou ale podle autorky můžeme spolu s ohniskem z dané věty navíc získat i kontrastivně kontextově zapojený výraz, ten je však od ohniska třeba odlišit. Pro rozlišení autorka navrhuje kontrastovou parafrázi:

„V některých větách se může kontrast velmi podobat vlastnímu ohnisku – např. ani jeden výraz nebyl v textu dosud uveden, v novočeských větách je obojí intonačně podtrženo. Rozdíl mezi kontrastem a vlastním ohniskem spočívá ve významu: kontrast vyjadřuje, o čem se vypovídá, vlastní ohnisko, co se o tom vypovídá. Pro kontrast existuje parafráze *„pokud jde o… / co se týká…“*, lze ho vytknout vlevo a nahradit zájmenem (*Jízda tramvají, to je pro mě utrpení.*).“ (Š. Zikánová, 2009: 42)

V takových případech pak ale může být nesnadné rozhodnout, zda se jedná o větu s objektivním slovosledem, která začíná kontrastivní základovou částí a končí vlastním ohniskem, nebo o větu se slovosledem subjektivním, která naopak začíná vlastním ohniskem a končí kontrastivním základovou částí: vypovídá mluvčí o jízdě tramvají (že je pro něj utrpením), nebo vypovídá o tom, co je pro něj utrpením (že je to jízda tramvají)?

3.1.2.6.4 Vliv vnímání anotátora

Jak již bylo naznačeno výše, v některých případech pravděpodobně nelze o kontex-

PREC: reference to PRECeding text, MANN: manner (způsob), PAT: patient atd. Pro vysvětlení jednotlivých zkratek funktorů v PDT viz příloha C.

tové zapojenosti či nezapojenosti členu rozhodnout zcela jednoznačně. Zde se pak uplatňuje jazykové povědomí konkrétního anotátora.

„Není […] jiné cesty než ponechat konkrétní rozhodnutí o kontextové zapojenosti na jazykovém povědomí anotátora. Vzhledem k tomu, že člověk dokáže spontánně tvořit věty se správným slovosledem, věříme, že dokáže i poměrně dobře intuitivně rozpoznat kontextovou zapojenost." (K. Veselá, J. Havelka, 2003: 8)

Intuitivní rozpoznávání kontextové zapojenosti však může být problém. Znamená to, že neexistuje její zcela spolehlivá definice a k jejímu rozpoznávání se zatím můžeme pouze více či méně blížit. To samozřejmě může ovlivňovat výsledky zkoumání slovosledného uspořádání členů ve větě. Proto kromě práce s daty z *Pražského závislostního korpusu* (v němž je kontextová zapojenost anotována s připuštěním nutného vlivu intuitivního rozhodnutí anotátora) přidáváme i práci s dalšími jazykovými daty (zejména z *Českého národního korpusu*). V nich není kontextová zapojenost nijak značena. Abychom se vyhnuli nutnosti dělat vlastní případná intuitivní rozhodnutí o kontextové zapojenosti určitých výrazů, zabýváme se v poslední části této práce vzájemným slovosledným postavením výrazů, které z jejich podstaty můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti označit jako kontextově nezapojené – jedná se o zájmenná příslovce *někdy, někde, nějak*.

3.2 Slovosled v češtině

Předchozí kapitoly byly věnovány popisu dvou základních přístupů k aktuálnímu členění (z komunikačního pohledu Ludmily Uhlířové v *Mluvnici češtiny 3* navazující na brněnské pojetí Jana Firbase a z pohledu funkčního generativního popisu reprezentovaného především Petrem Sgallem a Evou Hajičovou). Následující kapitoly jsou věnovány slovosledu obecně, tedy i jiným aspektům, než je aktuální členění, které mají vliv na lineární uspořádání české věty. Vycházet přitom budeme opět zejména ze dvou zmíněných základních přístupů uplatňovaných v českém lingvistickém prostředí. Nejprve je uveden přístup *Mluvnice češtiny 3*, poté následuje kritické srovnání s přístupem FGP.

3.2.1 Český slovosled v pojetí *Mluvnice češtiny 3*

Mluvnice češtiny 3 (1987) nerozlišuje hloubkový a povrchový slovosled jako funkční generativní popis. Pracuje ale s pojmem základního slovosledu, který označuje jako sémantický. Tento základní slovosled odráží (v ideálním případě) jednotlivé stupně výpovědní dynamičnosti. V tom se mluvnice shoduje s přístupem funkčního generativního popisu, který hloubkový slovosled rovněž považuje za realizaci stupňů výpovědní dynamičnosti.

3.2.1.1 Stupnice výpovědní dynamičnosti podle *Mluvnice češtiny 3*

Mluvnice rozlišuje v návaznosti na J. Firbase (1975) dva základní typy stupnic výpovědní dynamičnosti – stupnici pro tzv. věty scénické (např. *Přišlo jaro.*) a pro věty nescénické (např. *Maminka dala Péťovi lízátko.*). Obě stupnice byly přitom sestaveny pro věty (výpovědi), v nichž se výpovědní dynamičnost zvyšuje zleva doprava (mají tedy objektivní pořad a intonační centrum na konci věty) a nepůsobí na ně aktuální kontext. Stupeň výpovědní dynamičnosti určité složky je dán jejím sémantickým obsahem. (Srov. 1987: 569)

1. stupnice (pro scénické věty):
scéna (kulisy) – **objevování se na scéně** (existence na scéně, zmizení ze scény) – **jev na scéně**
(Srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 571)

Příklady vět z mluvnice odpovídajících 1. stupnici:
Zjara kvetou petrklíče. Od srpna jezdí v Praze dvě linky metra. Po silnici jede auto. Příští týden začíná nový semestr. Dnes večer hraje v Domě umělců Česká filharmonie. V Rodopech žijí medvědi.

„Prvky scény, tj. časové kulisy *zjara, od srpna, příští týden, dnes večer* a místní kulisy *v Praze, v Domě umělců, po silnici* mají v uvedených větách nižší VD než slovesa vyjadřující existenci (*žijí, kvetou, jezdí, začíná, hraje*) a tato slovesa mají opět nižší stupeň než složky vyjadřující jev na scéně.“ (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 571)

Z uvedeného citátu je patrné, že mluvnice počítá s tím, že ne vždy je stupnice výpovědní dynamičnosti realizována i slovosledně. Místní určení *v Domě umělců* je v příkladové větě umístěno až za slovesem, mluvnice jej ale považuje za méně dynamické než sloveso.

2. stupnice (pro nescénické věty):
scéna (kulisy) – **agens/nositel** – **děj/stav** – **specifikace** – **další specifikace**

Specifikace podle stoupající výpovědní dynamičnosti:
čas (kdy – odkdy – dokdy – jak často – jak dlouho) – **místo** – **prostředek** – **beneficiens** – **patiens** – **podmínka** – **příčina** – **účel**. (Srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 571–572)

Ve specifikacích chybí **způsob**. K němu mluvnice uvádí, že jeho umístění mezi ostatními specifikacemi není zcela jednoznačné.

Příklady vět z mluvnice odpovídajících 2. stupnici:
Večer čte otec noviny. Děti spěchají do školy. Listonoš přinesl dědečkovi balík.

Ke vztahu mezi slovosledem a výpovědní dynamičností mluvnice uvádí, že sémantický obsah rematických složek (specifikací) signalizuje stupeň jejich výpovědní dynamičnosti nezávisle na slovosledu. Nicméně zejména v psaném jazyce (v projevech s objektivním pořadem) se slovosled rematických složek výpovědi shoduje s pořadím specifikací ve stupnici výpovědní dynamičnosti (srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 572).

Znamená to, že pokud budeme sledovat slovosled rematických, kontextově nezapojených složek realizovaných psaných výpovědí s objektivním slovosledem, měli bychom dospět ke stupnici výpovědní dynamičnosti, jak ji uvádí *Mluvnice češtiny 3*. To se pokusíme v této práci ověřit.

3.2.1.2 Slovoslední činitelé podle *Mluvnice češtiny 3*

Jak již bylo uvedeno, ne každá výpověď musí mít nutně slovosled ve shodě s výpovědní dynamičností. V této podkapitole vyjmenujeme faktory, které slovosled podle *Mluvnice češtiny 3* mohou ovlivnit. Mluvnice přitom rozlišuje faktory mající vliv na slovosled a přímo na výpovědní dynamičnost.

3.2.1.2.1 Hlavní činitelé ovlivňující výpovědní dynamičnost

3.2.1.2.1.1 Slovesná valence

Slovesná valence je považována za možný faktor zasahující do stupnice výpovědní dynamičnosti. Její vliv ale nebyl (pokud víme) zatím zcela přesně ověřen. Podle mluvnice pravděpodobně platí, že čím těsnější je vztah složky k predikátovému slovesu, tím větší schopnost signalizovat stupeň výpovědní dynamičnosti složka má. Základní stupnice výpovědní dynamičnosti byla podle mluvnice nejprve formulována pouze pro valenční doplnění slovesa (srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 574).

Zajímavé je, že valence je (v některých pojetích) považována za jeden z centrálních faktorů majících vliv na slovosledné uspořádání věty v němčině (viz k tomu kapitola *Valence jako jeden z hlavních slovosledných faktorů v němčině*). Jedním z cílů této práce je ověřit vliv valence jako možného slovosledného faktoru pro češtinu.

Ludmila Uhlířová, autorka kapitol o aktuálním členění a slovosledu v *Mluvnici češtiny 3*, uskutečnila v souvislosti s valencí a slovosledem vlastní výzkum (1974). Na vybraných typech adverbialií sledovala, jak často se v textech vyskytují jako složka tematická, jak často jako rematická. Zjistila mj., že intenční (obligatorní) složky snadněji zaujímají místo v rématu, neintenční (fakultativní) v tématu.

Na základě toho, jak často byl určitý typ adverbialií v tematické části výpovědi, sestavila L. Uhlířová následující stupnici tematičnosti (pro každý typ adverbialií našla

přesně 100 jeho výskytů v textu) – viz tabulka 3.1 a graf 3.1:

Participant	Počet členů v tématu	Počet členů v rématu	Kolik % členů je v rématu
podmínka	82	18	18 %
přípustka	74	26	26 %
zřetel	66	34	34 %
čas	62	38	38 %
účel	57	43	43 %
příčina	52	48	48 %
omezení	47	53	53 %
místo (+ směr)	35	65	65 %
původ	31	69	69 %
prostředek	30	70	70 %
způsob	24	76	76 %
původce	12	88	88 %
míra	7	93	93 %
výsledek	3	97	97 %

Tabulka 3.1: Stupnice tematičnosti podle L. Uhlířové (1974: 101)

V této práci budeme stupnici tematičnosti L. Uhlířové rovněž ověřovat, resp. sestavíme stupnici kontextové zapojenosti. L. Uhlířová zařadila do svého výzkumu pouze adverbialia vyjádřená substantivem (v přímém i předložkovém pádě). V naší práci sestavíme stupnici kontextové zapojenosti na základě dat *Pražského závislostního korpusu* a zahrneme do ní i všechny ostatní formy vyjádření aktantů a volných slovesných doplnění, které korpus poskytne.

Ke vztahu adverbialií k jejich řídícímu slovesu L. Uhlířová (1974: 105n) píše, že ty druhy adverbialií, které bývají častěji tematické než rematické, se mohou vyskytovat u velkého množství sloves. Tyto složky bývají zároveň vzhledem ke slovesu nevalenční (jsou to např. podmínka, přípustka, zřetel, čas, důvod, účel nebo omezení). Na druhou stranu adverbialia, která bývají valenčně nutnými doplněními sloves, děj často přesně specifikují, bývají komunikativně důležitější než děj sám (jsou to např. místo, prostředek, způsob nebo výsledek).

Je zajímavé, že s podobným tvrzením o spojitelnosti některých typů adverbialií s širokou – a jiných s užší – škálou sloves se setkáme i v některých německých gramatikách (viz W. Flämig, 1991). Zdá se, že by tento rys mohl mít obecnější charakter.

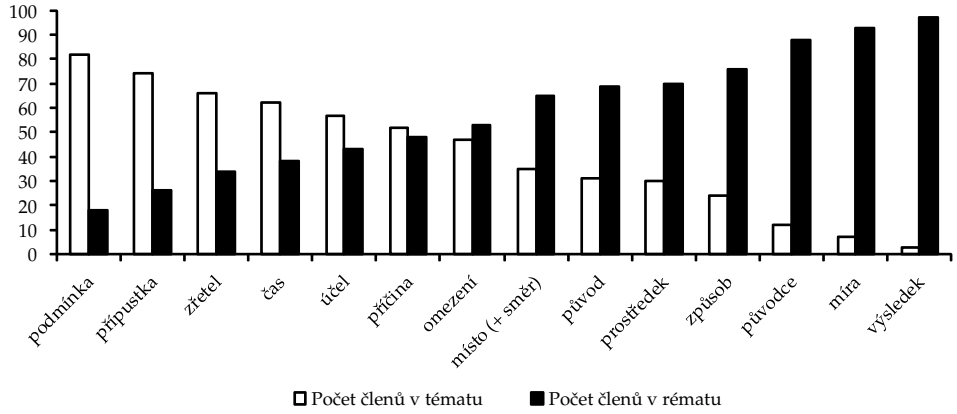

Graf 3.1: Stupnice tematičnosti podle L. Uhlířové (1974: 101)

3.2.1.2.1.2 Lexikální sémantika

Mluvnice češtiny 3 uvádí, že při posuzování výpovědní dynamičnosti je třeba vždy přihlížet k sémantice konkrétních lexikálních jednotek. Ukazuje to na příslovečném určení času, které běžně ve stupnici výpovědní dynamičnosti zaujímá jedno z počátečních míst. Mluvnice (1987: 575) však zároveň upozorňuje na fakt, že v rámci časových určení lze vydělit skupinu tzv. určení přesného času často vyjádřených číselným údajem nebo vedlejší větou (např. *Přijedeme k vám v pondělí 20. října v devět hodin.*), která počáteční místo na stupnici výpovědní dynamičnosti nezaujímají. Mluvnice ale zároveň upozorňuje na obtížnost rozhodnout, které určení času je „přesné" a které ne:

„Není přirozeně možné rozdělit všechna existující ADVTemp na ta, která označují přesný čas, a na ostatní, která přesný čas neoznačují. Pojem přesného času je relativní a je třeba jej posuzovat ve vztahu k ostatním složkám věty i ke kontextu. Proto jeden a týž lexém najdeme jednou v T, jindy v R; zvláštnosti sémantiky přesného času je třeba chápat jen jako tendenci." (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 576)

Podle našeho názoru pro vystupování určitého členu v tématu nebo v rématu (jak tyto kategorie chápe *Mluvnice češtiny 3*) nemusí být vždy rozhodující, zda časové určení vyjadřuje více nebo méně přesný údaj, ale způsob jeho užití. Jistě jde přesný časový údaj použít i ve funkci kulisy, viz věta (15).

(15) *V pondělí 20. října v devět hodin bude na náměstí T. G. Masaryka odstartován Běh Terryho Foxe.*

O tom, zda se časové určení objeví jako složka tematická nebo rematická (v terminologii *Mluvnice češtiny 3*), tak podle našeho názoru rozhodne spíše než jeho sémantika komunikační potřeba mluvčího spolu s gramatickými možnostmi daného jazyka.

Podle rozhodnutí mluvčího by tak bylo možné tyto údaje využít jako kulisové, ale i na místě, kde obvykle stává vlastní ohnisko (centrum rématu). Celková informační hodnota sdělení by byla podle našeho názoru v podstatě stejná, měnila by se ale perspektiva, ze které je posluchač informován, srov. příklady vět (16), (17), (18) a (19).

(16) *Na náměstí T. G. Masaryka bude odstartován Běh Terryho Foxe, a to v pondělí 20. října v devět hodin.*

(17) *V pondělí 20. října v devět hodin bude odstartován Běh Terryho Foxe, a to na náměstí T. G. Masaryka.*

(18) *Bude odstartován Běh Terryho Foxe, a to na náměstí T. G. Masaryka v pondělí 20. října v devět hodin.*

(19) *Bude odstartován Běh Terryho Foxe, a to v pondělí 20. října v devět hodin na náměstí T. G. Masaryka.*

Uvedený komentář ukazuje, že „sémantická přesnost" nemusí být stěžejním slovosledným činitelem, ale nepopírá, že v některých případech jako slovosledný činitel může působit (srov. kapitola *Povrchový slovosled aktantů aktor a patiens*).

Mluvnice češtiny 3 (1987: 576) v souvislosti s lexikální sémantikou jako slovosledným faktorem také uvádí příklady substantiv, která mají „velký významový rozsah" a nebývají vlastním rématem, ale mohou být např. jeho průvodním prvkem (i když mohou být i součástí tématu): (*sou*)*část*, *věc*, *záležitost*, *problém*, *úkol*, *otázka*. Naproti tomu jiná substantiva bývají častěji motivována předcházejícím kontextem a často se také vyskytují jako téma: *smysl, cíl, důvod, příčina, důsledek, prostředek, příklad*.

Fakt, že výpovědní dynamičnost jednotlivých prvků může být dána více jejich konkrétním lexikálním obsazením než jejich příslušností k obecné sémantické kategorii, bude zřejmě nejvíce komplikovat přezkoumání základní stupnice výpovědní dynamičnosti. V souvislosti s touto skutečností také vyvstává otázka, jakým způsobem (na základě jakých lexémů) byla původní stupnice výpovědní dynamičnosti sestavena. Zřejmě se do ní vždy musí promítat (alespoň do určité míry), na základě jakého konkrétního jazykového materiálu je utvářena.

3.2.1.2.2 Činitelé ovlivňující slovosled

3.2.1.2.2.1 Aktuální členění

Při zachování objektivního pořadu předchází tematické prvky před rematickými. Aktuální členění považuje *Mluvnice češtiny 3* za „hlavní slovosledný princip" (1987: 601). Pojetí AČ v *Mluvnici češtiny 3* bylo popsáno v kapitole *Pojetí kontextové zapojenosti v Mluvnici češtiny 3* (1987).

3.2.1.2.2.2 Gramatická stavba výpovědi

Gramatická stavba je faktor s velmi širokou působností (ovlivňuje například i postavení předložek, spojek apod., jejichž slovoslednému postavení se tato práce nevěnuje). Zde zmiňujeme pouze výběrově to, co uvádí *Mluvnice češtiny 3* a co by mohlo mít přímou souvislost s ověřováním základního slovosledu.

Podle mluvnice se např. liší umístění subjektu vyjádřeného infinitivem od subjektu substantivního, dále záleží na tom, zda je určitý prvek vyjádřen větně nebo nevětně (a tedy na jeho rozměru) či na jeho formálně morfologických charakteristikách: homonymní tvary substantiv v pozici podmětu a komplementu mají podle mluvnice ustálenější slovosled než tvary nehomonymní.

Gramatický faktor vždy slovosled stabilizuje, fixuje. Často působí i proti aktuálnímu členění (srov. např. tradiční postavení shodného přívlastku před jménem, i když výpovědní dynamičnost přívlastku může být vyšší než dynamičnost rozvíjeného jména). V češtině ale gramatický faktor většinou nepůsobí tak silně, že by odchylka od určitého gramatického schématu byla považována za chybu. V mnoha případech si mluvčí může dokonce vybrat ze dvou podobných slovosledných variant. Pak lze zkoumat, kterou z variant volí mluvčí častěji (s vědomím toho, že druhá varianta zpravidla není chybná). Mluvnice přitom považuje uspořádání frekvenčně převažující za uspořádání základní. (Srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 603)

V této práci budeme ke slovosledu přistupovat také zejména z hlediska frekvence jeho výskytu. Zároveň však musíme mít na paměti, že slovosled převažující ne vždy musí být zároveň základní. Stupnice výpovědní dynamičnosti pro nescénické věty např. předpokládá, že kategorie místa v základním slovosledu předchází před patientem. Ale např. ve známém přirovnání *Je to jako hledat jehlu v kupce sena* patiens místu předchází. Pro toto přirovnání je však pořadí patiens – místo základní, slovosled *hledat v kupce sena jehlu* by byl v tomto případě příznakový. Internetový vyhledávač Google zobrazuje (16. 7. 2012) přes 400 výskytů fráze *jehlu v kupce sena* a pouze 19 výskytů fráze *v kupce sena jehlu*. Frekvenčně tedy převažuje pořadí patiens – místo, které je v tomto konkrétním případě základní. Neodpovídá to ale „obecnému" základnímu pořadí kategorií místo – patiens, které předpokládá stupnice výpovědní dynamičnosti v *Mluvnici češtiny 3*.

Je možné, že základní slovosled bude nakonec možné či účelné hledat spíše na úrovni jednotlivých realizovaných vět (výpovědí) a ne obecně pro sémantické kategorie, jakými jsou např. místo, čas, způsob.

3.2.1.2.2.3 Rytmická stavba výpovědi

Zvukovým rytmem je podle mluvnice ovlivněno především postavení příklonek. Rytmický činitel ale jako slovosledný faktor mluvnice částečně připouští i u ostatních větných složek – někdy má mluvčí potřebu skládat větné složky za sebe i s ohledem na jejich délku, aby vzniklý celek při vyslovování působil rytmicky. Rytmický faktor se ale v tomto ohledu do slovosledu podle mluvnice promítá spíše okrajově.

3.2.1.2.2.4 Styl

Do hierarchie slovosledných činitelů může podle *Mluvnice češtiny 3* (1987: 605) zasáhnout i styl textu – ať už funkční nebo autorský. Proto je při sledování slovosledných schémat důležité zohledňovat styl textů, které slouží jako zdroj jazykových dat. V naší práci se budeme věnovat výhradně textům jednoho funkčního stylu (publicistického), které pocházejí od velkého množství autorů (jazykovým materiálem jsou texty z novin a časopisů). Výsledky výzkumu budou tedy relevantní pro zvolený publicistický styl. Je možné, že studium např. textů beletristických by v některých ohledech přineslo odlišné závěry.

3.2.1.2.2.5 Komunikativní záměr mluvčího

V některých případech je podle mluvnice obtížné rozhodnout, který slovosled by měl být základní, někdy zřejmě existují dvě rovnocenné varianty – srov. *Ze dřeva se vyrábí papír / Papír se vyrábí ze dřeva.* I při bezpříznakové intonaci a se shodným předchozím kontextem si zřejmě mluvčí může vybrat, z jaké perspektivy informace posluchači sdělí (obě varianty mohou být i první větou textu). (Srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 606)

3.2.1.2.2.6 Slovnědruhová příslušnost větného členu

Slovnědruhovou příslušnost složky jako slovosledný faktor mluvnice zmiňuje, nicméně se jí podrobně nezabývá. Uvádí pouze, že kontextově nezapojený podmět vyjádřený substantivem předchází ve větě před přísudkem, zatímco podmět vyjádřený infinitivem následuje až po něm: *Při poranění je třeba ránu vymýt mýdlovým roztokem.*

3.2.1.2.2.7 Větnost – nevětnost vyjádření větného členu

Mluvnice konstatuje, že základní postavení vedlejších vět může být jiné než postavení nevětně vyjádřených členů. Vedlejší věty přitom podle ní stojí zpravidla v antepozici nebo v postpozici (vzhledem k větě řídící), a to podle toho, jaký druh sémantického obsahu vyjadřují. Zpravidla však nestojí v interpozici (pokud zde jejich místo není vázáno gramatickým faktorem, jako tomu může být např. u vět atributivních). (Srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 609)

Na sledování větnosti jako slovosledného faktoru jsme se zaměřili i v této práci. Jednak byla větnost zkoumána jako faktor mající vliv na roli určité složky v aktuálním členění větném (viz kapitola *Stupnice kontextové zapojenosti pro participanty vyjádřené větně*), jednak jako faktor slovosledný (viz kapitola *Větnost jako slovosledný faktor*).

3.2.1.2.2.8 Valenčnost – nevalenčnost vztahu k dominujícímu slovu

Vlivu slovesné valence se mluvnice opět věnuje spíše okrajově. V této souvislosti mluví o postavení kvalifikujících adverbií. Ta nevalenční stávají obvykle před slovesem (*hezky kreslit*), valenční za slovesem (*chovat se rozumně*) (1987: 609). Postavení valenčních a nevalenčních větných členů obecně ale mluvnice blíže nepopisuje.

Valenčnost proto byla jako slovosledný faktor ověřována v naší práci (viz kapitola *Valence jako slovosledný faktor*).

3.2.1.2.2.9 Sémantická konkrétnost – všeobecnost větného členu

Mluvnice se v této souvislosti věnuje postavení jednotlivých větných členů vzhledem k přísudkovému slovesu. Před ním obvykle stojí participanty, které mají neurčitou lexikálně sémantickou specifikaci (*někam půjdu, něco si přát, o něčem přemýšlel, na něco jsme přišli*). Za přísudkové sloveso se mohou přesunout buď za předpokladu subjektivního slovosledu (*Vymyslel jsem něco. Pojedu někam.* – intonační centrum je na slovese), nebo v případě, že jsou rozvita určením, které blíže specifikuje jejich význam (*jet někam na Slovensko, přát si něco hezkého, přijít na něco zajímavého*). (Srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 610)

Možnému vlivu sémantiky jednotlivých participantů se podrobněji věnuje kapitola *Povrchový slovosled aktantů aktor a patiens.*

3.2.2 Český slovosled v pojetí funkčního generativního popisu

Podobně jako *Mluvnice češtiny 3* stanovuje stupnici výpovědní dynamičnosti pro větné členy nezapojené do kontextu (srov. výše kapitolu *Stupnice výpovědní dynamičnosti podle Mluvnice češtiny 3*), uvádí i funkční generativní popis svou stupnici výpovědní dynamičnosti pro tyto členy (v jeho terminologii členy ohniska). Označuje ji jako **sys-**

témové uspořádání (srov. výše kapitolu *Výpovědní dynamičnost v Pražském závislostním korpusu*).

Systémové uspořádání bylo sestaveno na základě rozboru několika set českých vět z uměleckých a technických textů. Získaný materiál byl doplněn i o věty sestavené, a to tak, aby se v nich vystřídaly dvojice a trojice různých typů doplnění slovesa. Bylo zjištěno, že systémové uspořádání je jazykový jev, který by mohl být jazykovou univerzálií:

„Podle výsledků […] možno říci, že stupnice výpovědní dynamičnosti uvnitř ohniska není podmíněna výběrem mluvčího […], nýbrž především typem doplnění slovesa (aktantu); lze sestavit – a to bylo ověřeno i porovnáním s angličtinou a jinými jazyky […] – určitou stupnici aktantů pro daný jazyk, která tedy může být zachycena obecně v gramatice tohoto jazyka a které odpovídá rozložení výpovědní dynamičnosti aktantů kontextově nezapojených v nejrůznějších větách." (P. Sgall a kol., 1980: 69)

Funkční generativní popis tedy vylučuje komunikativní záměr mluvčího jako faktor ovlivňující (hloubkové) postavení kontextově nezapojených participantů. *Mluvnice češtiny 3* tento faktor naopak připouští (srov. její rovnocenné pojetí vět *Ze dřeva se vyrábí papír / Papír se vyrábí ze dřeva*). Funkční generativní popis přitom důsledně rozlišuje slovosled hloubkový a povrchový. Hloubkový slovosled má blízko ke slovosledu základnímu, jak jej chápe *Mluvnice češtiny 3*. Tyto dva pojmy se však nedají ztotožňovat. *Mluvnice češtiny 3* u základního slovosledu v některých případech připouští i existenci více rovnocenných variant. Naproti tomu funkční generativní popis chápe hloubkový slovosled jako daný jazykovým systémem a jeho různé realizace považuje za záležitost slovosledu povrchového.

Hloubkový slovosled v pojetí FGP je zachycen i v *Pražském závislostním korpusu*:

„Hloubkovým slovosledem rozumíme uspořádání slov ve větě podle vzrůstající výpovědní dynamičnosti […]. Hloubkový slovosled se proto místy liší od slovosledu povrchového, a to především tehdy, když je povrchový slovosled určen gramatickými pravidly (například preponované shodné přívlastky jsou většinou dynamičtější než jejich řídící substantiva, proto se v hloubkovém slovosledu řadí za ně), nebo když jde o příznakové případy subjektivního pořadí […].

Hloubkový slovosled je v tektogramatickém stromě zachycen uspořádáním uzlů: každý uzel má v tektogramatickém stromě pevně určené pořadí. Uzly tektogramatického stromu jsou lineárně uspořádány (zleva doprava) tak, že je splněna podmínka projektivity […]." (M. Mikulová a kol., 2005: kapitola 5.3 *Hloubkový slovosled*)

V této práci se budeme věnovat výhradně slovosledu povrchovému. Budeme se snažit zjistit, zda z pohledu frekvence jeho výskytu ve skutečně realizovaných výpovědích lze najít určité obecnější zákonitosti, podle nichž se řadí kontextově nezapojené

větné členy. Hodnocení kontextové zapojenosti přitom bude přebíráno z anotace kontextové zapojenosti v *Pražském závislostním korpusu*.

3.2.2.1 Systémové uspořádání

Stupnice výpovědní dynamičnosti pro kontextově nezapojené členy, resp. členy ohniska (systémové uspořádání), byla ve funkčním generativním popisu stanovena následovně:

Konatel – **čas** (kdy – odkdy – dokdy – jak často – jak dlouho) – **místo** (kde) – **způsob** – **míra** – **měřítko** – **nástroj** (prostředek) – **směr** (kudy) – **adresát** – **původ** – **směr** (odkud) – **patiens** – **směr** (kam) – **výsledek** – **podmínka** – **účel** – **příčina**. (Srov. P. Sgall a kol., 1980: 77)

Jak již bylo řečeno v kapitolách o aktuálním členění, funkční generativní popis považuje kulisy za prvky kontextově zapojené. Stupnice je platná jen pro kontextově nezapojené participanty, proto neodráží postavení kulis. V tom se liší od pojetí stupnice výpovědní dynamičnosti v *Mluvnici češtiny 3*.

„U těch doplnění slovesa, která často vystupují v roli kulis, chápeme z výše uvedeného hlediska jako jejich primární postavení ve významovém zápisu věty (tedy ve stupnici výpovědní dynamičnosti) postavení rematické, tedy to, které odpovídá jejich stupni výpovědní dynamičnosti v těch případech, kdy jsou částí ohniska. Funkce určení času nebo místa jako kulisy je tedy z tohoto hlediska sekundární, kontextově podmíněná.“ (P. Sgall a kol., 1980: 78)

Stupnici systémového uspořádání její autoři sestavili na základě otázkového testu a ověřili ji i testem psycholingvistickým – výzkumu se zúčastnilo 137 informantů (jednalo se o studenty několika gymnaziálních tříd s různým odborným zaměřením). V testu bylo kontrolně i několik otázek s nespornou odpovědí. S jejich pomocí bylo ověřeno, že počet odchylných odpovědí byl většinou mezi sedmi a patnácti (ne všichni účastníci věnovali výzkumu stejnou pozornost). (Srov. P. Sgall a kol., 1980: 70–72)

Systémové uspořádání bylo ověřováno na konkrétních realizovaných větách (výpovědích). Jeho autoři uvádějí, že odchylek od něj zjistili poměrně málo, různá lexikální vyjádření jednotlivých participantů tak podle nich zřejmě neměla na stupnici přílišný vliv. Pokud tedy ověříme frekvenci slovosledů různých dvojic participantů na konkrétních výpovědích (resp. jejich kontextově nezapojených částech), nemělo by být (podle teorie funkčního generativního popisu) různé lexikální vyjádření v ověřování stupnice příliš velkou překážkou. To je do jisté míry v rozporu s předpoklady *Mluvnice češtiny 3*, která lexikální sémantiku jako slovosledný faktor zmiňuje.

„Není zatím plně jasné, za jakých podmínek může být pořadí dvou kontextově ne-

zapojených doplnění (při zachování intonačního centra na konci věty) ovlivněno také jinými faktory; náš materiál zatím mnoho takových odchylek neukázal, ale jistě tu je třeba prozkoumat nejen stovky, nýbrž desetitisíce vět, než bude možné mluvit o relativně bezpečném empirickém ověření hypotézy o systémovém uspořádání." (P. Sgall a kol., 1980: 73–74)

Autoři zároveň předpokládají, že na stupnici nemají vliv ani významové charakteristiky slovesa ve větě. Tím vylučují i možný vliv slovesné valence na toto (hloubkové) uspořádání, protože pojetí slovesné valence je ve FGP založeno na sémantických vlastnostech slovesa, na sémantické úplnosti věty (obligatorní slovesná doplnění jsou rozpoznávána podle tzv. dialogového testu, tj. podle toho, zda je mluvčí musí znát, mít je ve svém vědomí – srov. J. Panevová 1974, P. Sgall a kol., 1986).

„Podle dosavadních výsledků rozboru je pravděpodobné, že toto primární pořadí je shodné pro různé významové skupiny sloves." (P. Sgall a kol., 1980: 73)

Naopak připouštějí možný vliv vyjádření participantů větně či nevětně, při ověřování hypotézy ale mezi větnými a nevětnými vyjádřeními systematicky rozlišováno nebylo.

„Výše uvedené zařazení podmínky, účelu a příčiny jsme provedli především na základě určení větných […]. Je však třeba také si klást otázku, zda i pro odpovídající určení nevětná je tato pozice skutečně primární. Některé příklady […] se zdají nasvědčovat, že i pro češtinu – podobně jako pro slovenštinu – je možné primární pozici (nevětného) určení příčiny hledat před patientem, možná i před adresátem. […] V dalším rozboru otázek systémového uspořádání bude zapotřebí rozlišovat […] doplnění členská a větná." (P. Sgall a kol., 1980: 76)

Toto rozlišení mezi nevětnými a větnými participanty provedeme při ověřování jejich slovosledného chování v naší práci.

Povrchový slovosled konkrétních výpovědí ale někdy nabízí obě varianty pořadí členů. Které uspořádání členů je systémové, pak ověřují jeho autoři pomocí otázkového testu.

„Rozbor takových dvojic příkladů jako (11) a (12) nebo (13) a (14) ukazuje, že primární postavení adresáta ve stupnici výpovědní dynamičnosti, tedy jeho postavení v systémovém uspořádání, je před patientem […].
(11) *Vidouc malého mistra rozdělovati tovaryšům krátké doutníky…, ŘEKLA SI:…* (JM 575)
(12) *Mistr rozděloval krátké doutníky TOVARYŠŮM.*
(13) *Dával děvčatům KVĚTINY.*
(14) *Dával květiny DĚVČATŮM.*

Užití otázkového testu […] ukazuje, že ve větách (11) i (13) může být adresát (*tovaryšům, děvčatům*) buď prvkem kontextově zapojeným (součástí základu), nebo prvkem kontextově nezapojeným (součástí ohniska). Naproti tomu ve větách (12) a (14) je patiens (*krátké doutníky, květiny*) vždy součástí základu. Lze tedy říci – protože další věty podobného typu, jak si lze ověřit, vedou k podobnému závěru – že primárním pořadím obou těchto aktantů (tím, které je dáno systémovým uspořádáním aktantů v češtině) je adresát – patiens. Pořadí opačné je při normální intonaci možné jen tehdy, je-li patiens prvkem kontextově zapojeným; jinak řečeno, jsou-li oba členy obsaženy v ohnisku, bez kontextového zapojení, mohou mít jen pořadí adresát – patiens." (P. Sgall a kol., 1980: 70)

Systémové uspořádání předpokládá, že podobně je možné u každé dvojice participantů jednoznačně rozhodnout, jaké mají hloubkové pořadí:

„Podobně i při rozboru dalších vět obsahujících dva různé aktanty v odpovídajících pozicích dojdeme k závěru, že jedno z obou pořadí lze vždy považovat za primární, dané systémovým uspořádáním aktantů v češtině, neboť toto pořadí je možné jak v případě, že oba aktanty patří do jádra, tak i v případě, že méně dynamický z nich je kontextově zapojený. Druhé, opačné pořadí týchž aktantů je příznakové, vyskytuje se (při normální intonaci) jen tehdy, je-li méně dynamický aktant kontextově zapojený." (P. Sgall a kol., 1980: 70)

Funkční generativní popis nicméně připouští, že při povrchové realizaci hloubkového slovosledu může dojít k odchylkám od systémového uspořádání.

Sledování povrchového slovosledu je cílem této práce. Zaměří se na to, které pořadí členů je frekvenčně převažující, a to mezi kontextově nezapojenými členy. Do jisté míry tím ověří i stupnici systémového uspořádání, protože ta je stanovena právě pro členy ohniska. Cílem práce ale nebude v případech, kdy jazykový materiál poskytne dostatek příkladů obou možných pořadí, jednoznačně určovat, které z nich by mělo být základní, systémové.

3.2.2.2 Faktory působící proti systémovému uspořádání

Při sestavování stupnice systémového uspořádání narazili její autoři na několik zajímavých otázek, které by bylo třeba vyřešit v dalších výzkumech. Jejich přehled uvádíme níže.

3.2.2.2.1 Hranice mezi kulisou a ohniskovým členem (pojetí aktuálního členění)

Jako zčásti problematické označuje funkční generativní popis rozbory vět typu *Devadesátá devátá vláda třetí Francouzské republiky … umírala již dlouho, a tak, když přišel 13. ledna 1936 její konec, byl přijat jako…* (1980: 74). Jde o postavení časového určení

před konatelem a není zcela jasné, zda je možné jej považovat za kulisu (a tedy prvek kontextově zapojený) nebo za rematický (ohniskový) člen (srov. k tomu také diskuzi v kapitole *Lexikální sémantika*):

„[…] Není jasné, […] zda tu rematický prvek zaujímá místo, které daný typ určení v primárních případech mívá jako kulisa. Podobný příklad v hlavní větě ukazuje, že tu patrně o kulisu jde, neboť by taková věta sotva mohla odpovídat na otázku po konateli a časovém určení: *Na československé velvyslanectví v Berlíně přišel 2. listopadu 1933 elegantně oblečený MUŽ.*“ (P. Sgall a kol., 1980: 74)

Na druhou stranu je těžko představitelné, že časové určení tu musí být za všech okolností kontextově zapojené. Zmíněná věta by jistě mohla být odpovědí na otázku *Co se stalo na československém velvyslanectví v Berlíně?* a pak by bylo možné považovat časové určení za prvek ohniskový. Pro jeho povrchové postavení před konatele bychom pak museli hledat jiný důvod.

3.2.2.2.2 Rytmický činitel (délka participantů)

Působení vlivu délky participantů na povrchový slovosled ukazuje funkční generativní popis na větě *„Laval nás ujistil, že … Francie nám nebude stát v cestě,“ tvrdil později v knize Šestnáctý rok intelský maršál de Bono, který vedl první fázi etiopské války* (1980: 74). Zde systémovému uspořádání odporuje postavení místního určení v uvozovací větě před konatelem. Příčinu této odchylky vidí FGP právě v délce obou participantů – kratší (i když podle FGP dynamičtější) místní určení předchází před delším konatelem spojeným s vedlejší větou (srov. P. Sgall a kol., 1980: 74).

Rytmický činitel zmiňuje jako jeden ze slovosledných faktorů i *Mluvnice češtiny 3* (viz kapitola *Rytmická stavba výpovědi*).

3.2.2.2.3 Ustálená spojení

Odchylku mezi povrchovým a systémovým pořadím může zapříčinit i vliv ustálenosti určitého spojení. FGP působení tohoto faktoru ukazuje na větě *Do britského politického života si přesto vítězně razily cestu různé formy ‚appeasementu‘.* Zde je patient (*cesta*) postaven před konatele (*forma*). V systémovém uspořádání však konatel stojí před patientem. Spojení razit si cestu ale FGP považuje za sousloví (frazeologicky ustálené spojení), a proto jeho povrchová realizace neodpovídá předpokládanému pořadí v jazykovém systému.

Za ustálená jsou ve stejné kapitole dále považována i sousloví jako *klást nároky, mít vliv, ušoupat si podrážky, zavřít ústa* (někomu), *nalézat ohlas, ucházet se o přízeň, chytat ryby, prohazovat sníh, hrát kanadský hokej, nastolit spravedlnost, dělat* (svoje první) *krůčky na bruslích.* (Srov. P. Sgall a kol., 1980: 74)

Faktor ustálenosti je zřejmě jeden z problematických, protože různá spojení mohou vykazovat různý stupeň ustálenosti a je nesnadné rozhodnout, která konkrétní spojení považovat za ustálená, která za „volná".

3.2.2.2.4 Nejasný závislostní vztah

V některých případech může být odchylka od systémového uspořádání způsobena tím, že nemusí být jednoznačně rozhodnutelné, jak ve větě fungují závislostní vztahy – srov. k tomu věty *Reprezentační sezónu jsme zahájili vítězstvím 7:6 V MOSKVĚ* […]; *Tehdy jsme dlužili nějaký daně židovský OBCI a* […]; *Lehl jsem si nakonec do trávy nad jezem u Šímovic SKÁLY* […]. V nich je podle autorů systémového uspořádání pořadí ohniskových členů obdobné, jako kdyby byl poslední z nich přívlastkovým doplněním předchozího členu (i když to vzhledem k obsahu vět třeba není pravděpodobné). (Srov. P. Sgall a kol., 1980: 74–75)

3.2.2.2.5 Nejasnosti v systémovém uspořádání: postavení směru, patientu a způsobu

Autoři systémového uspořádání připouští, že není zcela jasné, jaké postavení v systémovém uspořádání vůči sobě zaujímá směrové určení (odkud) a patiens.

„Pozice směru odkud před nebo za patientem je patrně nejspornější, tzn. více než jiné body níže uvedené stupnice potřebuje ještě další empirické ověření. Velmi nejasné výsledky tu dal psycholingvistický test […] (53 dotazovaných uvádělo větu s pořadím směr – patiens, ale 24 s pořadím opačným jako přirozenou odpověď na otázku neobsahující žádný z obou členů, ostatní byli na rozpacích, nebo odpověděli nejasně)." (P. Sgall. a kol., 1980: 75)

Další nejasností je postavení určení způsobu. Autoři upozorňují, že specifické chování má jako adverbální přívlastek (stojí často před slovesem, i když je kontextově nezapojené). Na obdobnou skutečnost upozorňuje i L. Uhlířová v *Mluvnici češtiny 3* (1987) a v *Knížce o slovosledu* (1987). Zde k tomu viz kapitolu *Povrchový slovosled volného doplnění způsobu v kombinaci s aktantem patiens*.

3.2.2.2.6 Jeden ze členů je vlastním rématem

Š. Zikánová (2006: 41) připouští, že na pořadí kontextově nezapojených členů může mít vliv aktuální míra jejich sdělné závažnosti. Komunikačně nejdůležitější člen stojí nejvíce vpravo. Důvodem pro porušení systémového uspořádání tak podle autorky může být to, že člen vybočující ze systémového upořádání je vlastním rématem.

Š. Zikánová (2006: 42) ukazuje vliv role participantu v aktuálním členění na slovosled na třech příkladech z *Pražského závislostního korpusu*:

V jisté ulici na pražských Královských Vinohradech si před několika měsíci otevřel soukromou ordinaci (patiens) *psychiatr* (aktor).

Rusko, Velká Británie a Francie údajně vypracovaly nový mírový plán pro bývalou Jugoslávii, s nímž uplynulý víkend seznámil srbského prezidenta Slobodana Miloševiče (adresát) *ruský ministr zahraničí Andrej Kozyrev* (aktor).

Průtrž mračen, která postihla Krkonoše z pátku na sobotu, způsobila značné škody (patiens) *Krkonošskému národnímu parku* (adresát).

Tato teorie ale do jisté míry polemizuje s vlastní existencí systémového uspořádání, protože podle P. Sgalla a kol. (1980: 69) by uspořádání kontextově nezapojených prvků nemělo být ovlivněno výběrem mluvčího, ale zejména typem participantu. Pokud však připustíme, že určité prvky systémové uspořádání porušují z toho důvodu, že jsou vlastním rématem (a tedy sdělně nejzávažnějším členem), znamená to, že takto nejlépe vyhovují právě komunikačnímu záměru mluvčího a vliv typu participantu by v tomto případě byl sekundární.

3.2.2.2.7 Na začátku věty stojí kontrastivně kontextově zapojený participant

Podle Š. Zikánové (2006: 42) může být postavení kontextově nezapojeného členu v rozporu se systémovým uspořádáním kvůli tomu, že na začátku věty stojí kontrastivně kontextově zapojený člen (hodnocení kontextové zapojenosti je převzato z PDT) – viz autorčiny příklady z *Pražského závislostního korpusu*:

Na 300 tisíc marek (kontrastivně zapojený člen) *ročně přinese Českomoravskému fotbalovému svazu* (adresát) *smlouva* (aktor) *s firmou Puma*.

Do ponožky (kontrastivně zapojený člen) *si schoval tři a půl tisíce* (patiens) *korun čtyřicetiletý muž* (aktor) *z Ostravy*.

Autorka však připouští i možnost, že členy, které byly v PDT označeny jako kontrastivně kontextově zapojené, jsou ve skutečnosti kontextově nezapojené (ale nebylo to anotátory rozpoznáno), a věta tak má subjektivní pořad.

3.2.2.2.8 Způsob definování jednotlivých participantů

Š. Zikánová mluví konkrétně o definici patientu – *Pražský závislostní korpus* vycházeje z FGP definuje patiens jako druhý slovesný argument (prvním je aktor) bez ohledu na jeho sémantiku. Proto je jako patiens v PDT označena třeba i nesponová část přísudku (2006: 45):

Je ale nutné (patiens) *investovat* (aktor).

Nastavení termínů hraje samozřejmě velmi důležitou roli. V předchozích částech této práce porovnáváme přístup ke slovosledu ve funkčním generativním popisu a v *Mluvnici češtiny 3*. Některé odchylky, které mezi těmito přístupy nalezneme, mohou být

způsobeny právě odlišným vymezením některých participantů. V analytické části této práce budeme pracovat s pojmy tak, jak jsou nastaveny ve funkčním generativním popisu, tedy tak, jak je využívá *Pražský závislostní korpus*.

3.2.3 Stupnice výpovědní dynamičnosti v *Mluvnici češtiny 3* a ve funkčním generativním popisu

V úvodních částech této práce jsme popsali dvě stupnice výpovědní dynamičnosti. Obě by měly kopírovat základní (systémové) postavení kontextově nezapojených členů v české větě. Ještě jednou obě stupnice připomínáme, pro lepší názornost vedle sebe.

Stupnice výpovědní dynamičnosti ve funkčním generativním popisu

Konatel – **čas** (kdy – odkdy – dokdy – jak často – jak dlouho) – **místo** (kde) – **způsob** – **míra** – **měřítko** – **nástroj** (prostředek) – **směr** (kudy) – **adresát** – **původ** – **směr** (odkud) – **patiens** – **směr** (kam) – **výsledek** – **podmínka** – **účel** – **příčina**. (Srov. P. Sgall a kol., 1980: 77)

Stupnice výpovědní dynamičnosti v *Mluvnici češtiny 3*

1. stupnice (pro **scénické** věty):
scéna (kulisy) – **objevování se na scéně** (existence na scéně, zmizení ze scény) – **jev na scéně**.

2. stupnice (pro **nescénické** věty):
scéna (kulisy) – **agens/nositel** – **děj/stav** – **specifikace** – **další specifikace**.

Specifikace podle stoupající výpovědní dynamičnosti:
čas (kdy – odkdy – dokdy – jak často – jak dlouho) – **místo** – **prostředek** – **beneficiens** – **patiens** – **podmínka** – **příčina** – **účel**.
(Srov. *Mluvnice češtiny 3*, 1987: 571–572)

Srovnání systémového uspořádání a stupnice výpovědní dynamičnosti pro nescénické věty

Následující přehled porovnává stupnici systémového uspořádání FGP a stupnici výpovědní dynamičnosti v nescénických větách, jak ji prezentuje *Mluvnice češtiny 3*. Do srovnání byly zahrnuty jen ty participanty, které se nacházejí v obou stupnicích.

Systémové uspořádání	**VD v nescénických větách v *Mluvnici češtiny 3***
konatel	agens
čas (kdy)	čas (kdy)
čas (odkdy)	čas (odkdy)
čas (dokdy)	čas (dokdy)
čas (jak často)	čas (jak často)
čas (jak dlouho)	čas (jak dlouho)
místo	místo
nástroj (prostředek)	prostředek
adresát	beneficiens
patiens	patiens
podmínka	podmínka
účel	příčina
příčina	účel

Funkční generativní popis uvádí jednu stupnici, *Mluvnice češtiny 3* rozlišuje výpovědní dynamičnost pro scénické a nescénické věty. FGP považuje kulisy za kontextově zapojené, a proto je do stupnice nezařazuje. *Mluvnice češtiny 3* je považuje za kontextově nezapojené a do stupnice je zařazuje. Zvlášť ale uvádí stupnici specifikací, tj. členů, které nejsou kulisami. Stupnice specifikací by tak měla být se stupnicí systémového uspořádání dobře porovnatelná.

Je zajímavé, že se obě stupnice výrazně neliší. Stupnice systémového uspořádání je podrobnější (zařazuje navíc způsob, míru, měřítko, směr odkud – kudy – kam, adresáta, původ a výsledek). *Mluvnice češtiny 3* obsahuje proti systémovému uspořádání navíc beneficiens (přitom není zcela jasné, do jaké míry je či není beneficiens v tomto pojetí podobný adresátu z pojetí FGP). Jinak jsou obě stupnice téměř shodné – až na postavení příčiny a účelu (systémové uspořádání: účel – příčina, *Mluvnice češtiny 3*: příčina – účel).

Zdá se, že i přes různé pojetí kontextové (ne)zapojenosti dospěly oba lingvistické přístupy k obdobnému výsledku. Tento výsledek se pokusíme dále ověřit na datech *Pražského závislostního korpusu* a *Českého národního korpusu*.

3.3 Stupnice výpovědní dynamičnosti v němčině

Obdobné výzkumy jako výzkum systémového uspořádání a stupnice výpovědní dynamičnosti byly v minulosti uskutečněny pro různé jazyky. Pro srovnání zde uvedeme takový výzkum pro němčinu, jehož výsledky prezentuje německá gramatika Waltera Flämiga (1991). Porovnání stupnic výpovědní dynamičnosti pro češtinu a pro němčinu by mohlo být zajímavé, protože zejména v minulosti docházelo ke zřetelnému kontaktnímu ovlivňování češtiny němčinou (a to i v oblasti slovosledu). Jak již bylo zmíněno, v češtině například není přísudkové sloveso považováno za hranici mezi

tématem a rématem, pokud stojí ve větě na druhém místě. Čeština nemá postavení slovesa pevně dané gramatikou, přesto se přísudek na druhém místě objevuje poměrně často. Toto postavení se někdy vysvětluje právě kontaktem s němčinou (srov. např. E. Hajičová a kol., 2002: 105), v níž je v hlavní větě pozice určitého slovesného tvaru na druhém místě gramatikalizována.

3.3.1 Stupnice vlastních rémat v němčině podle gramatiky W. Flämiga

Flämigova gramatika (1991) přináší stupnici tzv. vlastních rémat, resp. říká, že vlastním rématem se v německé větě stává vždy ten (kontextově nezapojený, rematický) člen stanovené stupnice, který je ve stupnici na místě s nižším číslem (např. vlastním rématem je kontextově nezapojený doplněk, pokud se ve větě vyskytuje – pokud ve větě není kontextově nezapojený doplněk, je vlastním rématem kontextově nezapojený přímý předmět v akuzativu, je-li ten ve větě přítomný atd.):

1. **doplněk** (doplněk k objektu v akuzativu je rématem vždy, doplněk k subjektu zpravidla)
Die Maler haben eine Wand ***gelb*** *gestrichen.*
(*Malíři namalovali zeď* ***na žluto***.)

Erwin ist mit etwas Glück ***Sieger des Wettbewerbes*** *geworden.*
(*Erwin se s trochou štěstí stal* ***vítězem soutěže***.)

2. **přímý předmět v akuzativu**
Bernhard hat seiner Frau ***rote Rosen*** *auf den Geburtstagstisch gestellt.*
(*Bernhard postavil své ženě na narozeninový stůl* ***červené růže***.)

3. **příslovečné určení typu I (směrové určení)**
In der mündlichen Prüfung musste Torsten Berger ***an die Tafel*** *kommen.*
(*Při ústním zkoušení musel Torsten Berger přijít* ***k tabuli***.)

4. **přímý dativní / genitivní / předložkový předmět**
Heute hat Christiane ***unserer Nachbarin*** *geholfen.*
(*Dnes Christiane pomohla* ***naší sousedce***.)

Dann hat ein Kellner einen angetrunkenen Gast ***der Zechprellerei*** *beschuldigt.*
(*Potom číšník obvinil opilého hosta* ***z nezaplacení útraty***.)

Wegen einer Betriebsstörung mussten wir lange ***auf den Sonderzug*** *nach R. warten.*
(*Kvůli provoznímu výpadku jsme museli dlouho čekat* ***na zvláštní vlak*** *do R.*)

5. **nepřímý předmět**
*Dessen hat Kellner **einen angetrunkenen Gast** beschuldigt.*
(*Z toho číšník obvinil **opilého hosta**.*)

6. **příslovečné určení typu II (místa, nástroje)**
*Damals hatte Felix Kortner schon lange **in Berlin** gearbeitet.*
(*Tehdy pracoval Felix Kortner už dlouho **v Berlíně**.*)

*Diese Aufgabe hat Dieter **mit Hilfe eines Taschenrechners** gelöst.*
(*Tuto úlohu vyřešil Dieter **s pomocí kapesní kalkulačky**.*)

7. **adjektivní nebo předložková část přísudku nevztahující se k předmětu**
(tato část přísudku se podle Flämigovy gramatiky stává vlastním rématem, pokud je jedinou rematickou složkou věty – komentář k tomuto pojetí viz níže)
*Deshalb sind alle Schüler der Klasse 3a **sehr fleißig**.*
(*Proto jsou všichni žáci třídy 3. A **velmi pilní**.*)

8. **podmět**
(podle Flämigovy gramatiky je rématem, pokud jsou ostatní členy predikátové skupiny tematické)
*Die Splitter hat mir **ein Arzt** aus der Wunde gezogen.*
*Střepy mi z rány vytáhl **lékař**.*

9. **část predikátu, která nese význam**
*(Die Kinder beschäftigen sich im Garten.) Peter **schaukelt** und Steffen **turnt**.*
(*/Děti se něčím baví na zahradě./ Peter **se houpá** a Steffen **cvičí**.*)

10. **příslovečná určení typu III (čas, příčina)**
(podle Flämigovy gramatiky jsou rématem, pokud jsou podmět i členy predikátové skupiny tematické)
*(Wann kommst du zum Training?) Ich komme wahrscheinlich **am Dienstag**.*
(*/Kdy přijdeš na trénink?/ Přijdu pravděpodobně **v úterý**.*)

*(Weshalb wurde das Fahrzeug aus der Kurve getragen?) Das geschah **wegen überhöhter Geschwindigkeit**.*
(*/Proč byl vůz vynesen ze zatáčky?/ To se stalo **kvůli nepřiměřené rychlosti**.*)
(Srov. W. Flämig, 1991: 242–244)

Stupnice má odrážet, které členy se stávají ve větě vlastním rématem, jejím primárním účelem tedy není zobrazovat stupnici výpovědní dynamičnosti, jak ji uvádí *Mluvnice češtiny 3* nebo funkční generativní popis pro češtinu. Na druhou stranu dává

návod, jak poznat člen, který má mezi ostatními nejvyšší stupeň výpovědní dynamičnosti, proto je se zmíněnými stupnicemi do jisté míry porovnatelná.

Shoduje se s nimi např. v tom, že nejmenší šanci být sdělně závažným členem přisuzuje časovým určením, dále také podmětu (srov. počáteční postavení konatele v systémovém uspořádání a v nescénických větách *Mluvnice češtiny 3*), po nich následuje určení místa a nástroje (prostředku). Liší se v ní zejména umístění příčiny. Německá stupnice ji klade k časovým určením, tj. mezi členy s nízkým výpovědním potenciálem. Obě stupnice pro češtinu ale příčinu dávají naopak ke členům s výpovědním potenciálem vysokým. Je málo pravděpodobné, že by za tímto rozdílem stál rozdíl mezi slovosledem češtiny a němčiny. Zřejmě se bude spíše jednat o rozdíl ve zpracování jazykového materiálu, to by však bylo nutné ověřit v dalším výzkumu.

Stupnice vlastních rémat je zformulována jako poměrně striktně daná pravidla, kterými se němčina řídí. Je otázkou, do jaké míry tato stupnice bez výjimek skutečně platí. Některé stupně rematičnosti jsou například opatřeny komentářem, že jejich člen je vlastním rématem pouze v případě, že je rematický jen on a že ostatní členy věty jsou tematické:

„Ein solches Prädikativ wird Rhema, wenn alle anderen Konstituenten der Prädikatsgruppe thematisch sind, wenn das Prädikativ also die einzige rhematische Konstituente ist." (W. Flämig, 1991: 243)

To je úvaha, kterou lze uplatnit na jakýkoli člen jakékoli věty v jakémkoli jazyce. Proto máme o celkové vypovídací hodnotě německé stupnice určité pochybnosti.

3.3.2 Základní slovosled v němčině

Jak již bylo řečeno, čeština s němčinou jsou jazyky, které spolu historicky byly v těsném kontaktu a docházelo k přenášení vlivů z jednoho jazyka na druhý na různých jazykových rovinách. Proto je zajímavé podívat se, jaké slovosledné faktory mohou ovlivňovat pořádek slov v němčině – pro případ, že by podobně mohly fungovat i v češtině, ale dosud jim třeba nebyla věnována velká pozornost.

Obrázek 3.1 znázorňuje předpokládaný základní slovosled v německé hlavní větě podle Flämigovy gramatiky: (doslovně) *Pavel bude zítra své přítelkyni květiny do domu poslat.* Do češtiny bychom tuto větu přeložili jako *Pavel pošle zítra své přítelkyni do domu květiny* nebo *Pavel zítra pošle své přítelkyni domů květiny* ap. – nejspíše bychom slovosledně (oproti němčině) vyměnili pořadí předmětu a směrového určení (i když podle systémového uspořádání by měl v češtině v základní stupnici výpovědní dynamičnosti směr /kam/ následovat až za patientem, jako je tomu i v příkladové německé větě).

Obrázek 3.1 ukazuje, že přední místa v německé hlavní větě (vynecháme-li pozici podmětu a přísudku, jejichž umístění je v němčině do velké míry zgramatikalizová-

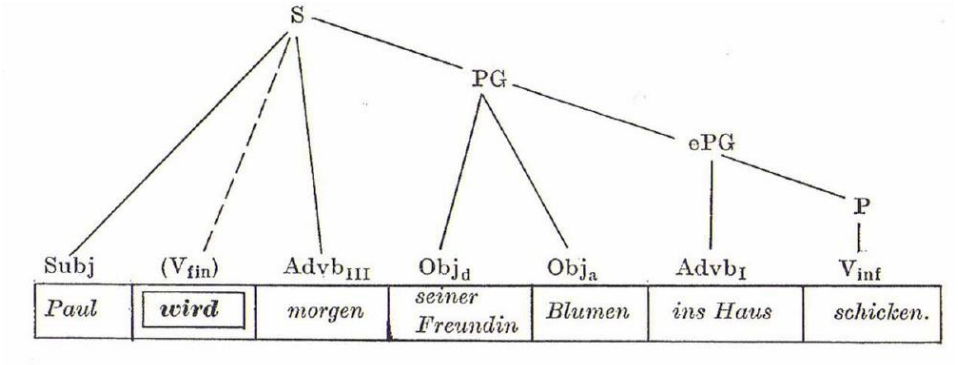

Konstituentenstruktur und topologische Ordnung der Grundreihenfolge

Obrázek 3.1: Základní slovosled hlavní věty v němčině (W. Flämig, 1991: 225)

no) zaujímají tzv. příslovečná určení typu III[14], která jsou v obrázku 3.1 označená jako Advb III (ta jsou, stejně jako podmět /Subj/, přímými konstituenty „věty" /S: Satz/, ne predikátové skupiny). Jako příslovečné určení typu III v příkladové větě vystupuje určení času (*morgen – zítra*). Po nich následují členy predikátové skupiny (PG: Prädikatsgruppe) – nejprve ty, které jsou s predikátem spjaty podle Flämigovy gramatiky volněji (nepřímý předmět: *seiner Freundin – své přítelkyni*, přímý předmět: *Blumen – květiny*), pak těsněji (tzv. členy užší predikátové skupiny /ePG: engere Prädikatsgruppe/), tj. příslovečná určení typu I (AdvbI; zde určení směru /kam/: *ins Haus – domů*).

3.3.2.1 Valence jako jeden z hlavních slovosledných faktorů v němčině

Základní pořádek slov a sílu syntaktických vazeb mezi nimi charakterizuje Flämigova gramatika jako jevy, které se zdají rodilému mluvčímu (více či méně nevědomě) normální – rodilému mluvčímu němčiny přirozeně připadá, že přímý předmět (knihu) má silnější vazbu ke slovesu než nepřímý předmět (*chlapci*) ve spojení věnovat chlapci knihu a že směrové určení má těsnější vazbu ke slovesu než předmět (*položit knihu na polici, házet kameny do vody*). Podle síly této nevědomé vazby pak mluvčí staví jednotlivé členy za sebe v základním slovosledu. (Srov. W. Flämig, 1991: 225)

Základní pořádek slov lze podle gramatiky rozpoznat pomocí zkoušky na změnu umístění členu: *házet kameny do vody / házet do vody kameny* – základní pořádek slov se rodilému mluvčímu jeví jako „neutrálnější" (W. Flämig, 1991: 225).

[14] Flämigova gramatika pracuje s ne zcela tradičním rozdělením příslovečných určení na typ I, II a III. Pro vymezení jednotlivých typů viz níže kapitola *Příslovečná určení typu I, II, III.*

Flämigova gramatika (podobně jako funkční generativní popis) tedy stanovuje základní pořadí členů ve větě na základě konkrétních, lexikálně různě obsazených vět či jejich částí (infinitivních skupin). Počítá tedy pravděpodobně s tím, že když zkoušku na základní umístění členů ve větě provede na několika různých příkladech, získá obecné základní pořadí dvou zkoušených členů.

Pro základní slovosled v německé hlavní větě gramatika vyvozuje následující pravidlo: čím těsnější je vztah určitého členu ke slovesu, tím více tíhne tento člen k postavení na konec věty – srov. př. *Mladá kukačka vytlačuje instinktivně menší ptáky z hnízda* (v originále: *Der junge Kuckuck drängt instinktiv kleinere Vögel aus dem Nest hinaus* /W. Flämig, 1991: 226/). Směrové určení (*z hnízda*) je s použitým slovesným predikátem podle gramatiky spojeno nejtěsněji, proto stojí na konci věty. Akuzativní předmět (*ptáky*) je syntakticky se slovesem spojen o něco volněji, proto stojí před určením směru.

Za základní slovosledný princip v němčině tedy gramatika W. Flämiga považuje vztah větného členu k predikátovému slovesu, tedy slovesnou valenci. Zajímavé je její pojetí – je patrné, že gramatika počítá s různými stupni těsnosti ke slovesu (předmět je se slovesem spojen méně pevně než směrové určení; viz níže), ne jen s rozdělením členů na valenční a nevalenční (srov. u českého slovesa *vytlačovat* počítá např. *Valenční slovník českých sloves* /2008/ s tím, že jak patiens, tak směrové určení /odkud/ jsou obligatorním členem valenčního rámce).

3.3.2.1.1 Pojetí valence ve Flämigově gramatice němčiny

Jelikož valenci považuje gramatika za velmi významný slovosledný faktor, je důležité vědět, které větné složky považuje za valenční a podle jakých kritérií.

Míru těsnosti vztahu určité složky k řídícímu slovesu pozná podle gramatiky (1991: 225) intuitivně kompetentní rodilý mluvčí. Kromě tohoto návodu na rozpoznání valenčnosti složky popisuje mluvnice ještě zvlášť valenčnost jednotlivých podtypů příslovečných určení typu I (viz níže).

Za složky, které u některých sloves mohou být z valenčního hlediska obligatorní, považuje Flämigova mluvnice vlastní určení místa, určení směru, vlastní určení způsobu a určení míry.

3.3.2.2 Základní pozice větných členů v německém slovosledu

Flämigova gramatika popisuje základní pořádek slov v německé větě na rovině syntakticky vymezených větných členů (ne na rovině významové, nepracuje tedy s kategoriemi jako agens, patiens ap.). Vynecháme-li zgramatikalizované postavení přísudkových částí německé věty, na samém konci německé (hlavní) věty stojí v základním pořádku slov tzv. příslovečná určení typu I (např. směrová určení) a tvoří spolu s přísudkem tzv. užší predikátovou skupinu. Před touto skupinou stojí předměty – blíže ke skupině stojí přímý předmět, bezprostředně před ním nepřímý. Před oběma

předměty stojí tzv. příslovečná určení typu II (lokální, modální nebo instrumentální určení). Pokud se lokální určení typu II nějak vztahuje k předmětu (jsou to většinou pojmenování částí těla či předmětů vystupujících v podmětu: *Měl jizvu na ruce / díru na punčoše*), stojí toto určení bezprostředně před užší predikátovou skupinou. Mimo predikátovou skupinu patří podmět a příslovečná určení typu III (tj. určení valenčně nezávislá, která mohou rozvíjet jakékoli sloveso) – rozvíjejí celou větu, ne jen predikát. Podmět stojí bezprostředně před určitým slovesem. Příslovečná určení typu III stojí po určitém slovese a před členy predikátové skupiny (srov. obrázek 3.1). Časová určení přitom stojí před kauzálními. Časová určení považuje Flämigova gramatika za členy, které jsou často známé ze situace promluvy, a proto často tematické. Z této poznámky je patrné, že základní slovosled ve Flämigově pojetí alespoň částečně zahrnuje i postavení tematických složek. (Srov. W. Flämig, 1991: 228–229)

3.3.2.3 Příslovečná určení typu I, II, III

Flämigova gramatika mluví o slovosledu ne zcela běžných syntakticko-sémantických skupin – adverbialií I, II a III. Do značné míry tyto kategorie vymezuje na základě jejich vztahu ke slovesu, na kterém závisejí (rozlišuje členy valenčně nutné, možné a nezávislé). Takové vymezení není tradiční. Proto zde uvádíme podrobnější charakteristiku těchto skupin.

3.3.2.3.1 Složky valenčně nutné

Složky valenčně nutné jsou podle Flämigovy gramatiky[15] takové, které nutně vyžaduje valence predikátového slovesa (v teorii funkčního generativního popisu by byly označeny jako obligatorní). Pod tento typ složek spadají podle gramatiky některé druhy příslovečných určení a předmět.[16] Valenčně nutná příslovečná určení označuje jako adverbialia I.

Adverbialia I jsou podle ní úzce syntakticky spojená se slovesem, určují blíže predikát a tvoří spolu s ním užší predikátovou skupinu. Jsou označována také jako okolnostní doplnění. (Srov. W. Flämig, 1991: 159)

Pod adverbialia I gramatika přímo řadí konkrétní druhy příslovečných určení: valenčně nutná určení směru, místa a způsobu. O určeních směru zároveň říká, že jsou valenčně nutná ve většině případů, v kolika případech jsou valenčně nutná určení místa a způsobu, nekomentuje. Jako příklady adverbialií I mluvnice uvádí (W. Flämig, 1991: 105):

[15] Gramatika pracuje s pojmy složkové analýzy.

[16] Není zcela jasné, zda předmět gramatika považuje za valenčně nutný ve všech případech, nebo zda podle ní existují věty, v nichž by byl předmět valenčně nenutný.

*Ein Frosch ist **in den Tümpel** gesprungen.*
(*Žába skočila **do tůně**.*)

*Christian hat seine Schultasche **in die Ecke** geworfen.*
(*Christian hodil aktovku **do rohu**.*)

*Christian hat **am Fenster** gestanden.*
(*Christian stál **u okna**.*)

*Karin benimmt sich **auffällig**.*
(*Karin se chová **podivně**.*)

3.3.2.3.2 Složky valenčně možné

Složky valenčně možné jsou podle Flämigovy gramatiky valenčně nenutné (v teorii funkčního generativního popisu fakultativní, tento pojem by ale zahrnoval i složky valenčně nezávislé – viz níže kapitola *Složky valenčně nezávislé*), zpravidla valenčně možné přímé konstituenty predikátové skupiny. Složky valenčně možné jsou omezeny na určité skupiny sloves, s nimiž se mohou pojit, a určují blíže užší predikátovou skupinu (samy jsou členy širší predikátové skupiny).[17] Jsou označovány jako adverbialia II. Společně s adverbialii III (viz níže kapitolu *Složky valenčně nezávislé*) jsou podle gramatiky syntakticky méně úzce vázány na predikátové sloveso a jsou označovány také jako volná okolnostní určení. Jako adverbialia II mohou podle gramatiky vystupovat např. valenčně možná místní a způsobová příslovečná určení (k pojetí příslovečných určení v této gramatice viz níže). Jako příklady adverbialií II mluvnice uvádí (W. Flämig, 1991: 104, 159):

*Michael hat **mit Sorgfalt / sorgfältig** sein Werkzeug gereinigt.*
(*Michael **s pečlivostí / pečlivě** vyčistil své nářadí.*)

*Er hat **mit einer Schaufel / damit** Sand in eine Schubkarre geschippt.*
(Doslovně: */On/ házel **lopatou / tím** písek do kolečka.*)

Ve větě *Děti cvičí na hřišti* by tak podle gramatiky bylo příslovečné určení místa *na hřišti* označeno jako adverbiale typu II (není zde valenčně nutné), ale ve větě *Dům se nachází v památkové rezervaci* by určení místa *v památkové rezervaci* bylo adverbialem typu I (je valenčně nutné).

[17] K užší a širší predikátové skupině viz obrázek 3.1 a kapitolu *Základní pozice větných členů v německém slovosledu*.

3.3.2.3.3 Složky valenčně nezávislé

Složky valenčně nezávislé tvoří zvláštní skupinu složek valenčně nenutných. Nejsou v principu vyloučeny ze spojení se žádnou skupinou sloves (tj. mohou se pojit s kterýmkoli slovesem). Na rozdíl od složek valenčně nutných a valenčně možných neurčují blíže predikát, ale celou větu. Zatímco adverbialia I, II a objekty jsou členy predikátové skupiny, adverbialia III jsou podle Flämigovy gramatiky přímo konstituenty věty (stejně jako subjekt, predikát nebo větná negace). Adverbialia III jsou považována za neobligatorní (obligatorní jsou subjekt a predikát) bezprostřední složky věty, které stojí před větnou negací, jsou valenčně nezávislá a uspořádávají časově a kauzálně obsah celé věty vyjádřený valenčně závislými složkami nebo tento obsah hodnotí. Nepodléhají obecně větnému přízvuku. Ve funkčním generativním popisu by byla označována jako fakultativní (spolu se složkami zde označovanými jako valenčně možné), zároveň se zčásti překrývají s tzv. kulisami.

Mezi adverbialia III gramatika němčiny řadí volné dativy, větná modální určení, příčinná příslovečná určení, časová příslovečná určení a určení rozsahu (W. Flämig, 1991: 104, 159):

*Du bist **mir** ein schöner Freund!*
(*Ty jsi **mi** pěkný přítel!*)

*Ich habe **wahrscheinlich** meinen Ausweis verloren.*
(***Pravděpodobně** jsem ztratil svůj průkaz.*)

*Die Vorstellung muß **wegen einer Erkrankung** ausfallen.*
(*Představení je **z důvodu nemoci** zrušeno.*)

*Wir haben **heute** einen Teppich gekauft.*
(***Dnes** jsme si koupili koberec.*)

Flämigova gramatika však připouští, že existují věty, pro které je vyloučeno užití časového příslovečného určení (ačkoli časové určení obecně se může podle této gramatiky pojit s jakýmkoli slovesem, je valenčně nezávislé) – nemůže být ve větě užito v případě, kdy logika celé věty, která označuje obecně platnou situaci, nedovoluje užít určité časové ohraničení. Jako příklad uvádí věty (1991: 170):

Die Saurier sind **manchmal ausgestorben.*
(**Dinosauři **mnohdy** vymřeli.*)

Rinder gehören **jetzt zu den Paarhufern.*
(***Hovězí dobytek **teď** patří mezi sudokopytníky.*)

V tomto případě užití časového příslovečného určení nevylučuje sám predikát, ale jeho výskyt v konkrétní promluvě v kombinaci s určitými ostatními složkami věty.

Dále Flämigova gramatika uvádí, že v některých případech může být vyžadováno i užití příčinného příslovečného určení – když tvoří vlastní výpověď, například v pozici rématu (1991: 170):

Das Feuer entstand ***aus Fahrlässigkeit****.*
(*Požár vznikl* ***z nedbalosti****.*)

Zusammenstoß geschah ***aus Unachtsamkeit****.*
(*Ke srážce došlo* ***z nepozornosti****.*)

Zde ale použití příčinných složek není vynuceno valencí predikátu.

3.3.2.3.4 Srovnání: složky valenčně nutné, možné a nezávislé

Z uvedených charakteristik vyplývá, že složky v gramatice označované jako valenčně nutné jsou složky, které musí být ve větě nutně přítomny (alespoň v její hloubkové struktuře), aby věta byla gramaticky úplná. V terminologii funkčního generativního popisu by byly označeny jako obligatorní.

Složky tzv. valenčně možné a valenčně nezávislé jsou naproti tomu z pohledu funkčního generativního popisu fakultativní, tedy ve větě se mohou, ale nemusí objevit (z hlediska valenčních vlastností řídícího slovesa). Jedním z rozdílů mezi nimi je právě to, kdy se mohou/nemohou ve větě objevit. Složky valenčně nezávislé se mohou podle gramatiky objevit vždy, tj. jejich výskyt ve větě nezávisí na užití určitého řídícího slovesa (s určitými valenčními vlastnostmi). Naproti tomu složky valenčně možné (i valenčně nutné) se mohou objevit jen u predikátů určitého typu, ne u všech obecně: složky valenčně nutné jsou přitom v dané větě vyžadovány valencí predikátu, složky valenčně možné vyžadovány nejsou, ale sémantika predikátu jejich přítomnost nevylučuje.

Je zajímavé, že některé druhy příslovečných určení patří podle gramatiky celé (jako typ) do určité skupiny složek. Z toho plyne, že např. časová a kauzální určení, která gramatika řadí jen do složek valenčně nezávislých (adverbialií III), mohou stát u jakéhokoli predikátu, nezávisle na jeho valenci. Takové vymezení je možné interpretovat tak, že tyto složky jsou vždy fakultativní (z pohledu funkčního generativního popisu) – protože nejsou řazeny zároveň do skupiny složek valenčně nutných.

Některá jiná příslovečná určení jsou zase zařazena jen pod adverbialia II (např. příslovečná určení vyjadřující nástroj). Nemohou se tedy vyskytnout u jakéhokoli predikátu, ale vzhledem k tomu, že nejsou zároveň zařazena jako typ pod adverbialia I, nemohou být podle gramatiky valenčně nutná, a jsou tedy z pohledu funkčního generativního popisu také vždy fakultativní.

Zajímavé je tvrzení gramatiky, že adverbialia II rozvíjejí užší predikátovou skupinu (v závislostní struktuře věty by tedy byla tzv. dcerou predikátu), zatímco adverbialia III rozvíjejí celou větu (kdybychom Flämigovo pojetí pro názornost promítli do závislostní struktury, adverbialia III by nevisela na predikátu, ale o stupeň výš, na větě, tedy byla by sestrou predikátu). V tomto chápání by se ze sémantického hlediska dobře odlišovalo postupné rozvíjení jednotlivých částí věty v příkladech jako: *Syna vzdělávala kvůli postižení doma*. Nelze vyvodit, že syna vzdělávala kvůli postižení, ale že ho kvůli postižení vzdělávala doma. Sémanticky v tomto případě příčinné doplnění skutečně rozvíjí celý zbytek věty, nejen predikát. V teorii funkčního generativního popisu by ale oba typy adverbialií byly chápány jako dcery predikátu. Není však jisté, zda rozdělení gramatiky němčiny na adverbialia II a III je v tomto ohledu zcela spolehlivé, muselo by být podrobně přezkoumáno, to ale není cílem této práce, proto zde tato úvaha zůstává jen jako drobná poznámka.

3.3.2.4 Možnosti příslovečných určení být valenčně závislým členem německé věty podle Flämigovy gramatiky němčiny

Příslovečná určení valenčně nutná (typ I)

- vlastní určení místa (‚kde‘)
- určení směru (‚odkud‘, ‚kudy‘, ‚kam‘)
- vlastní určení způsobu
- určení míry

Příslovečná určení valenčně nenutná (typ II a III)

Valenčně možná (typ II)

- vlastní určení místa (‚kde‘)
- vlastní určení způsobu
- určení nástroje
- určení míry
- srovnávací určení
- určení náhrady
- určení průvodních nebo chybějících okolností
- určení látkové vlastnosti
- určení směru

Valenčně nezávislá (typ III)

- vlastní určení času (‚kdy‘)
- ‚jak dlouho‘
- ‚jak často‘
- ‚odkdy‘
- ‚dokdy‘

- vlastní určení příčiny/důvodu
- určení podmínky
- určení přípustky
- určení účinku/následku
- určení účelu

Z tohoto rozdělení vyplývá, že podle gramatiky mohou jako valenčně nutná doplnění slovesa (v terminologii funkčního generativního popisu jako obligatorní doplnění) vystupovat pouze určení místa, směru, vlastního způsobu a míry (u určitého typu sloves). Ostatní doplnění by se měla vyskytovat výhradně jako doplnění valencí predikátu nevyžadovaná (tj. fakultativní).

Dělení určení (slovesných doplnění) na valenčně nutná a nenutná (resp. v terminologii funkčního generativního popisu obligatorní a fakultativní) se pokusíme stanovit i pro češtinu (viz kapitolu *Valenčnost volných slovesných doplnění*), abychom později mohli jednodušeji ověřit vliv valence jako slovosledného faktoru v češtině.

3.4 Valence jako jeden z hlavních slovosledných faktorů v češtině?

3.4.1 Pojetí valence ve funkčním generativním popisu

Pro účely této práce využijeme pojetí valence funkčního generativního popisu, protože je (na rozdíl od pojetí valence ve Flämigově gramatice /1991/) vystavěno na předem vymezených kritériích pro určení valenčnosti. Ani teorie Františka Daneše a jeho kolektivu nepředkládá zcela spolehlivá kritéria vymezení valenčnosti větných členů – do jisté míry totiž předpokládá, že valenčnost/obligatornost určitého členu ve větě pozná rodilý mluvčí více méně intuitivně:

„Za obligatorní se považuje každá pozice [větného, K. R.] vzorce, jejímž neobsazením by nevznikla gramaticky správná věta. Zdá se, že ve většině případů to dokáže rozhodnout bez nesnází každý český mluvčí.“ (F. Daneš, Z. Hlavsa a kol., 1981: 61)

Ve FGP se rozlišuje syntaktická a sémantická valence. Obligatornost výskytu doplnění pro některé sloveso (slovesnou lexii) je vázána na sémantické vlastnosti této lexie (tedy na nutnou přítomnost doplnění u daného slovesného významu v hloubkově-sémantické struktuře věty, ne v povrchově-syntaktické). Pro určení obligatornosti doplnění se ve FGP používá tzv. dialogový test (J. Panevová, 1974, 1975, 1980 aj.; P. Sgall a kol., 1986).

„Při hledání operativních kritérií pro rozlišení obligatorních členů od neobligatorních je […] důležité, že člen obligatorní sémanticky nemusí být obligatorní na syntaktické rovině. Pro zjišťování sémantické obligatornosti jsme zvolili test, který […] je rozvinutím a uplatněním metody nastíněné ve stati P. Sgalla a E. Hajičové (1971, s. 20).

Užijeme ho tehdy, když na syntaktické rovině není aktant přítomen (tj. je vypuštěn), ale můžeme vyslovit hypotézu o jeho sémantické obligatornosti. […]
[Test, K. R.] dialogu mezi dvěma účastníky:
A: ‚*Jan právě přišel.*'
B: ‚*Kam?*'
A: ‚*Nevím.*'
Tento dialog nelze pokládat za smysluplný. […] Takovou odpovědí by mluvčí popíral sám sebe. […]

Jestliže tedy odpověď *Nevím* na otázku po doplnění slovesa není možná, hodnotíme toto doplnění u daného slovesa jako sémanticky obligatorní; je to ovšem takové sémanticky obligatorní doplnění, které lze na povrchové rovině vypustit (za jistých kontextových podmínek). Liší se tím od těch sémanticky obligatorních doplnění, která jsou obligatorní i syntakticky, tj. na rovině povrchové (např. *potkat koho, chovat se jak*)." (J. Panevová, 1980: 29–31)

O sémantické obligatornosti v podobném smyslu mluví i F. Daneš (1974, 1981) – srov. jeho zkoušky *Odešel neznámo kam. / *Odešel neznámo odkud.*

„Predikáty implikující východisko pohybu. […] Toto východisko pohybu je součástí výchozí i závěrové části SF [sémantické formule, K. R.]. Na výrazové rovině mu odpovídá některá pozice GVV [gramatického větného vzorce, K. R.], ať už obligatorní nebo potenciální. Mluvčímu je potenciální denotát východiska nutně znám, i když není východisko explicitně vyjádřeno. Jak uvádí Daneš (1974), tato presupoziční povaha východiska se ukazuje v tom, že nelze říci: **Odešel neznámo odkud.*, kdežto věta *Odešel neznámo kam.* je dobře možná. K podobnému závěru dospěla i Panevová (1975b)." (F. Daneš, Z. Hlavsa a kol., 1981: 98)

3.4.1.1 Valenční slovník *PDT-Vallex*

Obligatornost a fakultativnost participantů v této práci je při ověřování, jak výrazný slovosledný faktor je valence, přebírána z valenčního slovníku *PDT-Vallex*, který je vystavěn na teoretickém základě funkčního generativního popisu. *PDT-Vallex* je propojen s *Pražským závislostním korpusem*, resp. informace o valenci jednotlivých uzlů z PDT pochází právě ze slovníku *PDT-Vallex*. *PDT-Vallex* je dostupný v elektronické formě na WWW <http://ufal.mff.cuni.cz/lindat/PDT-Vallex.html>. Obsahuje 7 098 slovesných lemmat, resp. 11 896 slovesných rámců. Dokonavé a nedokonavé tvary sloves se přitom považují za separátní lemmata. (Srov. Z. Urešová, 2011: *Úvod*)

3.4.2 Srovnání českého systémového uspořádání a německého základního slovosledu

V předchozích kapitolách jsme vyjádřili domněnku, že by český a německý slovosled mohl v některých ohledech vykazovat podobné rysy (srov. možný vliv němčiny na po-

stavení českého přísudkového slovesa do druhé pozice ve větě). Proto teď porovnáme dva získané pohledy na hloubkový slovosled v češtině a základní slovosled v němčině.

Podle Flämigovy gramatiky by první místo v (hlavní) větě měl v základním slovosledu obsadit podmět, v systémovém uspořádání jej obsazuje konatel, zde tedy nalézáme shodu.

V němčině by měla následovat valenčně nezávislá adverbialia III, časová určení by přitom měla předcházet před příčinnými. I v systémovém uspořádání po konateli následují časová určení. Určení příčinná v něm ale naopak zastávají úplně poslední místo, v hloubkovém slovosledu se s nimi tedy počítá jako s nejpravděpodobnějším adeptem na vlastní réma, kdežto v němčině by měla podle Flämigovy gramatiky vyjadřovat obecné kauzální okolnosti věty (a mít tedy funkci podobnou kulisám). I další určení (v němčině označovaná jako adverbialia III) najdeme v českém systémovém uspořádání na jeho konci: výsledek, podmínku a účel. Zde tedy nacházíme mezi oběma přístupy zásadní rozpor, Flämigova gramatika je řadí naopak blízko začátku věty.

Naopak určení místa zařazuje systémové uspořádání pro češtinu spíše na začátek stupnice. Flämigova gramatika s ním ale počítá buď na samý konec věty (v případě, že je valenčně nutné), nebo alespoň za všechna adverbialia III (v případě, že není valenčně nutné). Podobně je tomu i u určení způsobu a míry. Systémové uspořádání nepovažuje faktor valence za zásadní, všechny druhy určení rozlišuje jen na základě jejich obecné sémantiky.

Rozpor najdeme i u postavení směrových určení a patientu. Systémové uspořádání předpokládá pořadí směr /kudy/ – směr /odkud/ – patiens – směr /kam/. Flämigova gramatika chápe směrová určení (obecně) jako těsněji spojená s řídícím slovesem než předmět a předpokládá pořadí předmět – všechna směrová určení.

V základním uspořádání větných členů v češtině (podle přístupu funkčního generativního popisu) a v němčině (podle přístupu gramatiky W. Flämiga /1991/) nacházíme výrazné rozpory. Je otázkou, zda se skutečně jedná o rozdíly mezi slovosledými zvyklostmi v češtině a v němčině nebo zda rozdíly plynou spíše z rozdílných metod a přístupů při ověřování základního (či hloubkového) slovosledu – srov. např. nerozlišování větně a nevětně vyjádřených členů při zjišťování systémového uspořádání v češtině, spoléhání na kompetentního rodilého mluvčího, který bezpečně pozná základní slovosled od příznakového i valenčnost větných složek, v němčině.

Cílem této práce ale není porovnávat český a německý slovosled jako takový (přineseme zde však alespoň dílčí srovnání postavení vybraných typů participantů v české a německé větě, viz kapitola *Někdy, někde, nějak v češtině a v němčině*), ale pokusit se zjistit, zda slovosledné faktory považované za stěžejní pro slovosled němčiny ovlivňují i slovosled češtiny. Vliv valence na slovosled v češtině naznačuje zejména L. Uhlířová (1974, *Mluvnice češtiny 3*, 1987), ale neprovádí soustavný výzkum. Jedním z cílů této práce bude ověřit na datech *Pražského závislostního korpusu*, zda (popř. do jaké míry) funguje slovesná valence jako činitel ovlivňující slovosled kontextově nezapojených participantů.

4

Jazykový materiál

Většina cílů předkládané práce je ověřována na datech *Pražského závislostního korpusu 2.0* (PDT), dílčí cíle na *Českém národním korpusu* (ČNK) a německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (DWDS). Následující kapitoly stručně popisují tyto korpusy a jejich obsahy, zaměřují se přitom na popis PDT, protože jeho data jsou využívána k ověření cílů této práce v nejvyšší míře.

4.1 Pražský závislostní korpus 2.0 (PDT)

Data v *Pražském závislostním korpusu* jsou anotována na třech rovinách: na morfologické rovině (m-rovina), analytické rovině (rovina povrchové syntaxe, a-rovina) a tektogramatické rovině (hloubková, sémantická rovina, t-rovina). Existuje ještě další (neanotovaná) rovina – „surový text“ (w-rovina).

Obrázek 4.1 znázorňuje vztah mezi těmito rovinami (zobrazuje větu *Byl by šel dolesa*, která obsahuje minulý čas podmiňovacího způsobu slovesa *jít* a také tiskovou chybu).

Pro účely této práce budeme využívat t-rovinu, na které je anotováno aktuální členění větné (kontextová zapojenost).

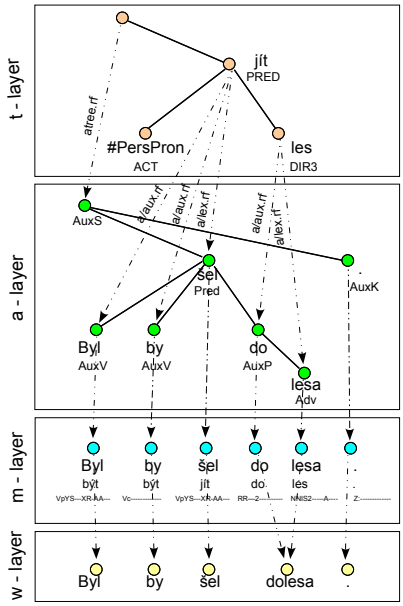

Obrázek 4.1: Roviny v *Pražském závislostním korpusu* (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Roviny anotace*)

Na tektogramatické rovině je k dispozici 38 727 vět (trénovacích dat). Převážná většina z nich pochází z *Lidových novin* (z let 1991, 1994, 1995), část z nich i z *Mladé fronty Dnes* (1992) a *Českomoravského profitu* (ekonomického týdeníku; 1994). Protože zvolený korpus je stylově jednotný (obsahuje publicistické texty), budou výsledky průzkumu platné zejména pro zvolený styl.

Obrázek 4.2 ukazuje, jak velké množství dat ze kterého zdroje bylo anotováno na jednotlivých rovinách.

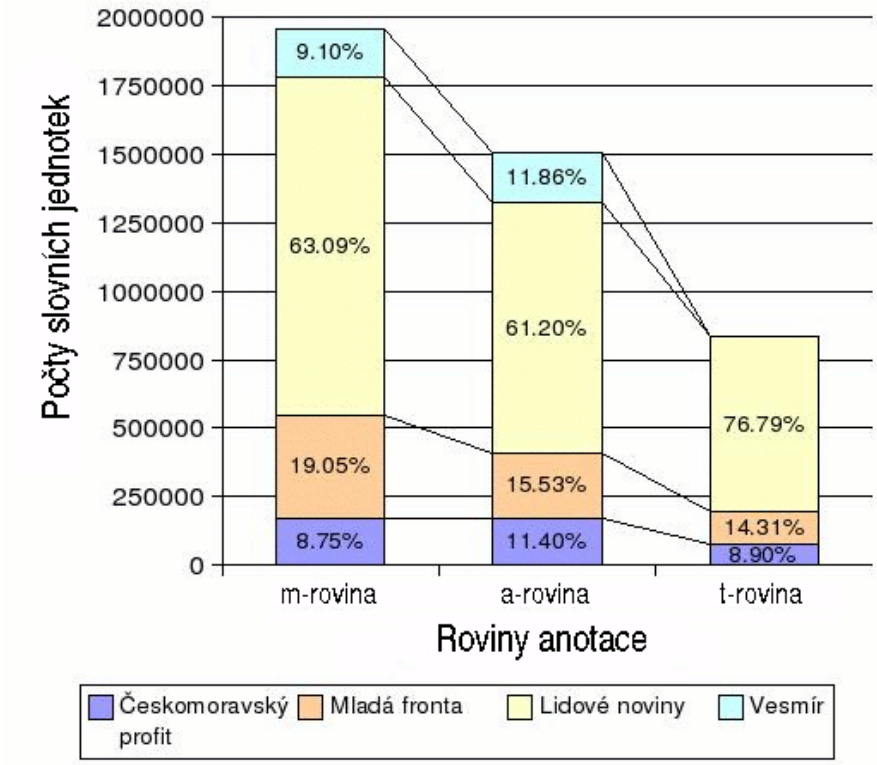

Obrázek 4.2: Množství dat z jednotlivých zdrojů PDT (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Zdroje textů*)

Obrázek 4.3 ukazuje podrobnější rozdělení anotovaných dat.

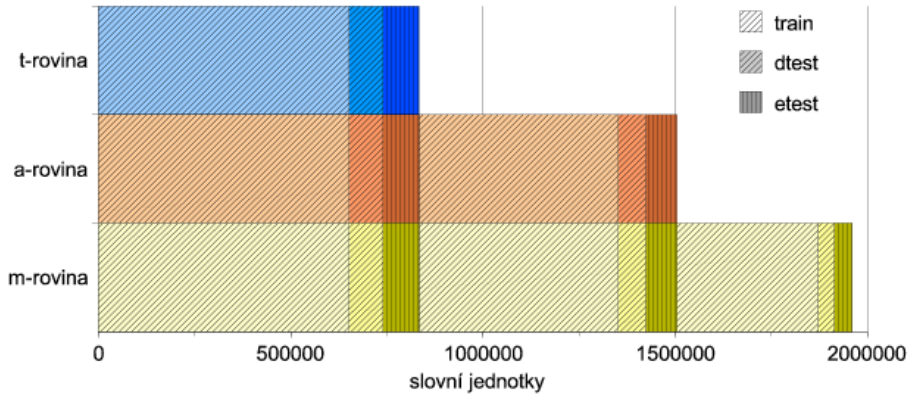

Obrázek 4.3: Rozdělení dat v PDT na trénovací a testovací množiny (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Rozdělení dat na trénovací a testovací*)

Data jsou přitom rozdělena do tří skupin (viz blíže tabulka 4.1) – na trénovací (*train*), vývojová testovací data (*dtest*) a evaluační testovací data (*etest*). Trénovací data tvoří asi 80 % celkových dat a slouží uživatelům korpusu jako zdroj pro jejich výzkumy.

tamw	**train**	**dtest**	**etest**	**celkem**
Umístění na CD-ROM v data/full/	tamw/train-1/ … tamw/train-8/	tamw/dtest/	tamw/etest/	tamw/*/
# dokumentů	2 533 (80,0 %)	316 (10,0 %)	316 (10,0 %)	3 165 (100,0 %)
# vět	38 727 (78,3 %)	5 228 (10,6 %)	5 476 (11,1 %)	49 431 (100,0 %)
# slovních jednotek	652 544 (78,3 %)	87 988 (10,6 %)	92 663 (11,1 %)	833 195 (100,0 %)

Tabulka 4.1: Data v PDT anotovaná na všech rovinách (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Plná data*)

4.1.1 Participanty v *Pražském závislostním korpusu*

Teorie o základním slovosledu v češtině bude v této práci ověřována na větných participantech tak, jak s nimi pracuje *Pražský závislostní korpus* (tedy jak jsou nastaveny v teorii funkčního generativního popisu).[1] V *Pražském závislostním korpusu* jsou jednotlivé syntakticko-sémantické typy participantů označeny jako funktory.

FGP rozlišuje dva druhy větných participantů – (1) aktanty: aktor, patiens, adresát, původ a výsledek a (2) volná doplnění: většina typů příslovečných určení, např. místa, času způsobu (srov. zejména J. Panevová, 1974, 1980, 1994).

„[…] Rozdíl mezi určeními obligatorními a ostatními pro adekvátní zachycení větného centra nestačí a […] je rozdíl mezi takovým doplněním jako (a) *říci někomu něco*, (b) *žádat od někoho něco* a (c) *řekl loni na schůzi, že…* Je zřejmé, že tu je rozdíl mezi doplněním dativním (popř. od koho) a doplněním akuzativním (popř. vedlejší větou – v /c/). Doplnění druhého typu ke slovesu jistým způsobem patří, ale při jejich nepřítomnosti na dotaz po nich může mluvčí odpovědět *Nevím*, aniž tím poruší smysluplnost dialogu, tzn. nejsou určena jako sémanticky obligatorní aktanty.

Při hledání operativních kritérií pro rozlišení těchto doplnění od doplnění volných jsme vycházeli z námětů obsažených v pracích Helbigových (1971), popř. Bierwischových (1963).

Řídíme se tedy následujícími měřítky:
daný typ doplnění vystupuje
(a) u všech sloves, […]
(b) u omezeného počtu sloves, která mohou být zadána seznamem;
daný typ doplnění může rozvíjet jedno sloveso (resp. jeho výskyt)
(c) víckrát než jednou,
(d) pouze jednou.
V podstatě se dá říci, že doplnění splňující (a) splňují také (c) a doplnění splňující (b) splňují také (d). Jako doplnění prvého typu, splňující (b) a (d), vyšla všechna určení předmětová a dále určení původu a výsledku, která bývají někdy řazena k příslovečným určením […]. Všechna ostatní určení splňovala (a) a (c), a z toho vyvozujeme jejich volnost; jde o určení řazená na syntaktické rovině k příslovečným určením.

Poněkud zvláštní je postavení agentu; agens splňuje sice (a) – s malými výjimkami –, ale zároveň (d). […] Je však určen jako obligatorní, a tak s ním také pracujeme.“ (J. Panevová, 1980: 32–33)

Při určování syntakticko-sémantického typu aktantů přitom platí princip tzv. posouvání (srov. J. Panevová, 1974, 1980 v návaznosti na L. Tesnièra /vydáno posmrtně/ 1959) – prvním aktantem je vždy aktor, druhým patiens (bez ohledu na jejich

[1] Stručná charakteristika jednotlivých typů aktantů a volných doplnění z *Pražského závislostního korpusu* je uvedena v tabulce v příloze C. Pro detailnější charakteristiku jednotlivých funktorů viz kapitolu *Funktory a subfunkory* v příručce pro anotátory PDT (M. Mikulová a kol., 2005).

sémantiku). Má-li tedy sloveso pouze jeden aktant, je to aktor. Má-li dva aktanty, jsou to aktor a patiens. Teprve od třetího aktantu vstupuje do jejich určování sémantický faktor. Např. ve větě *Jan vykopal jámu* by aktant *jámu* byl ze sémantického hlediska efektem (výsledkem děje). Protože se však jedná o druhý aktant v pořadí (prvním je aktor *Jan*), bude označen jako patiens (tj. aktant efekt se posune na aktant patiens).

„Zatímco u Fillmora instrument nebo objektiv zůstává instrumentem nebo objektivem bez ohledu na povrchovou realizaci (*Klíč otvírá dveře – klíč* je instrument, *Kniha vyšla – kniha* je objektiv), u Tesnièra se zařazení k typu aktantu řídí počtem argumentů u slovesa; v obou případech by šlo u Tesnièra o první aktant, tedy agens (zahrnující jak činitele, tak nositele).

V tom se shodujeme s tesnièrovským přístupem. Pro nás tedy podobně jako pro Tesnièra budou agentem subjekty vět: *Jeřáb zvedá náklad*, *Bagr vyrývá příkop*, *Počítač překládá text* i *Mlýnek mele kávu*. Najít tu spolehlivé hranice instrumentálního a agentního pojetí je velmi obtížné, proto se řídíme povrchovou formou; […] zda jde o činitele, nositele, kauzátora ap., to vyplyne z lexikální sémantiky slov spojených funktorem agentu.“ (J. Panevová, 1980: 44)

Princip posouvání se však týká pouze aktantů. Volná doplnění se do pozice aktantu posunout nemohou: např. ve větě *Hučí v kamnech* bude člen *v kamnech* volným doplněním místa, i když je prvním doplněním slovesa (není ale aktantem, sloveso *hučet* nemá ve svém valenčním rámci žádný aktant).

4.2 Český národní korpus

Detailní popis *Českého národního korpusu* lze najít na jeho stránkách <http://ucnk.ff.cuni.cz/index.php>. Vzhledem k tomu, že tento korpus je pro účely naší práce využit pouze doplňkově, jsou zde k němu uvedeny jen základní údaje.

ČNK obsahuje (na rozdíl od PDT) texty psané i mluvené, texty různých žánrů. Tento korpus nemá anotované aktuální členění ani syntaktickou strukturu.

Pro účely této práce byly z ČNK využity tyto korpusy (v závorkách je uveden rozsah korpusu v milionech slov a stručná charakteristika):
SYN2010 (100 mil. slov, žánrově vyvážený korpus, převažují texty z let 2005–2009), SYN2009PUB (700 mil. slov, korpus publicistických textů z let 1995–2007), SYN2006-PUB (300 mil. slov, korpus publicistických textů z let 1989–2004), SYN2005 (100 mil. slov, žánrově vyvážený korpus, převažují texty z let 2000–2004), SYN2000 (100 mil. slov, žánrově vyvážený korpus, převažují texty z let 1990–1999), LINK (1,8 mil. slov, nereferenční korpus sestavený z odborných lingvistických textů), KSK-DOPISY (0,8 mil. slov, přepisy ručně psané korespondence z let 1990–2004), ORWELL (0,08 mil. slov, ručně označkovaný korpus Orwellova románu 1984), ORAL2008 (1 mil. slov, sociolingvisticky vyvážený korpus neformální mluvené češtiny), ORAL2006 (1 mil. slov, korpus neformální mluvené češtiny), SCHOLA2010 (0,79 mil. slov, korpus vyu-

čovacích hodin), PMK (0,675 mil. slov, *Pražský mluvený korpus*), BMK (0,49 mil. slov, *Brněnský mluvený korpus*).[2]

4.3 Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache

Německý korpus *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* obsahuje (podobně jako ČNK) převážně psané texty, ale i určitou část textů mluvených. Objevuje se v něm více žánrů. Stejně jako ČNK nemá anotované aktuální členění ani syntaktickou strukturu. Detailní popis korpusu lze nalézt na stránkách <http://www.dwds.de/>.

Z DWDS byly pro účely této práce využity tyto korpusy:
Berliner Tagesspiegel (165,19 mil. slov), *Berliner Zeitung* (253,37 mil. slov), *C4-Korpus* (80 mil. slov), *Compact Memory Corpus* (26,25 mil. slov), *DDR-Korpus* (8,66 mil. slov), *Die ZEIT & ZEIT Online* (460 mil. slov), *DWDS-Kernkorpus* (100,6 mil. slov), *DWDS-Korpus21* (1,87 mil. slov), *Juilland-Korpus* (0,5 mil. slov), *Korpus gesprochener Sprache* (2,5 mil. slov), *Potsdamer NN* (15,79 mil. slov), *Wendekorpus normalisiert* (0,28 mil. slov), *Wendekorpus Transkription* (0,28 mil. slov).[3]

[2] Srov. WWW <http://ucnk.ff.cuni.cz/struktura.php> [cit. 15. 6. 2012].
[3] Srov. WWW <http://www.dwds.de/?qu=%22irgendwann+irgendwo+irgendwie%22> [cit. 15. 6. 2012].

5

Metody a postup práce

Podrobný popis konkrétních metod bude z praktických důvodů uveden vždy před popisem výsledků získaných při plnění jednotlivých cílů práce. Složitější vyhledávací dotazy do *Pražského závislostního korpusu* jsou uvedeny v přílohách této práce (viz příloha B), aby bylo možné provedený výzkum snadno zopakovat a jeho výsledky ověřit.

6
Výsledky práce

6.1 Stupnice kontextové zapojenosti podle dat PDT

Prvním z cílů této práce je sestavit tzv. tabulku kontextové zapojenosti, tj. zjistit, které typy participantů (které funktory) vystupují nejčastěji jako kontextově zapojené, které jako kontextově nezapojené.

6.1.1 Metody a postup práce

Cíl byl ověřován na datech *Pražského závislostního korpusu 2.0*. V něm byly vyhledány všechny výskyty jednotlivých funktorů představujících aktanty a volná doplnění. Vždy byl vyhledán celkový počet výskytů určitého funktoru v korpusu nejprve jen v nevětné formě (tabulka č. 6.1), pak jen ve formě větné (tabulka č. 6.5). Poté byl vyhledán počet funktorů, které byly anotátory aktuálního členění označeny jako „f“, tedy jako kontextově nezapojené. Následně bylo pro každý funktor vypočítáno, kolik procent jeho výskytů bylo kontextově nezapojených. Stupnice kontextové zapojenosti byla sestavena na základě výsledků tohoto výpočtu. Vyhledávány byly pouze participanty přítomné i na povrchové rovině, tedy explicitně vyjádřené. Vygenerované uzly, tedy např. nevyjádřené podměty ap., nebyly brány v potaz. Příklad vyhledávacího dotazu – viz příloha B.

6.1.2 Stupnice kontextové zapojenosti pro participanty vyjádřené nevětně

Funktor	Počet členů KN	Počet členů celkem	Kolik % členů je KN
CRIT měřítko	426	1 933	22 %
CNCS přípustka	51	183	28 %
TWHEN čas (kdy)	4 623	14 552	32 %
RESTR specifikace substantiva	200	568	35 %
TPAR čas (současně / během)	155	442	35 %
ACT aktor	20 026	54 516	37 %
TTILL čas (dokdy)	398	936	43 %
COND podmínka	367	823	45 %

ADDR adresát	2 215	4 690	47 %
SUBS substituce	112	228	49 %
TSIN čas (odkdy)	346	705	49 %
BEN ne/prospěch	1 619	3 230	50 %
THO čas (jak často)	551	1 084	51 %
THL čas (jak dlouho)	891	1 627	55 %
CAUS příčina	742	1 320	56 %
CPR srovnání	285	502	57 %
REG zřetel	1 357	2 357	58 %
LOC místo	10 081	16 948	59 %
AUTH autor	387	611	63 %
ORIG původ	524	831	63 %
MEANS prostředek	1 366	2 109	65 %
TFRWH čas (ze kdy)	85	131	65 %
DIFF rozdíl	471	703	67 %
PAT patiens	42 685	63 328	67 %
TFHL čas (na jak dlouho)	197	295	67 %
COMPL doplněk	814	1 184	69 %
EFF výsledek	1 625	2 361	69 %
TOWH čas (na kdy)	95	137	69 %
DIR1 směr (odkud)	2 687	3 828	70 %
DIR3 směr (kam)	3 289	4 674	70 %
ACMP doprovod	2 133	2 879	74 %
AIM účel	1 135	1 508	75 %
DIR2 směr (kudy)	255	340	75 %
INTT záměr	112	147	76 %
RESL účinek	133	175	76 %
HER dědictví	18	23	78 %
MANN způsob	6 526	7 478	87 %
EXT míra	6 029	6 422	94 %

Tabulka 6.1: Stupnice kontextové (ne)zapojenosti jednotlivých aktantů a volných doplnění vyskytujících se v *Pražském závislostním korpusu 2.0*, vyjádřených nevětně

Z tabulky 6.1 je patrné, že některé typy funktorů, resp. nevětně vyjádřených participantů, tíhnou v různé míře k tomu, aby se vyskytovaly jako spíše kontextově zapojené nebo spíše kontextově nezapojené. K vystupování spíše v roli členů kontextově zapojených tíhnou například volná doplnění vyjadřující měřítko, čas (kdy), výjimku, čas (současně s čím / během jaké doby) nebo aktant aktor. Naopak častěji kontextově nezapojená jsou volná doplnění vyjadřující například směr (odkud), směr (kam), doprovod, účel, směr (kudy), záměr, účinek, způsob nebo míru. Pokud budeme předpo-

kládat, že uvedená stupnice do jisté míry může reprezentovat realizovanou výpověď s objektivním slovosledem (tedy pořadem základ – ohnisko), lze stupnici v hrubých rysech považovat za vyjádření tendencí jednotlivých větných participantů zaujímat určité slovosledné místo, tedy stát spíše na začátku nebo na konci české výpovědi. Je ale jasné, že stupnice nezobrazuje český slovosled jako takový, vždy záleží na míře aktuální kontextové zapojenosti konkrétních členů konkrétních výpovědí.

Je však zajímavé, že míra kontextové nezapojenosti jednotlivých typů participantů narůstá téměř rovnoměrně (až na výraznější nárůst kontextové nezapojenosti volných doplnění /vlastního/ způsobu /MANN/ a míry /EXT/, který zobrazují poslední dva sloupce grafu 6.1).

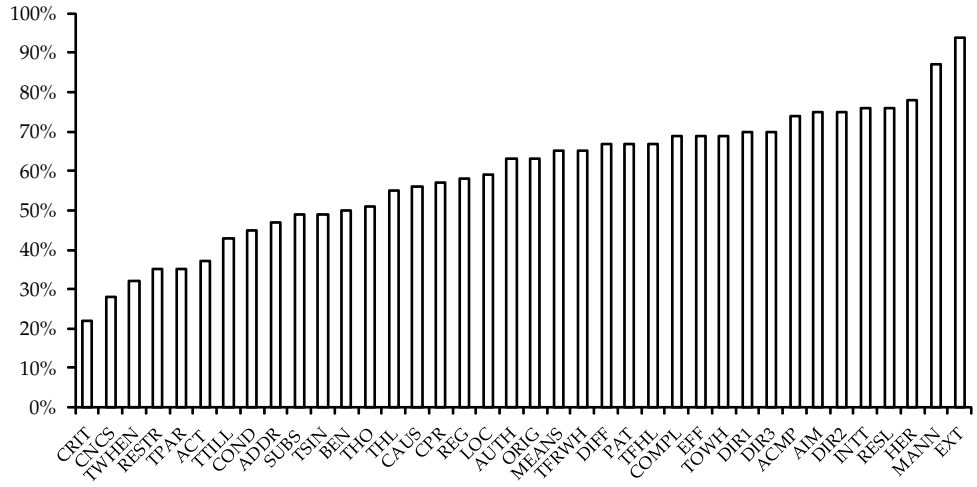

Graf 6.1: Kolik procent participantů vyjádřených nevětně je v *Pražském závislostním korpusu 2.0* označeno jako členy kontextově nezapojené

O kategorii způsobu (volné doplnění vyjadřující míru můžeme chápat jako jeho podkategorii) mluví i L. Uhlířová v *Mluvnici češtiny 3* (1987) a P. Sgall a kol. (1980) jako o kategorii do jisté míry zvláštní. L. Uhlířová jej vůbec nezanáší do stupnice výpovědní dynamičnosti s tím, že jeho postavení v ní je nejisté. I P. Sgall a kol. mluví o tom, že kategorii způsobu je třeba věnovat zvláštní pozornost, často totiž stojí u sloves jako adverbální přívlastek, a jeho slovosledné chování tím může být ovlivněno (pravděpodobně je zde možné mluvit o jeho – do jisté míry – zgramatikalizovaném postavení). I v těchto případech (tj. v povrchovém postavení před řídícím slovesem) ale bývá ve FGP chápán jako člen kontextově nezapojený. Postavení způsobu je v této

práci věnována samostatná kapitola *Povrchový slovosled volného doplnění způsobu v kombinaci s aktantem patiens*.

Na získané stupnici je dále zajímavé například rozdílné postavení volných doplnění vyjadřujících místo (LOC) a čas (TWHEN). I když oba typy doplnění často vystupují ve výpovědích v roli kulis, zřetelně častěji kontextově zapojené je určení času.

Svou roli kromě aktuální potřeby mluvčího využít nebo nevyužít místní či časový údaj v konkrétní komunikační situaci jako kulisu zde zřejmě bude hrát roli i způsob lexikálního vyjádření těchto doplnění. Tuto domněnku jsme se pokusili ověřit na několika vybraných lexémech vyjadřujících místní a časové okolnosti děje (viz tabulky 6.2 a 6.3 a grafy 6.2 a 6.3).

Lexém (čas: TWHEN)	Počet členů KZ	Počet členů KN	Kolik % členů je KN
teď/nyní	382	51	12 %
včera	649	146	18 %
dnes	394	110	22 %
rok	832	339	29 %
letos	175	70	29 %
den	165	77	32 %
týden	129	84	39 %
pondělí–neděle	265	181	41 %
měsíc	50	37	43 %
zítra	24	27	53 %
leden–prosinec	332	481	59 %

Tabulka 6.2: V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující čas (TWHEN) – ke kontextové (ne)zapojenosti (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Z tabulky 6.2 je patrné, že vyjádření volného doplnění času určitým lexémem do jisté míry předurčuje roli tohoto doplnění v aktuálním členění větném (například časová určení vyjádřená slovy *teď* nebo *nyní* mají zřetelně silnější tendenci vyskytovat se jako člen kontextově zapojený než časová určení vyjádřená slovem *měsíc*). Je také zajímavé, že (alespoň podle dat PDT) se časová určení vyjádřená dny v týdnu spíše vyskytují jako členy kontextově zapojené, zatímco časová určení vyjádřená měsíci v roce jsou s vyšší pravděpodobností kontextově nezapojená.

Výskyty vybraných lexémů z tabulky 6.2 tvoří asi třetinu všech výskytů časového doplnění TWHEN v PDT (tabulka 6.2 obsahuje 5 000 výskytů TWHEN, celkem v PDT bylo nalezeno 14 552 TWHEN – viz tabulka 6.1). Výskyty z tabulky 6.2 přitom zřejmě nepředstavují nijak specifický vzorek výskytů TWHEN – výskyty kontextově zapojených členů z tabulky 6.2 tvoří 34 % všech kontextově zapojených členů TWHEN,

výskyty kontextově nezapojených členů srovnatelných 35 % všech kontextově nezapojených členů s funktorem TWHEN v PDT.

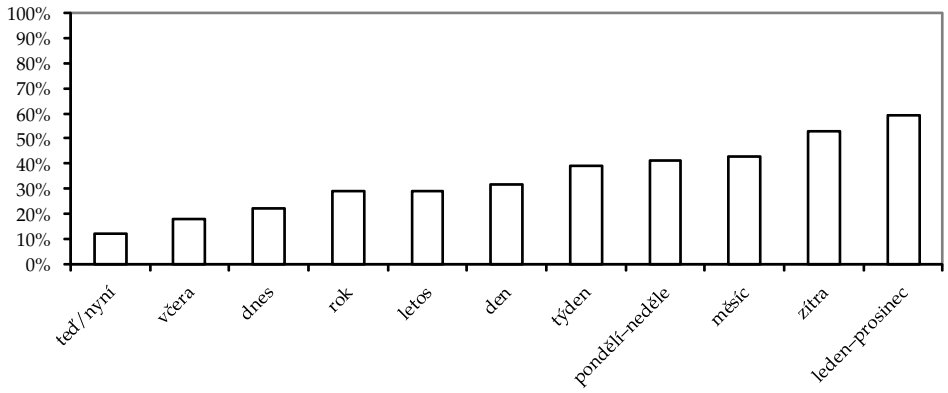

Graf 6.2: V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující čas (TWHEN) – k roli členu kontextově nezapojeného (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Z grafu 6.2 vyplývá, že většina vybraných lexémů tíhne v roli časového určení ke kontextové zapojenosti (a tedy často patrně k roli kulis). Výjimku tvoří časová určení vyjádřená lexémem *zítra* a měsíci v roce.

Podobnou tabulku a graf jsme sestavili pro volná doplnění místa (LOC) – viz tabulka 6.3 a graf 6.3. Výskyty lexémů v tabulce 6.3 tvoří přibližně 12 % všech výskytů LOC v PDT. Kontextově zapojené výskyty lexémů z tabulky 6.3 přitom tvoří asi 14 % všech kontextově zapojených členů LOC z PDT, kontextově nezapojené výskyty přibližně 11 % ze všech kontextově nezapojených členů LOC z PDT. Vybranými lexémy se tedy podařilo pokrýt menší vzorek místních doplnění než u doplnění časových. Je pravděpodobné, že místní určení bývají vyjádřena rozmanitěji (širší škálou různých lexémů) než doplnění časová.

Z tabulky 6.3 a grafu 6.3 vyplývá, že i roli místních určení v aktuálním členění větném do jisté míry předznamenává jejich lexikální vyjádření – místo vyjádřené slovy *tady* nebo *zde* je téměř vždy kontextově zapojené, zatímco vyjádřené slovem *Praha* je ve většině případů kontextově nezapojené. Do jisté míry se přitom potvrzuje předpoklad vyjádřený v *Mluvnici češtiny 3* (1987) o umístění sémanticky více konkrétních lexémů ve slovosledu více vpravo (tedy většinou v ohniskové části). Nejvyšší tendenci objevit se jako místní určení v roli členu kontextově nezapojeného mají – jak je vidět z grafu 6.3 – lexémy, které jsou samy vlastním jménem nebo s ním tvoří slovní spojení

Lexém (místo: LOC)	Počet členů KZ	Počet členů KN	Kolik % členů je KN
tady/zde	400	14	3 %
země	98	111	53 %
místo	63	84	57 %
Čechy	22	33	60 %
republika[1]	58	92	61 %
doma	29	46	61 %
město	41	71	63 %
stát	24	40	63 %
Rusko	16	27	63 %
Evropa	28	52	65 %
Ostrava	14	27	66 %
Amerika/USA	24	51	68 %
Morava	11	28	72 %
Praha	77	219	74 %
ulice[2]	17	55	76 %
Brno	14	59	81 %
Olomouc	5	26	84 %
náměstí[3]	5	43	90 %

Tabulka 6.3: V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující místo (LOC) – ke kontextové (ne)zapojenosti (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0)*

(např. *Praha*, *Brno*, */Václavské/ náměstí*). Tento poznatek ale nelze zcela zobecňovat – například místní určení vyjádřené jako (*Česká*) *republika* má (podle dat PDT) stejnou pravděpodobnost, že bude ve větě kontextově nezapojené, jako určení vyjádřené příslovcem *doma* nebo určení vyjádřené slovem *Rusko* jako určení vyjádřené slovem *stát*.

Příklady (20), (21) a (22) ilustrují, že i lexémy, které se častěji objevují jako kontextově zapojená část věty, mohou plnit roli členu kontextově nezapojeného a naopak členy často kontextově nezapojené mohou plnit funkci členů kontextově zapojených.

[1] V naprosté většině výskytů se jedná o *Českou republiku*.

[2] Většina kontextově nezapojených výskytů je ve spojeních typu *Francouzská ulice*, *Náprstkova ulice*. Mezi kontextově nezapojenými výskyty je větší množství užití lexému *ulice* bez bližší specifikace (např. ***V jisté ulici*** *na pražských Královských Vinohradech si před několika měsíci otevřel soukromou ordinaci psychiatr.*)

[3] Naprostá většina všech výskytů je ve spojení typu *Václavské náměstí, Konečného náměstí.*

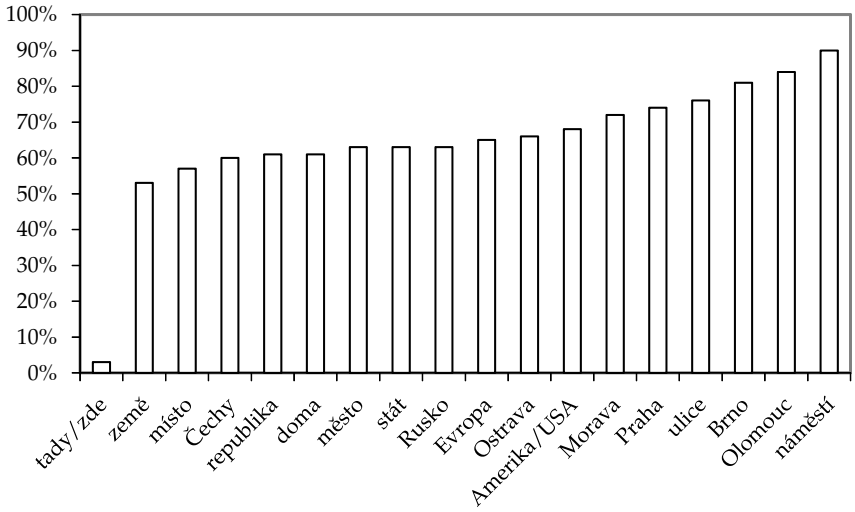

Graf 6.3: V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující místo (LOC) – k roli členu kontextově nezapojeného (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

(20) [1. věta textu: *Vychází Reflex č. 11*][4] *Co znamená být Žid* ***dnes*.TWHEN**$_{\cdot\mathbf{KN}}$ *a* ***tady*.LOC**$_{\cdot\mathbf{KN}}$.

(21) [*Zatímco v Olomouci vstoupí do voleb KDS společně s KDU-ČSL a KAN pod společným názvem Unie křesťanských demokratů, v Prostějově a Šumperku utvoří koalici s KAN a ODA.*] ***V Olomouci*.LOC**$_{\cdot\mathbf{kontrastivní_KZ}}$ *o tom informoval místopředseda strany M. Tyl.*

(22) [1. věta textu: *Z okresů. Olomouc –*] ***V lednu*.TWHEN**$_{\cdot\mathbf{kontrastivní_KZ}}$ *letošního roku činila míra nezaměstnanosti v okrese Olomouc 4,19 %, což představuje 4 786 evidovaných uchazečů o zaměstnání.*

I když v roli kulis mohou vystupovat časová i místní určení, jak je patrné z příkladů (21) a (22), tuto funkci plní (alespoň v publicistických textech) častěji určení časová.

Jak jsme ukázali na příkladech časových a místních určení, každá z kategorií ve stupnici kontextové zapojenosti (tabulka 6.1) ukazuje spíše obecnou tendenci vystupování dané kategorie v aktuálním členění větném. Vždy ale záleží (kromě aktuální

[4] V hranatých závorkách je vždy uveden bezprostředně předcházející kontext. Pokud je bezprostředně předcházející věta zároveň 1. větou daného textu, je to u ní označeno. Hodnocení kontextové zapojenosti je převzato z *Pražského závislostního korpusu*.

komunikační potřeby mluvčího) také na způsobu vyjádření jednotlivých aktantů či volných doplnění.

6.1.2.1 Srovnání získané stupnice kontextové zapojenosti s výsledky L. Uhlířové (1974)

Získanou stupnici kontextové zapojenosti (viz tabulka 6.1) pro nevětně vyjádřené participanty jsme porovnali s obdobným, starším výzkumem L. Uhlířové (viz tabulka 6.4).

Množství dat, ze kterých průzkumy vycházely, bylo v naprosté většině případů větší u průzkumu na datech PDT (k dispozici byly většinou stovky či tisíce výskytů, ve dvou případech dokonce desetitisíce). L. Uhlířová vycházela ve všech případech ze sta výskytů jednoho větného členu.

Rozdílná byla ale i klasifikace jednotlivých participantů (funktory v PDT ne vždy odpovídají tradičně chápaným větným členům) – tuto skutečnost je třeba mít při vyhodnocování výsledků stále na paměti.

Odlišné mohlo být zároveň i teoretické východisko pro hodnocení tematičnosti / kontextové zapojenosti.

Pro zajímavost můžeme pořadí obou zjištěných stupnic postavit vedle sebe, viz tabulka 6.4 a graf 6.4 (v prvním sloupci tabulky 6.4 je míra rematičnosti jednotlivých členů podle L. Uhlířové, ve druhém míra kontextové nezapojenosti podle dat PDT; do druhého sloupce jsou zařazeny pouze stupně alespoň přibližně odpovídající pojetí ve stupnici L. Uhlířové).

Ze srovnání obou průzkumů je patrné, že se v některých ohledech shodují, ale na několika místech zřetelně liší. Výrazně jiné je ve stupnicích postavení účelu. L. Uhlířová jej klade mezi členy, které často zaujímají pozici tématu, data z *Pražského závislostního korpusu* jej ale řadí mezi členy, které jsou častěji kontextově nezapojené. Podobné je to i u určení vyjadřujících zřetel. Nižší míru tematičnosti / kontextové zapojenosti než ve stupnici L. Uhlířové vykazují data PDT i u určení podmínky. Naopak vyšší míru tematičnosti / kontextové zapojenosti oproti L. Uhlířové ukazují data PDT u původce (resp. autora) a u členů vyjadřujících výsledek a omezení (PDT má však jen kategorii výjimka).

Podobnou míru tematičnosti / kontextové zapojenosti shledaly oba výzkumy u určení vyjadřujících přípustku, čas, příčinu, (široce pojaté) místo, původ, prostředek a míru.

U určení míry tematičnosti či rematičnosti, resp. kontextové zapojenosti či nezapojenosti jednotlivých sémantických kategorií se tedy oba výzkumy zhruba v polovině případů víceméně shodují, ve druhé polovině se liší (nebo nejsou zcela porovnatelné, zejména kvůli jinému nastavení kategorií, srov. omezení vs. výjimka, původce vs. autor).

Kategorie	Míra rematičnosti L. Uhlířová[5]	KN PDT
přípustka	26 %	28 %
čas (kdy)	38 %	32 %
omezení (výjimka)[6]	53 %	35 %
podmínka	18 %	45 %
příčina	48 %	56 %
zřetel	34 %	58 %
místo + směr[7]	65 %	63 %
původ	69 %	63 %
původce (autor)[8]	88 %	63 %
prostředek	70 %	65 %
výsledek	97 %	69 %
účel	43 %	75 %
způsob	76 %	87 %
míra	93 %	94 %

Tabulka 6.4: Srovnání výsledků výzkumu L. Uhlířové (1974) a našeho výzkumu: v kolika procentech se jednotlivé větné participanty v textech objevily jako réma (kontextově nezapojené)

[5] Viz L. Uhlířová 1974: 101.
[6] Kategorii omezení má L. Uhlířová, kategorii výjimku PDT.
[7] V PDT tato kategorie zahrnuje funktory LOC, DIR1, DIR2 a DIR3.
[8] Kategorii původce má L. Uhlířová, kategorii autor PDT.

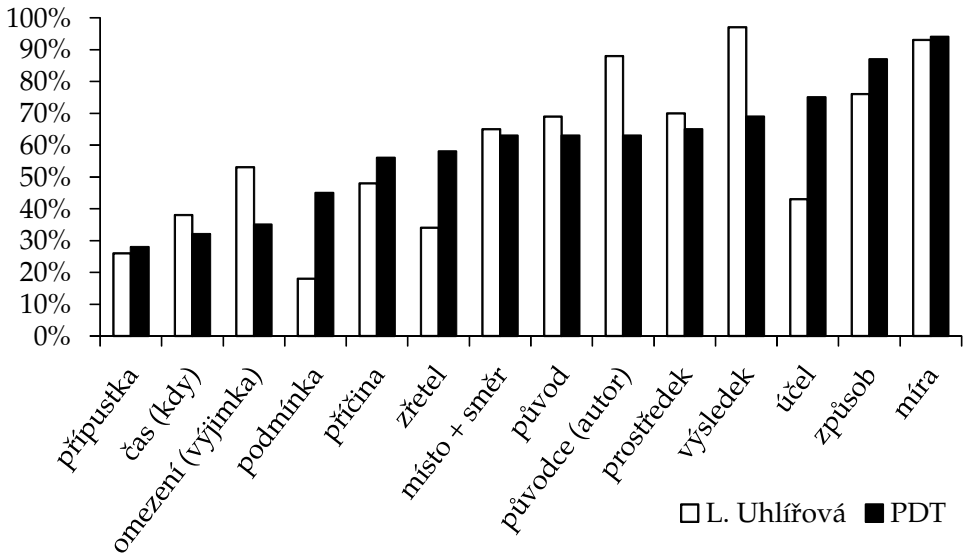

Graf 6.4: Srovnání výsledků výzkumu L. Uhlířové (1974) a výzkumu provedeného na datech *Pražského závislostního korpusu* – jak často jsou větné participanty členem rématu u L. Uhlířové / kontextově nezapojené v PDT (vyjádřeno v %)

6.1.3 Stupnice kontextové zapojenosti pro participanty vyjádřené větně

V předchozí kapitole jsme sestavovali stupnici kontextové zapojenosti pro participanty, které nebyly vyjádřeny větou (viz tabulka 6.1). Zde je sestavena stupnice kontextové zapojenosti pro participanty vyjádřené ve formě věty, viz příklad (23).

Funktor	Počet členů KN	Počet členů celkem	Kolik % členů je KN
DIR1 směr (odkud)	1	3	33 %
THO čas (jak často)	2	6	33 %
THL čas (jak dlouho)	6	14	43 %
RESTR výjimka	5	10	50 %
SUBS substituce	4	8	50 %
REG zřetel	50	86	58 %
COND podmínka	773	1 119	69 %
TWHEN čas (kdy)	383	544	70 %

DIFF rozdíl	24	32	75 %
CNCS přípustka	354	453	78 %
CRIT měřítko	13	16	81 %
CPR srovnání	154	187	82 %
TPAR čas (současně/během)	30	36	83 %
TTILL čas (dokdy)	34	41	83 %
LOC místo (kde)	49	57	86 %
ACT aktor	977	1 109	88 %
DIR3 směr (kam)	8	9	89 %
MEANS prostředek	93	104	89 %
ADDR adresát	9	10	90 %
AIM účel	362	401	90 %
CAUS příčina	647	700	92 %
ACMP doprovod	41	44	93 %
MANN způsob	159	168	95 %
PAT patiens	4 463	4 670	96 %
EFF výsledek	3 308	3 378	98 %
AUTH autor	1	1	100 %
BEN ne/prospěch	4	4	100 %
COMPL doplněk	5	5	100 %
EXT míra	19	19	100 %
ORIG původ	3	3	100 %
RESL účinek	129	129	100 %
TFHL čas (na jak dlouho)	1	1	100 %
TSIN čas (odkdy)	2	2	100 %
DIR2 směr (kudy)	0	0	
HER dědictví	0	0	
INTT záměr	0	0	
TFRWH čas (ze kdy)	0	0	
TOWH čas (na kdy)	0	0	

Tabulka 6.5: Stupnice kontextové zapojenosti jednotlivých aktantů a volných doplnění vyskytujících se v *Pražském závislostním korpusu 2.0*, vyjádřených větně

Z tabulky 6.5 je patrné, že se poměrně velké množství participantů ve větné formě vyskytuje relativně málo. Proto jsme vytvořili tabulku 6.6, ve které jsou zastoupeny jen ty typy participantů, které mají v PDT ve větné formě alespoň 100 výskytů (stejnou hranici zvolila i L. Uhlířová pro sledování tematičnosti nevětně vyjádřených příslovečných určení; větně vyjádřenými členy se L. Uhlířová nezabývá).

Z tabulek 6.5 a 6.6 je patrné, že je-li participant vyjádřen větou, viz příklad (23), má silnou tendenci k tomu, aby v aktuálním členění fungoval jako kontextově nezapojený

Funktor	Počet členů KN	Počet členů celkem	Kolik % členů je KN
COND podmínka	773	1 119	69 %
TWHEN čas (kdy)	383	544	70 %
CNCS přípustka	354	453	78 %
CPR srovnání	154	187	82 %
ACT aktor	977	1 109	88 %
MEANS prostředek	93	104	89 %
AIM účel	362	401	90 %
CAUS příčina	647	700	92 %
MANN způsob	159	168	95 %
PAT patiens	4 463	4 670	96 %
EFF výsledek	3 308	3 378	98 %
RESL účinek	129	129	100 %

Tabulka 6.6: Stupnice kontextové zapojenosti jednotlivých aktantů a volných doplnění vyskytujících se v *Pražském závislostním korpusu 2.0*, majících v PDT alespoň 100 výskytů ve větné formě

prvek. Věta je útvar sdělně obsáhlý, zřejmě většinou jako celek přináší hodně podstatných informací v nových souvislostech (v porovnání s nevětně vyjádřeným členem), a zřejmě proto bývá anotátory často označována jako kontextově nezapojená jednotka.

(23) [*Ke zkouškám je nutné předložit: … Vzorek výrobku v provozuschopném stavu.*] ***Pokud je k provozu nutné i příslušenství,***$_{\text{.COND.KN.věta}}$[9] *předkládá se i toto příslušenství.*

Podíváme-li se na výskyty participantů ve formě věty, které se v korpusu vyskytly alespoň stokrát, zjistíme, že míra jejich kontextové nezapojenosti se (v PDT) pohybuje od 69 % do 100 %. Nejčastěji se přitom jako kontextově zapojené vyskytují věty vyjadřující podmínkové a časové okolnosti děje, jako typicky kontextově nezapojené naopak vystupují věty vyjadřující zejména způsob, patiens, výsledek a účinek.

Míra kontextové nezapojenosti jednotlivých participantů vyjádřených větou je ve většině případů výrazně vyšší než u členů vyjádřených nevětně, viz tabulka 6.7 a graf 6.6.

Nejmenší rozdíl v míře kontextové nezapojenosti větné a nevětné formy participantu je u volného doplnění vyjadřujícího způsob. Toto doplnění je v datech PDT kontextově nezapojené téměř vždy, ať je vyjádřeno větně nebo nevětně. Naopak největší rozdíl v míře kontextové nezapojenosti obou forem je u aktantu aktor a u volného

[9] Údaje o typu participantu (např. COND) a kontextové zapojenosti (např. KN) dáváme u závislých vět pro lepší přehlednost na jejich konec. V PDT jsou v závislostní struktuře uvedeny u řídícího slovesa.

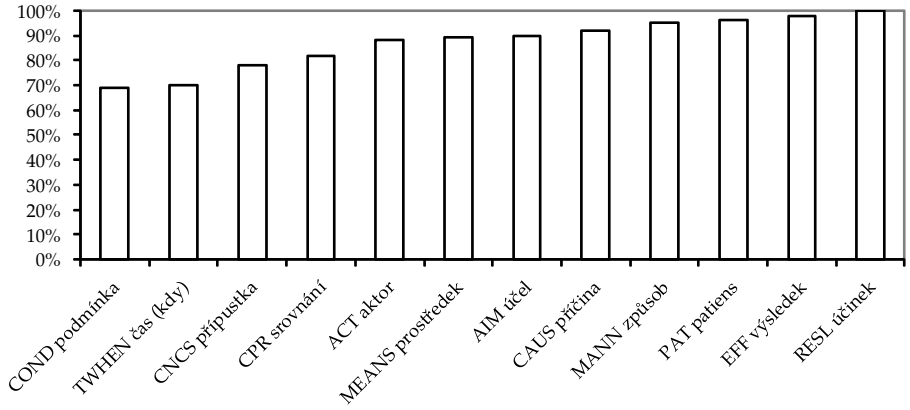

Graf 6.5: Kolik procent participantů vyjádřených větně je v *Pražském závislostním korpusu 2.0* označeno jako členy kontextově nezapojené

Funktor	Kolik % členů je KN	
	Nevětná forma	Větná forma
CNCS přípustka	28 %	78 %
TWHEN čas (kdy)	32 %	70 %
ACT aktor	37 %	88 %
COND podmínka	45 %	69 %
CAUS příčina	56 %	92 %
CPR srovnání	57 %	82 %
MEANS prostředek	65 %	89 %
PAT patiens	67 %	96 %
EFF výsledek	69 %	98 %
AIM účel	75 %	90 %
RESL účinek	76 %	100 %
MANN způsob	87 %	95 %

Tabulka 6.7: Srovnání – kolik % členů vyjádřených nevětně a větně je kontextově nezapojených (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

doplnění přípustky. Pokud jsou tyto dva participanty vyjádřeny nevětně, bývají většinou kontextově zapojené. Ve větné formě jsou ale většinou kontextově nezapojené.

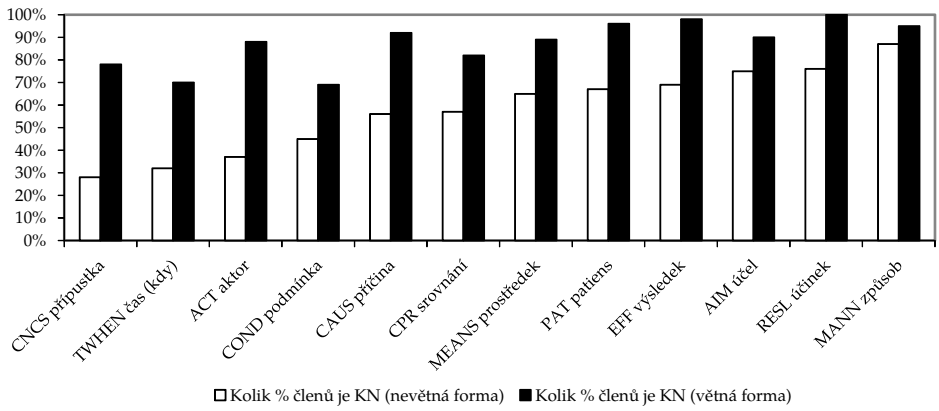

Graf 6.6: Srovnání – kolik % členů vyjádřených nevětně a větně je kontextově nezapojených (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

I u ostatních participantů z grafu 6.6 je vidět, že ve formě věty vystupují v roli členu kontextově nezapojeného většinou výrazně častěji než ve formě nevětného členu.

Z toho je patrné, že nejenom způsob lexikálního vyjádření participantu (jak bylo ukázáno v předchozí kapitole), ale i jeho forma (větná – nevětná) může předurčovat roli participantu v aktuálním členění větném, resp. hodnotu jeho kontextové zapojenosti.

6.1.4 Způsob vyjádření jednotlivých aktantů a volných doplnění podle *Pražského závislostního korpusu*

Jedním z dílčích cílů výkumu bylo porovnat, jak často se jednotlivé participanty vyskytují ve větné a nevětné formě. Získané stupnice kontextové zapojenosti pro větné a nevětné participanty tento přehled samy nabízejí. Pravděpodobnost, se kterou se jaký participant vyskytuje v datech PDT ve formě věty, uvádí tabulka 6.9.

Obdobný průzkum provedla před námi Iva Nebeská (1984: 10n), viz tabulka 6.8:

„Rozsáhlým kvantitativním šetřením […] bylo zjištěno […], že poměr členského a větného vyjádření je u většiny větných členů stabilní: Vedlejší věty tvoří v průměru 5 % (± 4 %) všech výskytů větného členu. […] Jedinou podstatnou výjimkou je skupina příslovečných určení příčinných, kde se vedlejší věty podílejí v průměru 50 %. […]

Typy příslovečného určení jsou heterogenní nejen z hlediska syntaktického a sémantického, ale i z hlediska využití jazykových prostředků: Na jednom krajním pólu stojí původ, původce a výsledek, které lze prakticky vyjádřit pouze větným čle-

nem. Na opačném pólu stojí skupina příslovečných určení příčinných (vlastní příčina, účel, podmínka, přípustka), která zcela jednoznačně preferují vyjádření vedlejší větou (srov. přiloženou tabulku). Jak jsme již ukázali jinde, […] příslovečná určení příčinné povahy vyjadřují relativně složité obsahové vztahy, […] které často vyžadují uvedení bližších okolností. Těmto požadavkům lépe vyhovuje vedlejší věta než jméno nebo dokonce adverbium."

Příslovečné určení	**Jméno**		**Příslovce**		**Vedl. věta**		**Celkem**	
místo	14 399	83,03	2 707	15,61	236	1,36	17 342	25,92
čas	6 359	44,57	7 372	51,67	536	3,76	14 267	21,32
způsob	11 019	41,23	14 415	53,94	1 290	4,83	26 724	39,93
příčina	2 862	41,23	636	9,16	3 443	49,60	6 941	10,37
původ	626						626	0,94
původce	564						564	0,84
výsledek	454						454	0,68
celkem	36 283	54,22	25 130	37,55	5 505	8,23	66 918	100,00

Tabulka 6.8: Způsoby vyjádření příslovečných určení podle Ivy Nebeské (1984)

Funktor	**Počet členů nevětně**	**Počet členů větně**	**Součet členů celkem**	**Pravděpodobnost výskytu ve formě věty**
DIR2 směr (kudy)	340	0	340	0,000
HER dědictví	23	0	23	0,000
INTT záměr	147	0	147	0,000
TFRWH čas (ze kdy)	131	0	131	0,000
TOWH čas (na kdy)	137	0	137	0,000
DIR1 směr (odkud)	3 828	3	3 831	0,001
BEN ne/prospěch	3 230	4	3 234	0,001
AUTH autor	611	1	612	0,002
DIR3 směr (kam)	4 674	9	4 683	0,002
ADDR adresát	4 690	10	4 700	0,002
TSIN čas (dokdy)	705	2	707	0,003
EXT míra	6 422	19	6 441	0,003
LOC místo (kde)	16 948	57	17 005	0,003
TFHL čas (na jak dlouho)	295	1	296	0,003

ORIG původ	831	3	834	0,004
COMPL doplněk	1 184	5	1 189	0,004
THO čas (jak často)	1 084	6	1 090	0,006
CRIT měřítko	1 933	16	1 949	0,008
THL čas (jak dlouho)	1 627	14	1 641	0,009
ACMP doprovod	2 879	44	2 923	0,015
RESTR výjimka	568	10	578	0,017
ACT aktor	54 516	1109	55 625	0,020
MANN způsob	7 478	168	7 646	0,022
SUBS substituce	228	8	236	0,034
REG zřetel	2 357	86	2 443	0,035
TWHEN čas (kdy)	14 552	544	15 096	0,036
TTILL čas (do kdy)	936	41	977	0,042
DIFF rozdíl	703	32	735	0,044
MEANS prostředek	2 109	104	2 213	0,047
PAT patiens	63 328	4670	67 998	0,069
TPAR čas (současně/během)	442	36	478	0,075
AIM účel	1 508	401	1 909	0,210
CPR srovnání	502	187	689	0,271
CAUS příčina	1 320	700	2 020	0,347
RESL účinek	175	129	304	0,424
COND podmínka	823	1 119	1 942	0,576
EFF výsledek	2 361	3 378	5 739	0,589
CNCS přípustka	183	453	636	0,712

Tabulka 6.9: Pravděpodobnost, se kterou se participanty vyskytují ve formě věty (na základě dat *Pražského závislostního korpusu*)

Tabulka 6.9 ukazuje, že každý z aktantů a volných doplnění (více či méně) preferuje určitý způsob vyjádření – ve velké většině vyjádření nevětné. Pouze volná doplnění vyjadřující podmínku, výsledek a přípustku tíhnou spíše k vyjádření formou věty.

Tabulky 6.8 a 6.9 nabízejí srovnání průzkumu I. Nebeské s výsledky zjištěnými na datech PDT. Průzkum provedený na datech PDT se shoduje s výsledky I. Nebeské v tom, že původ a původce (v PDT origo; autor a aktor) patří mezi typy participantů, které inklinují k vyjádření nevětnou formou. Volná doplnění vyjadřující autora a aktant původ (origo) jsou i v PDT vyjádřená prakticky jen nevětně, větou naprosto ojediněle. Liší se ale pohled na vyjadřování výsledku. Zatímco I. Nebeská jej klade mezi členy, „které lze prakticky vyjádřit pouze větným členem“, data PDT ukazují, že tento participant preferuje formu věty (je možné, že zde hraje roli nastavení termínu výsledek, I. Nebeská jej blíže nespecifikuje, v PDT je vymezen primárně sémanticky,

vyjadřuje výsledek děje, např. *Matka předělala dětem loutku z kašpárka* ***na čerta***; *Neřekl jim,* ***kdy přijde*** – srov. M. Mikulová a kol., 2005: kapitola *EFF*).

Stejně jako v materiálu I. Nebeské se i v PDT objevují ve formě vět zejména (široce pojatá) příčinná určení. Materiál PDT ale ukazuje, že každé z nich tíhne k vyjádření větou v různé míře. Zatímco I. Nebeská souhrnně uvádí, že příčinná určení jsou větně vyjádřená v průměru z 50 %, materiál PDT ukazuje, že nejvíce inklinují k formě věty (z množiny příčinných určení) vyjádření přípustková a pak podmínková. Vlastní příčinná a účelová určení se v podobě věty sice poměrně často vyskytují, ale podle materiálu PDT to není jejich forma převažující.

Zjištění obvyklé formy výskytu aktantů a volných doplnění může napomoci dalšímu zkoumání jejich základního slovosledného postavení.

Systémové uspořádání sestavené podle teorie funkčního generativního popisu mísilo participanty vyjádřené větně i nevětně. Členy vyjadřující podmínku, účel a příčinu přitom byly do systémového uspořádání zařazeny zejména na základě jejich výskytů větných (srov. P. Sgall a kol., 1980: 76).[10] Podle dat PDT ale není pro účel a příčinu tato forma vyjádření základní (frekvenčně převažující). Ke slovosledu postavení podmínky, účelu a příčiny ve větné a nevětné formě viz kapitoly *Tabulky pro výskyty dvojic aktantů a volných doplnění, které jsou vyjádřeny nevětně* a *Větnost jako slovosledný faktor*.

6.2 Zjišťování frekvenčně převažujícího pořadí participantů ve dvojici

Dalším cílem této práce bylo ověřit na materiálu *Pražského závislostního korpusu 2.0*, zda v jednotlivých dvojicích kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění existuje jedno jejich jasně převažující pořadí, např. zda lze říci, že pro dvojici kategorií místo a čas lze zjistit jejich základní, frekvenčně se nejvíce vyskytující vzájemné slovosledné postavení, např. čas – místo (srov. *Narodil se v roce 1984 v Praze* vs. *Narodil se v Praze v roce 1984*). Jak již bylo řečeno, průzkum byl proveden na konkrétních, realizovaných psaných výpovědích, vychází tedy z povrchového slovosledného postavení kontextově nezapojených členů, ne z jejich z hloubkového pořadí, jak jej chápe funkční generativní popis. Výsledkem této části práce tedy nebude tabulka systémového uspořádání (ta by měla odrážet hloubkové pořadí členů) ani stupnice výpovědní dynamičnosti, jak ji chápe J. Firbas nebo L. Uhlířová (pořadí členů ve stupnici výpovědní dynamičnosti je někdy v rozporu s jejich pořadím slovosledným). Sestavené tabulky odráží pouze počty výskytů participantů A a B v realizovaných výpovědích v pořadí A – B a pak B – A.

[10] „Výše uvedené zařazení podmínky, účelu a příčiny jsme provedli především na základě určení větných (o tom, že větosled je podmíněn souhrou částí základu a jádra, viz pro slovenštinu Pauliny, 1950; také např. Mistrík, 1966, s. 212, dovozuje, že větosled je podmíněn postavením závislé věty v aktuálním členění souvětí). Je však třeba také si klást otázku, zda i pro odpovídající určení nevětná je tato pozice skutečně primární. Některé příklady Mikovy […] a naše doklady […] se zdají nasvědčovat, že i pro češtinu – podobně jako pro slovenštinu – je možné primární pozici (nevětného) určení příčiny hledat před patientem, možná i před adresátem.“ (P. Sgall a kol., 1980: 76)

6.2.1 Metody a postup práce

V *Pražském závislostním korpusu* byly postupně vyhledány výskyty všech možných kombinací kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění ve dvojici s pořadím prvků A – B a B – A. Výsledky tohoto hledání byly zaneseny do tabulek. Různé druhy participantů se v korpusu vyskytovaly s různou frekvencí. Do tabulek byly zaneseny jen výskyty dvojic, které se v materiálu PDT objevily alespoň desetkrát.

Prohledávány byly jen kladné oznamovací věty, jejichž řídící sloveso (které /přímo/ rozvíjely dva sledované participanty) bylo kontextově nezapojené (tedy mělo v korpusu přidělenu hodnotu tfa „f"), stejně jako oba zmíněné participanty. Participanty měly nejprve formu pouze nevětnou, pak jeden z nich větnou, druhý nevětnou (vznikly zvlášť tabulky pro oba nevětné participanty a pro participanty, z nichž jeden byl vyjádřen větně). Řídící sloveso i oba participanty musely být ve výpovědi vyjádřeny (nepracovalo se s uzly, které v hloubkové rovině dogenerovali anotátoři), sledováno bylo jejich pořadí na povrchové rovině. Příklady vyhledávacích dotazů do korpusu jsou uvedeny v příloze B.

Pro statistické vyhodnocení dat byl použit tzv. test dobré shody (Pearsonův chíkvadrát test). Pomáhá ověřit, jestli je určitý testovaný vzorek dvou pořadí participantů (1. A – B, 2. B – A) do těchto dvou skupin rozdělen rovnoměrně, tj. zda má náhodná veličina určité předem dané rozdělení pravděpodobnosti (viz k tomu kapitolu *Výskyty dvojic aktantů a volných doplnění, které jsou vyjádřeny nevětně*).

Při prohledávání korpusu zatím nebylo rozlišováno mezi výpověďmi s objektivním a subjektivním pořádkem slov – vzhledem k tomu, že se jedná o korpus psaných textů, novinových (nebulvárních) článků, předpokládáme (na základě sondy do korpusu), že naprostá většina užitých výpovědí bude mít pořádek slov objektivní (subjektivní pořádek slov můžeme čekat pravděpodobně v některých nadpisech článků, které tvoří vzhledem k množství ostatního textu velmi malou část korpusu) – srov.: „Subjektivní pořadí je […] silně příznakový jev, objevující se především v mluveném projevu, ve kterém je dostatečně zřetelně signalizován polohou intonačního centra […]." (M. Mikulová a kol. 2005: kapitola *Povrchový slovosled*)

6.2.2 Výskyty dvojic kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění, které jsou vyjádřeny nevětně

Podrobné výsledky této části práce jsou zaneseny v tabulkách A.1–A.32 v příloze A.1 – pro nevětně vyjádřené participanty. (Tabulky A.33–A.46 v příloze A.2 zobrazují výsledky práce pro participanty, z nichž jeden je vyjádřen nevětně, druhý větně.)

Tabulky zachycují všechny získané kombinace aktantů a volných doplnění ve dvojicích (vyskytující se v PDT za daných podmínek alespoň desetkrát). Protože jsou tabulky velmi rozsáhlé, jsou zařazeny do příloh práce.

Zde opět pro větší přehlednost z výsledků vytváříme jednu souhrnnou tabulku 6.10, zachycuje ale jenom výskyty dvojic, které se v PDT objevily alespoň stokrát.

První sloupec tabulky uvádí participanty v pořadí A – B, druhý sloupec, kolik takových dvojic v tomto pořadí bylo nalezeno v *Pražském závislostním korpusu 2.0*. Další sloupec uvádí tytéž participanty, tentokrát v pořadí B – A, čtvrtý sloupec opět přináší informaci o tom, kolik výskytů dvojice v tomto pořadí bylo v korpusu nalezeno. Pátý sloupec obsahuje součet výskytů participantů v pořadí A – B a B – A. Šestý sloupec vyjadřuje pravděpodobnost, s jakou se dané participanty v PDT vyskytují v pořadí B – A. Sedmý, osmý a devátý sloupec představuje výsledek testu dobré shody. Je-li v těchto sloupcích hodnota 1, znamená to, že ověřovaná hypotéza (testovaný vzorek je do skupin A – B a B – A rozložen rovnoměrně, odchylka je daná pouhou náhodou) byla (na dané úrovni spolehlivosti) zamítnuta. Pokud je v nich hodnota 0, znamená to, že tato hypotéza zamítnuta nebyla.

Test dobré shody (Pearsonův chí-kvadrát test) je využíván jako statistická metoda k vyhodnocení získaných dat. Pomáhá ověřit, jestli je určitý testovaný vzorek dvou pořadí participantů (1. A – B, 2. B – A) do těchto dvou skupin rozdělen rovnoměrně, tj. zda má náhodná veličina určité předem dané rozdělení pravděpodobnosti.

Pomocí tohoto testu lze vyvrátit nebo nevyvrátit stanovenou hypotézu (nelze ji potvrdit). Vždy jsme na vzorku výskytů dvou kontextově nezapojených participantů v jednom a druhém pořadí ověřovali touž hypotézu: rozdělení testovaného vzorku do dvou skupin (1. skupina s pořadím A – B, 2. skupina s pořadím B – A) je rovnoměrné, tj. zjištěné odchylky od zcela rovnoměrného rozložení jsou dané pouhou náhodou.

Test byl proveden pro tři různé úrovně jistoty: 0.95, 0.999 a 0.9999 (čím vyšší hodnota úrovně, tím je výsledek testu spolehlivější). Respektive: je-li v tabulce hodnota 1, lze na 95 % / 99,9 % / 99,99 % předpokládat, že vzorek nepochází z rovnoměrného rozdělení (výsledek testu zamítl hypotézu, že vzorek byl rovnoměrně rozložený). Hodnoty 5 %, 0,1 % a 0,01 % vyjadřují míru možnosti, že test bude mít chybný výsledek (tzv. chybu prvního druhu), resp. že zamítne platnou hypotézu – tj. řekne o rozdělení vzorku, které ve skutečnosti rovnoměrné je, že rovnoměrné není. Obvyklá míra pravděpodobnosti chyby, pro kterou se test dobré shody obecně počítá, je 5 %.

Rovnoměrně rozdělený je podle těchto výpočtů například vzorek zahrnující výskyty participantů doplněk (COMPL) a patiens (PAT). V pořadí COMPL – PAT bylo v PDT nalezeno 62 výskytů, v pořadí PAT – COMPL 63 výskytů. Frekvenčně zde sice převažuje pořadí PAT – COMPL, ovšem zřetelně nevýrazně. Výsledky testu dobré shody dávají na všech třech úrovních hodnotu 0, test tedy nezamítl hypotézu, že rozložení daného vzorku je rovnoměrné. U této dvojice tedy z pohledu provedeného testu není žádné základní, preferované pořadí.

Jinak je tomu u dvojice participantů míra (EXT) a patiens (PAT). V pořadí EXT – PAT bylo nalezeno 282 výskytů, v pořadí PAT – EXT 53 výskytů. Ve všech příslušných sloupcích tabulky je hodnota 1. Test tedy zamítl hypotézu, že rozložení daného vzorku je rovnoměrné, a proto zde můžeme hovořit o určité slovosledné tendenci volného doplnění míry zaujímat postavení spíše před patientem.

Pořadí participantů A – B	Počet výskytů dvojice A – B	Pořadí participantů B – A	Počet výskytů dvojice B – A	Celkem	Pravděpodobnost (B – A)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
COMPL doplněk – PAT patiens	62	PAT patiens – COMPL doplněk	63	125	0,50	0	0	0
MEANS prostředek – PAT patiens	87	PAT patiens – MEANS prostředek	98	185	0,53	0	0	0
ACT aktor – PAT patiens	486	PAT patiens – ACT aktor	615	1 101	0,56	1	1	0
PAT patiens – BEN ne/prospěch	55	BEN ne/prospěch – PAT patiens	77	132	0,58	0	0	0
PAT patiens – LOC místo	276	LOC místo – PAT patiens	383	659	0,58	1	1	1
ACMP doprovod – PAT patiens	48	PAT patiens – ACMP doprovod	73	121	0,60	1	0	0
DIR3 směr kam – PAT patiens	96	PAT patiens – DIR3 směr kam	145	241	0,60	1	0	0
ACT aktor – LOC místo	152	LOC místo – ACT aktor	241	393	0,61	1	1	1
PAT patiens – ADDR adresát	113	ADDR adresát – PAT patiens	229	342	0,67	1	1	1
EFF výsledek – PAT patiens	66	PAT patiens – EFF výsledek	160	226	0,71	1	1	1
ACT aktor – TWHEN čas kdy	109	TWHEN čas kdy – ACT aktor	267	376	0,71	1	1	1
ACT aktor – EXT míra	41	EXT míra – ACT aktor	105	146	0,72	1	1	1
PAT patiens – TWHEN čas kdy	165	TWHEN čas kdy – PAT patiens	465	630	0,74	1	1	1
LOC místo – MANN způsob	33	MANN způsob – LOC místo	117	150	0,78	1	1	1
DIR3 směr kam – MANN způsob	21	MANN způsob – DIR3 směr kam	84	105	0,80	1	1	1
ACT aktor – MANN způsob	52	MANN způsob – ACT aktor	213	265	0,80	1	1	1
LOC místo – TWHEN čas kdy	72	TWHEN čas kdy – místo LOC	332	404	0,82	1	1	1
PAT patiens – THL čas jak dlouho	22	THL čas jak dlouho – PAT patiens	120	142	0,83	1	1	1
PAT patiens – EXT míra	53	EXT míra – PAT patiens	282	335	0,84	1	1	1
PAT patiens – MANN způsob	125	MANN způsob – PAT patiens	634	759	0,84	1	1	1

Tabulka 6.10: Počet výskytů nevětně vyjádřených, kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*), viz graf 6.7

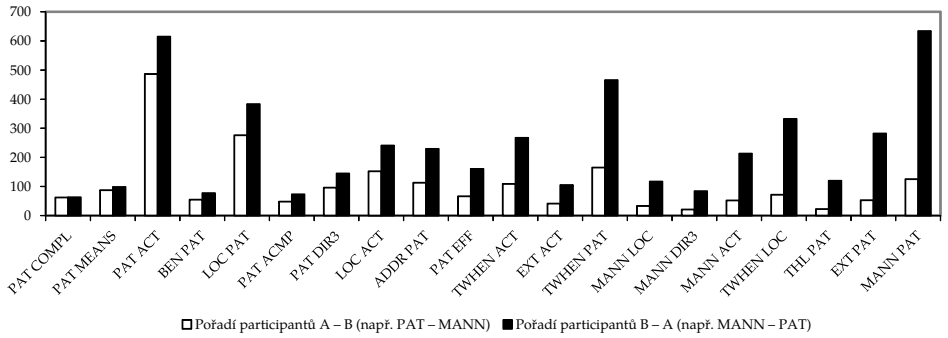

Graf 6.7: Počet výskytů nevětně vyjádřených, kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*); zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 100krát

Z výsledků materiálové sondy (komplexní výsledky viz příloha A) je patrné, že v některých případech v ohniskové části věty skutečně můžeme pozorovat jistou tendenci k určitému slovoslednému postavení (např. způsob – patiens; čas /kdy/ – patiens; míra – patiens; adresát – patiens). V jiných případech se však zdá, že určité dvojice participantů preferované slovosledné pořadí (z hlediska frekvence výskytu) nemají (např. patiens / doplněk; patiens / (ne)prospěch; patiens / prostředek).

Z pohledu povrchové syntaxe najdeme pro většinu dvojic kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění obě slovosledná pořadí (více či méně zastoupená). Jednotlivé dvojice participantů se ale v korpusu vyskytují s velmi různou frekvencí – často se jedná o výskyty v řádu jednotek či desítek. Z malých vzorků můžeme jen těžko usuzovat, zda u dané dvojice existuje nebo neexistuje zřetelná tendence zaujímat určité vzájemné slovosledné pořadí. V těchto případech můžeme pouze konstatovat, že se (většinou) v určitém počtu vyskytují pořadí obě.

Na druhou stranu u dvojic, které se v korpusu vyskytly alespoň stokrát (viz tabulka 6.10, graf 6.7), existuje většinou tendence k tomu, aby jedno z pořadí zřetelně frekvenčně převažovalo (i když výskyt opačného pořadí nikdy není vyloučen). Pouze ve třech případech test dobré shody nezamítl (na hladině spolehlivosti 95 %) hypotézu, že daný vzorek je rozložený rovnoměrně (u dvojic patiens / doplněk, patiens / (ne)prospěch, patiens / prostředek). U ostatních 17 dvojic test předpokládá, že rozložení testovaného vzorku do dvou skupin není náhodné.

Zdá se tedy výhodnější (alespoň z pohledu povrchové syntaxe) mluvit o uspořádání dvojic než o jedné stupnici. Většina dvojic přitom vykazuje pouze určitou (různě silnou) tendenci k jistému slovoslednému pořadí. Prakticky pro všechny z nich lze,

jak již bylo zmíněno, zároveň najít gramatické věty (výpovědi), v nichž jejich pořadí bude opačné.

6.2.2.1 Srovnání získaných výsledků se systémovým uspořádáním a stupnicí výpovědní dynamičnosti *Mluvnice češtiny 3*

Získané slovosledné tendence zobrazené v tabulce 6.10 a grafu 6.7 lze porovnat se stupnicí systémového uspořádání generativních lingvistů (P. Sgall a kol., 1980: 77) s vědomím toho, že naše výsledky odrážejí povrchový slovosled, systémové uspořádání slovosled hloubkový. Do srovnání zahrneme jen výsledky těch dvojic participantů, které se v PDT objevily celkem alespoň stokrát. Tam, kde to bude možné, uvedeme také srovnání se stupnicí výpovědní dynamičnosti *Mluvnice češtiny 3* (1987: 571–572).

Z 20 získaných dvojic nelze se systémovým uspořádáním srovnat 3 (systémové uspořádání nezahrnuje kategorie doplněk, ne/prospěch a doprovod). Zbývá tedy 17 dvojic. U 10 z nich data *Pražského závislostního korpusu* potvrdila vzájemné pořadí, které předpokládá stupnice systémového uspořádání, u 7 z nich systémové uspořádání nepotvrdila. Nyní se zaměříme na dvojice, kde data PDT dala jiný výsledek, než k jakému došli generativní lingvisté.

Zřejmě nejpřekvapivějším výsledkem je zjištění, že v datech PDT převažuje pořadí patiens – aktor (systémové uspořádání předpokládá pořadí konatel – patiens stejně jako *Mluvnice češtiny 3* v nescénických větách). Možným důvodům tohoto pořadí je věnována následující kapitola *Povrchový slovosled aktantů aktor a patiens*.

I ve čtyřech dalších dvojicích je odchylka od systémového uspořádání způsobena postavením aktoru (konatele). Systémové uspořádání jej totiž klade na samý počátek stupnice, před všechny ostatní participanty. Data PDT ale ukazují, že (co se týče frekvence výskytu) před kontextově nezapojeným aktorem většinou stojí ještě kontextově nezapojené čas (kdy), místo (kde), míra a způsob. Stupnice výpovědní dynamičnosti *Mluvnice češtiny 3* řadí (v nescénických větách) čas a místo (v roli specifikace, ne kulis) ve shodě se systémovým uspořádáním až za agens (kategorii způsob a míra neuvádí).

V datech PDT zároveň častěji stojí způsob před místem, zatímco v systémovém uspořádání je tomu opačně.

Poslední zjištěný rozdíl je v postavení patientu a prostředku. Zatímco systémové uspořádání (stejně jako *Mluvnice češtiny 3*) předpokládá pořadí prostředek – patiens, u vzorku dat z PDT se nepodařilo vyvrátit hypotézu, že počet výskytů této dvojice je v obou pořadích rovnoměrný.

V dalším sledování slovosledného chování aktantů a volných doplnění se podrobně zaměříme na tři dvojice, které se v PDT vyskytovaly početně nejvíce: aktor / patiens, patiens / místo, patiens / způsob. Na nich se pokusíme vysledovat, jaké další slovosledné faktory mohou mít na jejich vzájemné povrchové pořadí vliv.

6.2.2.2 Povrchový slovosled aktantů aktor a patiens[11]

Zjištěné poměry výskytů dvojic v jednom a druhém pořadí umožňují porovnání s předpokládaným systémovým uspořádáním aktantů (odrážející ale hloubkové pořadí těchto členů). Systémové uspořádání předpokládá na prvním místě aktant aktor, až po něm následují všechny ostatní aktanty (i volná doplnění). V datech PDT však mírně převažuje postavení PAT – ACT. To je zjištění poměrně překvapivé, protože čeština bývá označována jako jazyk se slovosledným uspořádáním SVO, kterému by odpovídalo pořadí ACT – PAT (aktor ale ne vždy musí na rovině větných členů odpovídat subjektu, patiens objektu).

Je ale třeba podívat se, které další možné (zatím nezohledněné) faktory mohou pořadí aktoru a patientu ovlivňovat.[12]

6.2.2.2.1 Aktor a patiens v konstrukcích se slovesem *být*

Celkově je v konstrukcích se slovesem být pravděpodobnost výskytu pořadí PAT – ACT vyšší (P = 0,7) než v konstrukcích s jiným slovesem (P = 0,41).

6.2.2.2.1.1 PAT.adjektivum – ACT.infinitiv

Velmi často najdeme pořadí PAT – ACT v konstrukcích se sponovým slovesem *být*. PAT v nich mívá formu adjektiva, ACT často slovesného infinitivu (např. *je nutné počítat; je reálné předpokládat; je dobré srovnat; je možné dodávat*…) – viz příklady (24) a (25).

(24) [*Regulovaných cen, týkajících se přímo domácností, je okolo 16 %.*] *Je* ***nutné*.PAT.$_{KN}$** ***přiznat*.ACT.$_{KN}$**, *že nebýt regulace cen tepla, mnozí jeho výrobci by už jistě neexistovali.*

(25) [*Vždy je nutné důkladně zvážit, zda dnešní úspora několika desítek tisíc korun se za pár dní nezmění ve statisícové ztráty.*] *Improvizace je dobrá věc, ale je* ***potřebné*.PAT.$_{KN}$** ***se zamyslet*.ACT.$_{KN}$** *nad možnými eventualitami a důsledky.*

Těchto konstrukcí (v pořadí: PAT.adjektivum – ACT.infinitiv) najdeme v PDT celkem 202. Je zajímavé, že v opačném pořadí (ACT.infinitiv – PAT.adjektivum: *zamyslet se je potřebné*) se jako kontextově nezapojené v PDT vůbec nevyskytují.

6.2.2.2.1.2 PAT.jméno – ACT.jméno / ACT.jméno – PAT.jméno

V korpusu PDT najdeme celkem 560 výskytů PAT a ACT v konstrukci se slovesem

[11] Srov. k tomu K. Rysová (2011b).

[12] Postavením aktantů, které odporuje systémovému uspořádání, se zabývá také Š. Zikánová (2006).

být. Velká většina z nich je v pořadí PAT – ACT (391 výskytů), 169 výskytů je v pořadí ACT – PAT. Když vynecháme naposled zmíněné konstrukce (PAT.adjektivum – ACT.infinitiv; 202 výskytů), je v pořadí PAT – ACT 189 výskytů, viz příklad (26); v pořadí ACT – PAT je zmíněných 169 výskytů, viz příklad (27), oba aktanty jsou vyjádřeny jmenně, a jejich poměr se tak téměř vyrovnává (ani test dobré shody nezamítl hypotézu, že rozdělení tohoto vzorku je rovnoměrné). Připomínáme, že hodnocení kontextové zapojenosti bylo ve všech případech převzato z PDT.

(26) [*Šířením barevných kopírovacích přístrojů však nastala exploze falšovaných papírových peněz.*] *80procentním podílem je nejfrekventovanějším* ***padělkem*.PAT.$_{KN}$** *stomarková* ***bankovka*.ACT.$_{KN}$.**

(27) [*Nevadí, že podobný ústavní zákon nikdy nebude (a nemůže) být přijat – politikům ODS to nijak nezabrání v tvrzení, že jejich strana je tou jedinou u nás, která odmítá život na dluh.*] *V blížících se komunálních volbách je* ***starost*.ACT.$_{KN}$** *o štěstí budoucích generací líbivým politickým* ***gestem*.PAT.$_{KN}$.**

Zdá se, že ve zmíněných případech má na pořadí ACT a PAT vliv mj. komunikační záměr mluvčího. Důležitější informaci klade mluvčí ve slovosledu více vpravo, jak je pro češtinu typické. Protože pořadí ACT a PAT není (jak je vidět) v češtině v těchto případech gramatikalizováno, má na výběr ze dvou možností (které nejsou komunikačně rovnocenné).

Podle našeho názoru by ale zároveň bylo možné uvažovat o tom, že některé věty tohoto typu (*něco*.ACT *je něco*.PAT) mají jiné aktuální členění, než jaké je naznačeno v PDT (v některých konstrukcích je určení AČ problematické, anotátoři se na něm ne vždy shodnou, viz k tomu např. Š. Zikánová /2008/).

6.2.2.2.2 Aktor a patiens závisí na jiném slovese než *být*

Zajímavé je dále sledovat konstrukce s ACT a PAT, které závisejí na jiném slovese než na *být*. Zde už v celkovém součtu převažuje upořádání ACT – PAT, které předpokládá i stupnice systémového uspořádání (v PDT: ACT – PAT: 317 výskytů; PAT – ACT 224 výskytů).

Mezi nimi je možné vysledovat dva typy často se vyskytujících konstrukcí. Prvním z nich je ACT vyjádřený substantivem a zároveň PAT vyjádřený infinitivem. Druhým typem jsou konstrukce, v nichž jsou ACT i PAT vyjádřené substantivem.

6.2.2.2.2.1 PAT.sloveso – ACT.jméno / ACT.jméno – PAT.sloveso

Konstrukcí prvního typu najdeme v PDT v pořadí PAT.sloveso – ACT.jméno 55 a v pořadí ACT.jméno – PAT.sloveso 22, viz příklady (28) až (31). Zdá se, že je pro ně tedy

typičtější postavení PAT.sloveso – ACT.jméno (test dobré shody na pravděpodobnostních hladinách 95 % a 99 % zamítá hypotézu, že vzorek je rozložený rovnoměrně).

(28) [*Podle Naděždy Blažíčkové, která vede oddělení českého malířství 19. století v Národní galerii v Praze, se dá vysvětlit dnešní relativně malá poptávka po obrazech tím, že sběratelé, mezi kterými je nejvíce lékařů, nemají mnoho peněz.*] *Poměrně velká část poptávky odpadla, když k nám ze zahraničí začali* ***jezdit.*****PAT.$_{KN}$** *chudší* ***turisté.*****ACT.$_{KN}$.**

(29) [*Pokles turistů z východní a střední Evropy má za důsledek výrazné snížení vytížení ubytovacích zařízení. Přitom přibyly nové ubytovací kapacity, zejména komercializací podnikových rekreačních zařízení, lázní atd.*] *V cestovním ruchu se rozhodla* ***podnikat.*****PAT.$_{KN}$** *i* ***řada.*****ACT.$_{KN}$** *živnostníků.*

(30) [*Jak na daně*] *Stále více začínají* ***podnikatelé.*****ACT.$_{KN}$** ***oceňovat.*****PAT.$_{KN}$**, *když v počítači získají také svého daňového a právního poradce.*

(31) [*O 1.5 procentního bodu by se měl naopak dále snížit podíl veřejných výdajů na hrubém domácím produktu. Pro podnikatele se tak podle odhadu I. Kočárníka uvolní 15 až 17 mld. korun.*] *Pro nadcházející období navrhuje* ***ministr.*****ACT.$_{KN}$** *financí* ***přitvrdit.*****PAT.$_{KN}$** *výdajovou politiku vlády.*

Pořadí ACT a PAT i zde ovlivňuje mj. pravděpodobně komunikační hledisko – člen nesoucí důležitější (hutnější, obsažnější) informaci je více vpravo. Můžeme zde přitom sledovat také související tendenci k tomu, aby více vpravo stál člen se specifičtějším (rozvitějším) významem. V příkladech (30) a (31) je PAT rozvit dalšími členy, které výrazně doplňují význam infinitivu (*oceňovat co*, *přitvrdit co*). Naproti tomu v příkladech (28) a (29) je PAT o tato významová rozvití chudší – patrně proto by věty *Poměrně velká část poptávky odpadla, když k nám ze zahraničí začali chudší* ***turisté.*****ACT.$_{KN}$** ***jezdit.*****PAT.$_{KN}$** a *V cestovním ruchu se rozhodla i* ***řada.*****ACT.$_{KN}$** *živnostníků* ***podnikat.*****PAT.$_{KN}$** působily nepřirozeně.

Samotné infinitivy *jezdit* a *podnikat* obsahují pravděpodobně „málo významu“ (málo informací) na to, aby mohly stát na informačně nejdůležitějším místě věty. Přitom kdybychom je doplnili dalšími významovými rysy, už by na tomto místě stát mohly a věta by zněla přirozeně (pokud bychom je chápali s jejich rozvitím jako jeden celek): *Poměrně velká část poptávky odpadla, když k nám ze zahraničí začali chudší* ***turisté.*****ACT** ***jezdit.*****PAT.$_{KN}$** *za památkami UNESCO; V cestovním ruchu se rozhodla i* ***řada.*****ACT** *živnostníků* ***podnikat.*****PAT.$_{KN}$** *bez ohledu na konkurenci velkých firem.*

Ve většině nalezených případů ACT.jméno – PAT.sloveso je sloveso v roli PAT ještě dále rozvito (závisí na něm další – kontextově nezapojené – členy věty). Naproti tomu v konstrukcích PAT.sloveso – ACT.jméno bývá PAT rozvit (pokud vůbec) nejčastěji kontextově zapojenými (tudíž známými, a proto informačně málo důležitými) složkami, viz příklady (28), (29) a (32), nebo v roli ACT je významově bohatý, specifický

a velmi konkrétní participant, viz příklady (33) a (34).

(32) [*Číslo týdne 1 000 000*] *Milionový* ***poplatek*.PAT.$_{\text{kontrastivní_KZ}}$** *za vydání osvědčení, které umožňuje vést lékárnu,* ***zakázalo*.PRED.$_{\text{KN}}$** ***vybírat*.PAT.$_{\text{KN}}$** ***Ministerstvo*.ACT.$_{\text{KN}}$** *pro hospodářskou soutěž.*

(33) [*Lanžhot (luč) –*] *Loupežným přepadením, při němž jim byly odcizeny pasy, se v srpnu snažili hlídce oddělení pohraniční policie* ***vysvětlit*.PAT.$_{\text{KN}}$** *ilegální vstup do ČR dva* ***Turci*.ACT.$_{\text{KN}}$** *(33, 31 let), kteří žijí a pracují v Německu.*

(34) [*Ve 31. minutě posledního zápasu hokejového turnaje Pragobanka Cup ČR – Švédsko (4:4) zlínský stadion, pojmenovaný po tragicky zesnulém obránci Luďku Čajkovi, ztichl.*] *Po souboji s Jelínkem zůstal za švédskou brankou bezvládně* ***ležet*.PAT.$_{\text{KN}}$** *27letý Mikael* ***Lindman*.ACT.$_{\text{KN}}$**.

V příkladu (32) je kontextově nezapojený patiens (*vybírat*) rozvit dalším (též rozvitým) patientem, tentoktorát kontextově zapojeným (*milionový poplatek za vydání osvědčení, které umožňuje vést lékárnu*). Tento kontextově zapojený patiens k sobě zřejmě přitahuje kontextově nezapojený slovesný patiens, na němž závisí, a tím zapříčiňuje postavení kontextově nezapojeného patientu (*vybírat*) před kontextově nezapojeným rozvitým aktorem (*Ministerstvo pro hospodářskou soutěž*).

V příkladu (33) je PAT rozvit kontextově nezapojenými výrazy *ilegální vstup do ČR* a ACT výrazy *dva* a *(33, 31 let), kteří žijí a pracují v Německu*, které jsou dostatečně významově obsažné na to, aby mohly stát v roli vlastního rématu. V příkladu (34) je PAT rozvit kontextově nezapojeným výrazem *bezvládně* a ACT je opět velmi úzce specifikován (*27letý Mikael Lindman*).

Naproti tomu, pokud je významově bohatší PAT, stojí na informačně důležitějším místě on, viz příklad (35).

(35) [*Pražskou „pohostinnost" poznala na vlastní kůži jedna rakouská tenistka. Nedostala se ani do kvalifikace, ale byla přinucena v Praze strávit noc s rodinou.*] *Během ní jí před hotelem stačili* ***zloději*.ACT.$_{\text{KN}}$** ***ukrást*.PAT.$_{\text{KN}}$** *auto.*

V příkladu (35) (a jemu podobných) by obrácené pořadí ACT a PAT působilo nepřirozeně: *Během ní jí před hotelem stačili* ***ukrást*.PAT.$_{\text{KN}}$** *auto* ***zloději*.ACT.$_{\text{KN}}$**. PAT *ukrást* už totiž sémanticky zahrnuje, že ACT byli *zloději*. ACT zde tedy nese malé množství nových informací na to, aby mohl stát na informačně nejdůležitějším místě věty.

Pokud by však ACT (tj. *zloději*) byl blíže specifikován, věta by zněla přirozeně i s pořadím PAT – ACT: *Během ní jí před hotelem stačili* ***ukrást*.PAT.$_{\text{KN}}$** *auto dva čerstvě propuštění* ***zloději*.ACT.$_{\text{KN}}$** */ Během ní jí před hotelem stačili* ***ukrást*.PAT.$_{\text{KN}}$** *auto dva šestnáctiletí* ***mladíci*.ACT.$_{\text{KN}}$**.

Zároveň by podle našeho názoru bylo možné i pořadí ACT – PAT: *Během ní jí před hotelem stačili dva čerstvě propuštění* ***zloději*****.ACT.KN** ***ukrást*****.PAT.KN** *auto*. / *Během ní jí před hotelem stačili dva šestnáctiletí* ***mladíci*****.ACT.KN** ***ukrást*****.PAT.KN** *auto*. Důvodem je patrně to, že v těchto případech ACT i PAT nesou „dostatečné" množství informací, a je proto zřejmě na rozhodnutí mluvčího, které pořadí lépe odpovídá jeho komunikačnímu záměru.

Do pořadí ACT a PAT v podobných případech ale pravděpodobně budou vstupovat i různá formální kritéria. Š. Zikánová (2006: 43) například mluví o tendenci dlouhých členů stát spíše na konci věty. Je však otázkou, do jaké míry stojí delší členy na konci věty kvůli své formě a do jaké míry kvůli tomu, že „více slov" dává obvykle dohromady „více informací". Delší člen může být tedy informačně bohatší než kratší člen, a zřejmě spíše proto bude mít větší tendenci zaujímat místo komunikačně důležitější. Evidentně tomu tak ale není vždy, viz příklad (38).

Nicméně tendence k tomu, aby delší (kontextově nezapojený) člen stál ke konci věty, nepochybně existuje. Zřejmě ale záleží na tom, jak rozsáhlý člen je. Předřazení „příliš" dlouhých členů před kratší by mohlo způsobit, že by adresát nemusel porozumět celkovému rámci věty – posluchač/čtenář by při vnímání takové věty mohl mít problém s tím, aby si vůbec zapamatoval její perspektivu, viz příklad (36).

(36) [*Vystoupení dívčího kvartetu Luscious Jackson se neslo ve skvělé taneční atmosféře – od rapem ovlivněných skladeb (City Song) přes jazzem silně prodchnuté písně typu Strongman až po hitovky na hranici „danceflooru" (Here).*] *Přestože kapela u nás nepatří k nejznámějším, podařilo se zpěvačce Jill* ***Cunniffové*****.ACT.KN** *v jedné skladbě dokonale* ***„rozkřičet"*****.PAT.KN** *publikum, které ihned začalo reagovat na její výzvy ke hlasitému skandování prostřednictvím pouhých dvou slůvek – „goes" a „stop".*

Pokud by věta (36) měla obrácený slovosled (PAT – ACT: *Přestože kapela u nás nepatří k nejznámějším, podařilo se v jedné skladbě dokonale* ***„rozkřičet"*****.PAT.KN** *publikum, které ihned začalo reagovat na její výzvy ke hlasitému skandování prostřednictvím pouhých dvou slůvek – „goes" a „stop", zpěvačce Jill* ***Cunniffové*****.ACT.KN**.), musel by čtenář či posluchač dlouho držet v paměti valenci přísudkového slovesa (dlouho by se dozvídal, „co se podařilo", ale celou dobu by se musel ještě soustředit na to, že ve větě pravděpodobně ještě bude následovat „komu").

Pokud je ale slovosled věty (36) (ACT – PAT, posluchač/čtenář se za krátkou dobu dozví, „komu se podařilo", a pak hned „co" – „co se podařilo", trvá sdělit sice pořád déle než „komu", ale oba členy už má posluchač alespoň syntakticky obsazeny a může se na sdělení „co se podařilo" soustředit bez současného očekávání další nutné informace.

Podobný slovosledný rys nacházíme i v němčině. V ní existuje tzv. větný rámec. Neurčitý slovesný tvar bývá ve větném rámci na samém konci věty. Pokud je však nějaký člen uvnitř rámce (např.) rozvit přívlastkovou větou, lze tuto větu z rámce vyčlenit a umístit ji až za zmíněný neurčitý tvar slovesa (i kvůli tomu, aby obsáhlé réma

věty bylo celé na jejím konci, srov. A. Shevchukova, 2009: 128), který by jinak následoval až po ní, viz příklad (37) převzatý od A. Shevchukove.

(37) *Der Gipfel der Öko-Vernunft* ***ist erreicht*** *bei einem Studienauto, das angeblich nur einen Liter Benzin verbraucht.*[13]
(Vrcholu eko-racionality je dosaženo u auta, které údajně spotřebuje jen litr benzínu.)

Zdá se, že tendenci zaujímat koncové postavení budou mít v češtině zejména (kontextově nezapojené) členy, na kterých závisí další věta, ale není to pravidlem, viz příklad (38), ve kterém stojí kontextově nezapojený aktor rozvitý vedlejší větou před kratším kontextově nezapojeným patientem.

(38) [*Ve vazbě skončilo šest lidí, kteří se pokusili na začátku roku připravit odborový svaz KOVO téměř o 36 miliónů korun. … LN to včera řekl ředitel Úřadu vyšetřování v Praze 3 Milan Jandl.*] *Velkou akci začali tři sokolovští* ***„podnikatelé“.*****ACT.KN**, *z nichž jednoho už v té době stíhala plzeňská policie pro podvod,* ***plánovat.*****PAT.KN** *v prosinci minulého roku.*

Syntaktické konstrukce, v nichž je sémanticky obligatorní participant oddělen od slovesa, na němž závisí, příliš mnoha jinými členy, mohou být i zdrojem jazykové komiky, viz příklad (39) – pochází z české divadelní hry *Posel z Liptákova.*

(39) *Při průjezdu Mladou Boleslaví* ***dostal.*****PRED.KN** *můj spolujezdec kolega Hraběta právě v místech, kde byl na prahu románského kostelíka zavražděn svým bratrem Boleslavem roku 929 nebo 935, o tom jsou doposud spory, kníže Václav* ***zízeň.*****PAT.KN**.

6.2.2.2.2.2 ACT.jméno – PAT.jméno / PAT.jméno – ACT.jméno

V konstrukci druhého typu (kdy jsou ACT i PAT vyjádřeny substantivem) se zdá být typičtější pořadí ACT.jméno – PAT.jméno, viz příklady (40) a (41). V PDT má 228 výskytů (pravděpodobnost tohoto pořadí v PDT je 0,63):

(40) [*Doplňková nabídka*] *V prodejně Arxonu najdou* ***zákazníci.*****ACT.KN**, *mnozí již stálí, také různé* ***příručky.*****PAT.KN** *pro podnikatele a ekonomy.*

[13] Pokud by v tomto souvětí chyběla vedlejší věta vztažná, neurčitý slovesný tvar by s největší pravděpodobností stál až za členem *Studienauto* a uzavíral větný rámec, jak je obvyklé: *Der Gipfel der Öko-Vernunft* ***ist*** *bei einem Studienauto* ***erreicht****.*

(41) [1. věta textu: *Najdete v Lidových novinách*] *Společně se třemi zahraničními deníky vydávají Lidové* ***noviny*.ACT.KN**[14] *Středoevropské* ***noviny*.PAT.KN**.

Pro pořadí PAT.jméno – ACT.jméno je v PDT 132 výskytů (test dobré shody zamítá na všech třech testovaných hladinách hypotézu, že vzorek je do kategorií ACT.jméno – PAT.jméno a PAT.jméno – ACT.jméno rozdělen rovnoměrně), viz příklady (42) a (43).

(42) [*Dva rekordy najednou … V atletických soutěžích patří k překvapením vítězství Angličana Denmarka časem 13:23.00.*] *Na dvojnásobné trati žen vynikajícím závěrečným finišem přesprintovala favorizovanou Jihoafričanku Elanu* ***Meyerovou*.PAT.KN** *časem 31.56,97 Yvonne* ***Murrayová*.ACT.KN** *ze Skotska.*

(43) [*Akutní nedostatek učitelů, který pociťovaly v osmdesátých letech zejména základní školy, je na většině míst republiky minulostí. … Naopak v největším pražském obvodě, v Praze 4, chybělo ještě včera z přibližně sedmnácti set učitelů téměř sto, mezi nimi češtináři, matematikáři a fyzikáři.*] *Ke konci minulého školního roku rozvázalo pracovní* ***poměr*.PAT.KN** *na 250* ***pedagogů*.ACT.KN**.

O tom, které postavení mluvčí zvolí, rozhodují pravděpodobně již zmíněné důvody – jeho komunikační záměr, informační „nasycenost" obou participantů, jejich délka. K nim však nepochybně budou přistupovat důvody další – např. ustálenost některých spojení (srov. Š. Zikánová, 2006: 43), jak ukazuje příklad (43) (*rozvázat pracovní poměr* je v češtině ustálené spojení), ale i gramatická forma participantů, viz příklad (41).

Ve větě (41) se scházejí dva participanty v různých rolích (ACT – PAT), avšak v homonymní gramatické formě (*noviny*$_{\text{nominativ pl.}}$ – *noviny*$_{\text{akuzativ pl.}}$). Vzhledem k tomu, že je možné oba interpretovat jako kontextově nezapojené, nemá čtenář jiné vodítko pro jejich rozlišení, než je jejich slovosledné pořadí. Je zajímavé, že právě v tomto případě je jejich pořadí ACT – PAT, což potvrzuje domněnku, že právě toto pořadí je pro češtinu základní a bezpříznakové. Pokud by vývoj češtiny směřoval k tomu, že by přestávala být flektivním jazykem, je možné, že by se slovosled ACT a PAT ustálil spíše na tomto pořadí, jak se stalo např. v angličtině.

[14] Zde je podle našeho názoru velmi pravděpodobné, že spojení *Lidové noviny* můžeme (v návaznosti na předcházející kontext) chápat spíše jako člen základu. Zřejmě ale nelze zcela vyloučit ani v PDT uvedené zařazení mezi členy kontextově nezapojené, pokud člen *Lidové noviny* budeme chápat jako předkládaný mluvčím „v nových souvislostech", protože pouhé zmínění členu v předchozím jazykovém kontextu nemusí vést podle teorie funkčního generativního popisu k tomu, že je daný člen nutně základový (viz kapitola *Kontextová zapojenost v pojetí funkčního generativního popisu /FGP/*). Vzhledem k tomu, že dané větě předchází jen nadpis článku, je zřejmě možné interpretovat ji jako větu bez základu.

6.2.2.2.3 Shrnutí k povrchovému postavení aktoru a patientu

Analýza získaného materiálu ukázala, že na povrchový slovosled větných participantů má výrazný vliv způsob jejich vyjádření – např. v konstrukcích typu *je **možné**.**PAT** **očekávat**.**ACT*** je základním (bezpříznakovým) slovosledem kontextově nezapojených členů jasně pořadí patiens – aktor. V konstrukcích typu ***někdo / něco**.**ACT** *je **někdo / něco**.**PAT*** jsou pořadí aktor – patiens a patiens – aktor v datech *Pražského závislostního korpusu* téměř vyrovnaná. Pokud aktor ani patiens nerozvíjejí sponové sloveso a pokud je aktor vyjádřen jménem a patiens infinitivem (např. *V cestovním ruchu se rozhodla **podnikat**.**PAT** i **řada**.**ACT** živnostníků*.), je v PDT (možná překvapivě) frekventovanější pořadí patiens – aktor (zřejmě zde hodně záleží na lexikálním obsazení obou participantů). Pokud jsou aktor i patiens vyjádřeny jménem a nerozvíjejí sponové sloveso, převažuje pořadí aktor – patiens, které předpokládá i systémové uspořádání generativních lingvistů.

6.2.2.3 Povrchový slovosled volného doplnění způsobu v kombinaci s aktantem patiens[15]

Teorie systémového uspořádání předpokládá, že hloubkové slovosledné pořadí patientu a doplnění způsobu je způsob – patiens (P. Sgall a kol., 1980: 77). Přitom však autoři zdůrazňují potřebu jemnějšího dělení určení způsobu.

„Přinejmenším je nutné zachytit jako zvláštní typ způsobové určení inherentní (adverbální přívlastek), jehož častá pozice (alespoň tam, kde má jen podobu adverbia) je před slovesem. […] Jindy stojí takové inherentní způsobové určení těsně za slovesem, tedy např. […]: *Prošek … měl od něho povoleno chytat všemi způsoby po celé řece.*“ (P. Sgall a kol., 1980: 75)

Mluvnice češtiny 3 zařazuje patiens i způsob pod širší pojem „specifikace“. Dále uvádí rozložení výpovědní dynamičnosti specifikací na stupnici, ale způsob z ní vynechává s tím, že jeho umístění není jednoznačné (*Mluvnice češtiny 3*, 1987: 572): „Jako ne zcela jednoznačné se jeví umístění způsobu mezi ostatními specifikacemi. V některých případech zřejmě vytváří se slovesem sdělné pole nižšího řádu.“ Tím pravděpodobně naráží taktéž na problematiku způsobu jako přívlastku (např. *pěkně vypadat*).

Cílem této části práce je ověřit, zda existuje určitá slovosledná tendence ve vzájemném postavení kontextově nezapojeného patientu a způsobu. Přitom byly rozlišovány případy, kdy způsob vystupuje jako adverbální přívlastek (tj. vyskytuje se těsně před slovesem nebo těsně za slovesem, ke kterému se syntakticky váže) a kdy je v jiné pozici. V obou případech musel být kontextově nezapojený.

Pro tuto část práce byly ze zpracovávaného materiálu vynechány věty, v nichž byl patiens součástí přísudku (tedy patiens typu *Je **veselý**.**PAT***).

[15] Srov. k tomu K. Rysová (2011a).

Protože volné doplnění způsobu může ve větách z valenčního hlediska vystupovat jako obligatorní i fakultativní – v závislosti na svém řídícím slovese – v této části práce mohl být ověřován i případný vliv slovesné valence na umístění způsobového doplnění. Jeho obligatornost byla hodnocena v souladu se slovníkem *PDT-Vallex* (2011). U patientu obligatornost rozlišována nebyla, protože je obligatorní v naprosté většině případů.

Zároveň bylo rozlišováno mezi způsobovým doplněním vyjádřeným jmenně a adverbiem.

6.2.2.3.1 Způsob (fakultativní, jmenně vyjádřený) / patiens

Celkem se podařilo prozkoumat 124 kontextově nezapojených slovesných doplnění způsobu (jako jmenně vyjádřeného, fakultativního doplnění slovesa) v kombinaci s patientem. Převažovalo v nich pořadí způsob – patiens (73 výskytů), viz příklady (44) až (46). Pravděpodobnost tohoto pořadí vypočítaná na základě získaného vzorku je 0,59. Test dobré shody na hladině spolehlivosti 95 % zamítá hypotézu, že daný vzorek je rozložený rovnoměrně.

Ve většině případů přitom způsob stál těsně u slovesa, které rozvíjel. Je však otázkou, zda proto, že spolu se slovesem tvořil spojení podobné přívlastku stojícímu u jména. Patiens pozici těsně u slovesa totiž často zaujímal také. V mnoha větách se kromě nich jiné kontextově nezapojené členy nevyskytovaly nebo vyskytovaly málo. Způsobové rozvití tak polohu u slovesa často mohlo zaujímat i proto, že téměř nemělo jinou možnost, viz příklad (44). Domníváme se, že v těchto případech proto není smysluplné skupinu dále rozdělovat na věty, kdy způsob stál těsně u slovesa a kdy od něj byl oddělen dalšími členy.

V 51 případech bylo nalezeno pořadí patiens – způsob. Zde byl způsob od slovesa často oddělen právě patientem, viz příklady (47) až (49).

6.2.2.3.1.1 Způsob – patiens

(44) [*Devět minut před přestávkou fauloval ve středu hřiště Schindler zezadu Knoflíčka a byl za to vyloučen.*] *Sotva se mužstva vrátila ze šaten, prošel Kozel sám obranou a tvrdou* ***střelou*****.MANN.**$_{\text{KN}}$ *z dvaceti metrů vstřelil druhý* ***gól*****.PAT.**$_{\text{KN}}$.

(45) [1. věta textu: *Kuriózní literární podvod Praha (agentura Wild Duck) – Zajímavého podvodu se dopouštěla po deset let překladatelka z finštiny paní M. M.*] ***Pod jmény*****.MANN.**$_{\text{KN}}$ *slavných finských spisovatelů publikovala své vlastní* ***texty*****.PAT.**$_{\text{KN}}$, *když z původních děl přejala pouze vlastní jména.*

(46) [*O chvilku na to fauloval Gabriel před vlastní brankou Němce, ale penalty se sparťané dožadovali marně.*] *Žižkov vsadil vše na útok, vytvořil si pár slibných šancí (Jančulovu hla-*

vičku chytil Kouba, Bílek z přímého ***kopu*****.MANN.**$_{\mathbf{KN}}$ *nastřelil* ***břevno*****.PAT.**$_{\mathbf{KN}}$), *ale i Sparta podnikala do otevřené obrany nebezpečné protiútoky.*

6.2.2.3.1.2 Patiens – způsob

(47) [*Během pochodu, při kterém demonstranti prošli Tanvaldem k bydlišti zavražděného Zdeňka Čepely a posléze k místu vraždy, nevznikly žádné incidenty.*] *Na místě vraždy před restaurací V truhlárně položili zástupci demonstrantů květiny a přítomní uctili* ***památku*****.PAT.**$_{\mathbf{KN}}$ *zavražděného* ***minutou*****.MANN.**$_{\mathbf{KN}}$ *ticha.*

(48) [*Odborníci zdůrazňují, že veškerá odpovědnost za úspěch akce ležela na veliteli posádky podplukovníkovi Juriji Malenčenkovi, který je mimochodem ve vesmíru poprvé. … Objevily se i obavy, že vzroste nedůvěra k ruské kosmonautice jako takové, což by ohrozilo budoucí mezinárodní spolupráci.*] *Podplukovník Malenčenko zřejmě dostal rozkaz splnit* ***úkol*****.PAT.**$_{\mathbf{KN}}$ *za každou* ***cenu*****.MANN.**$_{\mathbf{KN}}$.

(49) [*Program ale umožňuje vytvářet také přehledné tabulky obsahující i poměrně komplikované výpočty, propočítávat například různé úrokové sazby v čase a jejich vliv na ekonomiku firmy.*] *Dovede vytvářet* ***grafy*****.PAT.**$_{\mathbf{KN}}$ *vývoje obratu* ***po*** *jednotlivých* ***měsících*****.MANN.**$_{\mathbf{KN}}$, *připravovat graficky úhledné nabídkové listy.*

6.2.2.3.2 Způsob (fakultativní, vyjádřený adverbiem) / patiens

V prohledaném materiálu se objevilo celkem 552 výskytů dvojice způsob/patiens, v nichž byl způsob vyjádřen (tradičně chápaným) příslovcem (resp. 60 výskytů bylo vyjádřeno tzv. sémantickým adverbiem, např. typu *dole*, 492 výskytů bylo vyjádřeno tzv. sémantickým adjektivem, např. typu *pěkně*) a zároveň byl fakultativním doplněním slovesa, které rozvíjel. I zde, podobně jako v předchozím případě, převažovalo slovosledné pořadí způsob – patiens (celkem 489 výskytů), viz příklady (50) až (52).[16] Test dobré shody zamítl hypotézu, že vzorek je rozložen rovnoměrně.

Většinu z nalezených vět tvořily konstrukce se způsobovým určením stojícím těsně u slovesa. Pokud stálo způsobové doplnění těsně před slovesem, byl často patiens těsně za slovesem (opět se často vyskytovaly konstrukce, v nichž nevystupovaly další kontextově nezapojené větné složky). Pokud stál způsob těsně za slovesem, patiens jej většinou bezprostředně následoval.

Frekvenčně menšinové pořadí patiens – způsob se v našem materiálu vyskytlo v 63 případech, viz příklady (53) až (55). Příslovce způsobu v nich často bylo vyjádřeno slovem *zdarma*.

[16] Z průzkumu byla vyřazena doplnění způsobu mající lemma *jak*, aby výsledky nebyly ovlivněny ustáleným slovosledem četně se vyskytujících konstrukcí typu *Proto by asociace měla mimo jiné učit, jak k informacím přistupovat, jak se dělí a jak je využívat*.

6.2.2.3.2.1 Způsob – patiens

(50) [*Pod břevno směřovala Bergerova střela z přímého kopu ve 33. minutě, ale Blažek v poslední chvíli zasáhl.] Devět minut před přestávkou fauloval ve středu hřiště Schindler* ***zezadu*****.MANN.KN** ***Knoflíčka*****.PAT.KN** *a byl za to vyloučen.*

(51) [*Zdá se vám cosi neobvyklého na tom, že by se měl patentní recept ODS na rozpočet vytesat do ústavy, aby tam vydržel do soudného dne.*] *Že by se ODS chystala* ***chrabře*****.MANN.KN** *podlehnout* ***většině*****.PAT.KN** *v boji o správnou věc jen proto, aby dojala veřejnost, to asi nebude ono.*

(52) [*Prostým citem prodchnutý vztah k přírodě v jejích nejvšednějších projevech, střádání optimismu z jejích každodenních podob…*] *Ani si nemusíme poslechnout novou, celkově teprve druhou desku písničkáře Bohdana Mikoláška, nazvanou Údolí: vždyť stačí jen přečíst si* ***popořádku*****.MANN.KN** ***názvy*****.PAT.KN** *písniček…*

6.2.2.3.2.2 Patiens – způsob

(53) [*Na přímé nabídky poštou byla odezva slabá, ač odešlo na 15 tisíc dopisů. … V Betě se poučili a začali znovu.*] *Třeba tak, že nabídli* ***dodávky*****.PAT.KN** ***zdarma*****.MANN.KN**.

(54) [*Menší okres s menším počtem kvalifikovaných pracovníků může být efektivnější a ekonomičtější než některé současné uměle vytvořené kolosy.*] *Rozhodnutí parlamentu bude mít dlouhodobý účinek, a musí tedy vycházet z* ***faktů*****.PAT.KN** *každého území* ***zvlášť*****.MANN.KN**.

(55) [*Bičicové se jich báli, a tak si na ně jednou počíhala svépomocná domovská domobrana a dala jim parádní deku.*] *Všichni útočníci dostali pět* ***měsíců*****.PAT.KN** ***natvrdo*****.MANN.KN**, *protože nepočkali, až je rabiátští bráchové alespoň jednou, raději však dvakrát říznou břitvou.*

Zajímavé je, že v některých případech by pravděpodobně bylo možné pořadí obou členů obrátit, aniž bychom výrazně porušovali informační strukturu věty – oba členy by pořád zůstávaly v ohnisku, viz příklad (56).

(56) *Všichni útočníci dostali pět* ***měsíců*****.PAT.KN** ***natvrdo*****.MANN.KN** / ***natvrdo*****.MANN.KN** *pět* ***měsíců*****.PAT.KN**.

V jiných případech však změna pořadí obou členů možná není vůbec, viz příklad (57).

(57) *Vážení pánové, v pátek 4. září 1992 odpověděl zástupce vaší firmy pan Milan Smutný redaktorovi MF DNES* ***na otázku*****.PAT.KN**, *zda se do výroby dostane také kdysi slibovaná*

levnější verze FAVORITA ***takto.*****MANN.**$_{KN}$: *„Ne.“ / *... odpověděl zástupce vaší firmy pan Milan Smutný redaktorovi MF DNES* ***takto.*****MANN.**$_{KN}$: *„Ne.“* ***na otázku.*****PAT.**$_{KN}$, *zda se do výroby dostane také kdysi slibovaná levnější verze FAVORITA.*

Někdy by zase záměna obou členů teoreticky (z gramatického hlediska) možná byla, ale pravděpodobně by tento zásah způsobil to, že by jeden člen nemohl být dále součástí ohniska, ale vystupoval by jako kontextově zapojený, viz příklad (58).

(58) A tak jsme jednou zatoužili seznámit se ***blíže.*****MANN.**$_{KN}$ ***s*** *českou* ***literaturou.*****PAT.**$_{KN}$. / *… zatoužili seznámit se* ***s*** *českou* ***literaturou.*****PAT.**$_{KZ}$ ***blíže.*****MANN.**$_{KN}$.

Jaké pořadí způsobového určení a patientu mluvčí či pisatel nakonec zvolí, tak zřejmě opět záleží i na lexikálním obsazení těchto členů.

6.2.2.3.3 Způsob (obligatorní) / patiens

Obligatorní doplnění způsobu se v našem materiálu vyskytovalo s výrazně nižší frekvencí než doplnění fakultativní. Proto jsme měli možnost prozkoumat jen omezený počet vět. Z tohoto důvodu zde také nebylo rozlišováno mezi doplněními vyjádřenými jménem a příslovcem.

Celkem bylo prozkoumáno 27 vět s kontextově nezapojenou dvojicí způsob / patiens, v nichž byl způsob obligatorním doplněním slovesa. V 18 případech přitom bylo nalezeno pořadí patiens – způsob, viz příklady (59) až (61), v 9 případech pořadí způsob – patiens, viz příklady (62) až (64). Převažovalo tedy pořadí opačné než v předchozích dvou zkoumáních (v nichž způsob vystupoval jako fakultativní doplnění). Zdá se tedy, že valence slovesa, na němž způsobové doplnění spolu s patientem závisí, jejich vzájemné pořadí může ovlivňovat. Je ale třeba mít na paměti, že prozkoumaný vzorek byl malý – test dobré shody na jistotní hladině 95 % nezamítl hypotézu, že rozdělení vzorku na 18 a 9 je dáno náhodou.

6.2.2.3.3.1 Patiens – způsob

(59) [*Textový editor dnes nabízí ve srovnání s psacím strojem především více druhů, typů a velikostí písma. … Editory toho umějí ovšem mnohem více.*] *Kromě typografických úprav textu, vkládání obrázků a diagramů do textu, vytváření obsahu nebo rejstříku atd. udržují neustále celý* ***dokument.*****PAT.**$_{KN}$ *včetně veškerých odkazů, poznámek a dalších vazeb* ***v*** *aktuálním* ***tvaru.*****MANN.**$_{KN}$.

(60) [*Bilance v ostatních transformujících se ekonomikách nenasvědčuje, že v roce 1994 dojde k obnovení jejich růstu.*] *Celkově lze konstatovat, že vnější podmínky budou působit* ***na*** *českou* ***ekonomiku.*****PAT.**$_{KN}$ *mírně* ***příznivěji.*****MANN.**$_{KN}$ *ve srovnání s rokem 1993.*

(61) [*Když Bělohradský píše „nechat se obalamutit symboly legality a považovat za legitimní, co je jen legální, znamená zříci se vlastního svědomí", poukazuje na jedno z hlavních témat, o kterém se v poválečné německé veřejnosti velmi mnoho diskutovalo.*]
K němu se družila i témata jiná, např. schopnost vnímat ***realitu*****.PAT.KN** *světa* ***v*** *jeho* ***různorodosti*****.MANN.KN**, *nezastiňovat široké spektrum života každého národa slogany o tzv. národním charakteru a neztrácet cit pro osudy jednotlivců.*

6.2.2.3.3.2 Způsob – patiens

(62) [1. věta textu: *Krizi by měla řešit Kuba. Washington –*] *Castrovi by mělo být jasné, že musí vzít* ***seriózně*****.MANN.KN** ***situaci*****.PAT.KN** *vlastního národa a provést reformu.*

(63) [*Náš rozpočet uvolňuje finance globálně pro jednotlivé resorty, zatímco v USA Kongres peníze uvolňuje na každou akci zvlášť.*] *Mají-li tedy naše ministerstva pravomoc* ***svobodně*****.MANN.KN** *nakládat* ***s prostředky*****.PAT.KN**, *jež jim parlament vyčleňuje ze státního rozpočtu, musejí podle Páva odpovídat sama i za výběr podniků.*

(64) [*Pokud se týká věku, jisté zkušenosti jsem si přinesl z Eindhovenu, kde jsem měl možnost pozorovat vynikající spoluhráče, kterým bylo tolik jako dnes mně.*] *Vidět, jak například Gerets, van Breukelen či van Tigelen brali* ***vážně*****.MANN.KN** ***tréninky*****.PAT.KN**, *to byl zážitek.*

6.2.2.3.4 Shrnutí k povrchovému postavení volného doplnění vyjadřujícího způsob a aktantu patiens

Materiálová sonda ukázala, že frekvenčně převažuje pořadí (kontextově nezapojený) způsob – (kontextově nezapojený) patiens, které koresponduje se závěry zjištěnými P. Sgallem, E. Hajičovou a E. Buráňovou (1980).

Je-li kontextově nezapojené fakultativní způsobové doplnění vyjádřeno příslovcem, vyskytuje se před kontextově nezapojeným patientem ještě častěji, než když je vyjádřeno jmenně. Tato skutečnost může být ovlivněna tím, že delší členy bývají ve větě více vpravo (doplnění způsobu vyjádřená jménem měla velmi často podobu předložkové fráze, tj. byla rozsáhlejší, než když byla vyjádřena příslovcem).

V získaném materiálu se fakultativní způsobové doplnění často objevovalo v těsné blízkosti slovesa. Právě v těchto případech se typicky vyskytovalo pořadí způsob – patiens. V analyzovaných větách však byly časté případy, kdy se kromě způsobu a patientu nevyskytovaly v dané konstrukci další kontextově nezapojené členy, proto nemohlo být blíže prozkoumáno, zda je pořadí způsob / patiens ovlivněno specifickým vystupováním způsobu jako přívlastku u slovesa. Nebylo totiž jasné, zda u slovesa způsob stojí, protože zaujímá pozici podobnou přívlastku, nebo proto, že má malou možnost stát v pozici jiné (ve větě bylo málo ostatních členů – nebo kromě patientu

nebyly žádné – s nimiž by si způsob mohl vyměnit místo, a dostat se tak z postavení od slovesa).

Ukázalo se, že je-li způsob obligatorním doplněním slovesa, stojí obvykle až za patientem, test dobré shody ale v tomto případě nezamítl hypotézu, že vzorek může být rozložen i rovnoměrně.

Do jisté míry je však povrchové pořadí způsobu a patientu ovlivněno také jejich lexikálním obsazením, ale zřejmě i komunikačním záměrem mluvčího.

6.2.2.4 Povrchový slovosled volného doplnění místa v kombinaci s aktantem patiens[17]

Podle stupnice systémového uspořádání P. Sgalla, E. Hajičové a E. Buráňové je základním postavením těchto dvou členů v češtině pořadí místo – patiens (LOC – PAT) (P. Sgall a kol., 1980: 77).

Pro tuto část práce byly z našeho materiálu vyloučeny konstrukce, v nichž oba členy závisejí na sponovém slovese *být* a PAT zaujímá postavení hodnocené na rovině větných členů jako část predikátu, tedy věty typu příklad (65).

(65) *Skladba stavebních podniků se již přibližuje struktuře, která je* ***obvyklá.*****PAT.$_{KN}$** ***ve*** *vyspělých* ***zemích.*****LOC.$_{KN}$**.

Zároveň bylo opět zvlášť sledováno pořadí těchto participantů v případech, kdy LOC bylo z valenčního hlediska členem obligatorním a fakultativním (PAT bývá většinou členem obligatorním, fakultativním je jen v několika případech, proto u něj obligatornost a fakultativnost nebyla rozlišována). Obligatornost byla hodnocena opět podle valenčního slovníku *PDT-Vallex* (2011).

6.2.2.4.1 Pořadí kontextově nezapojených členů: fakultativní LOC / PAT

Nejprve se zaměříme na slovosled v konstrukcích, v nichž LOC vystupovalo jako fakultativní slovesné doplnění.

V korpusu PDT bylo nalezeno (za daných podmínek) celkem 642 výskytů této dvojice, přičemž oba členy byly vždy hodnoceny jako kontextově nezapojené. V pořadí PAT – fakultativní LOC se objevilo 267 výskytů, v pořadí fakultativní LOC – PAT 375 výskytů. Zdá se tedy, že obvyklejší slovosledné pořadí je fakultativní LOC – PAT. Pravděpodobnost výskytu tohoto pořadí je podle dat PDT 0,58. Test dobré shody na všech třech úrovních jistoty (95 %; 99,9 %; 99,99 %) zamítá hypotézu, že daný vzorek je rozložený rovnoměrně.

Nejčastěji přitom získaný vzorek obsahoval konstrukce, v nichž LOC i PAT byly vyjádřeny jménem. V další analýze jsme se proto zaměřili na ně. V pořadí nominální

[17] Srov. k tomu K. Rysová (2013).

PAT – fakultativní nominální LOC bylo v PDT nalezeno celkem 251 výskytů. V pořadí fakultativní nominální LOC – nominální PAT 350 výskytů. Opět zde převažuje slovosledné postavení LOC – PAT (pravděpodobnost výskytu dvojice v tomto pořadí za daných podmínek je podle dat PDT 0,58). Test dobré shody opět na všech třech hladinách zamítá hypotézu o rovnoměrném rozložení vzorku. Z hlediska frekvence pořadí členů v PDT tedy mírně převažuje pořadí LOC – PAT, což koresponduje se zjištěným systémovým uspořádáním podle P. Sgalla, E. Hajičové a E. Buráňové (1980).

6.2.2.4.1.1 Nominální PAT – fakultativní nominální LOC (251 výskytů v PDT)

(66) [*Nejméně dvouprocentní růst české ekonomiky již letos:*] *Je to radostnější objev, než vidět* ***slunce*****.PAT.$_{KN}$** *v temném* ***lese*****.LOC.$_{KN}$**.

(67) [*Obrazy Antonína Střížka (1959) nejsou o tom, co znázorňují, ale především o samotném procesu malování. Proto nechyběly ani na mezinárodní přehlídce Rozbité zrcadlo věnované médiu malby, která putovala vloni Evropou.*] *Včera byla otevřena* ***výstava*****.PAT.$_{KN}$** *Střížkových posledních obrazů* ***v*** *jeho mateřské* ***galerii*****.LOC.$_{KN}$** *MXM v Praze (potrvá do 28. září).*

(68) [*Koho opustila rodina, kdo nemá přátele a zaměstnání, s tím to jde z kopce.*] *Příklady můžeme nalézt v blízkosti tržišť: bezdomovci pomáhají trhovcům, sbírají staré* ***lahve*****.PAT.$_{KN}$** ***na stadionech*****.LOC.$_{KN}$** *a odnášejí do sběru papír.*

6.2.2.4.1.2 Fakultativní nominální LOC – nominální PAT (350 výskytů v PDT)

(69) [*Zítra uplyne sto let od úmrtí význačné osobnosti pražské společnosti minulého století – Vojty Fingerhuta-Náprstka. … Když se po deseti letech vrátil do Prahy, rozhodl se využít získané znalosti ve prospěch všeobecného blaha.*] *V roce 1874 otevřel* ***ve*** *svém* ***domě*****.LOC.$_{KN}$** *U Halánků Průmyslové české* ***muzeum*****.PAT.$_{KN}$**.

(70) [*Chvilku nato rozehrál Vrabec roh a Kordule opět hlavou rozrazil švédskou obrannou hradbu a rozjásal jediné tři fanoušky Viktorie v hledišti.*] *Ti mimochodem 24 hodin předtím povzbuzovali v* ***Göteborgu*****.LOC.$_{KN}$** ***Spartu*****.PAT.$_{KN}$**.

(71) [*Patnáct panošů z celé ČR pasoval v sobotu na rytíře při třetím Rytířském klání o srdce paní a dívek starosta Rosic na Brněnsku V. Bartoš.*] *Nově pasovaní rytíři předvedli stovkám diváků* ***na nádvoří*****.LOC.$_{KN}$** *zdejšího zámku své* ***umění*****.PAT.$_{KN}$**.

Z uvedených příkladů (66) až (68) je patrné, že ani pořadí PAT – LOC, které nekoresponduje se stupnicí systémového uspořádání, není v češtině (v povrchovém slo-

vosledu) ojedinělé. Hlavním faktorem, který má vliv na to, jaké pořadí mluvčí či pisatel (pro realizovanou výpověď) zvolí, je pravděpodobně jeho komunikační záměr. Dokládá to např. porovnání vět (67) a (69) – v češtině si lze pro oznámení o otevření (ve smyslu zahájení) něčeho někde vybrat z konstrukcí *otevřít kde co* a *otevřít co kde*.

I v mnoha jiných případech je pravděpodobně možné zvolit i opačný pořádek slov, než jaký byl nalezen v korpusu. Např. věta (71) by podle našeho názoru mohla znít i tak, jak jsme ji upravili v příkladu (72).

(72) *Nově pasovaní rytíři předvedli stovkám diváků své* ***umění*****.PAT.$_{KN}$** ***na nádvoří*****.LOC.$_{KN}$** *zdejšího zámku*.

Změnili jsme tím však kromě slovosledu i komunikační záměr pisatele, který se rozhodl o nastalé situaci referovat tak, že na místo vlastního rématu (tj. na komunikačně nejdůležitější místo) postavil PAT *umění*. Nejdůležitějším sdělením pro něj je, co rytíři předvedli. Naproti tomu ve výpovědi (72) je zdůrazněno, kde rytíři předvedli co. O nastalé situaci by však podle našeho názoru bylo možné referovat oběma způsoby, tj. v obou případech by členy PAT i LOC mohly být kontextově nezapojené.

6.2.2.4.2 Pořadí kontextově nezapojených členů: obligatorní LOC – PAT

Dále je zajímavé sledovat, jak se ve větách v kombinaci s PAT chová LOC, které je z valenčního hlediska obligatorní.

Obligatorní LOC se vyskytuje (v datech PDT, ale pravděpodobně i v jazyce obecně) s podstatně nižší frekvencí než fakultativní LOC. V celém PDT bylo nalezeno 44[18] vyhovujících případů souvýskytů obligatorního LOC a PAT.

Převažovalo přitom pořadí PAT – LOC, které neodpovídá stupnici systémového uspořádání (získaný vzorek výpovědí je ale poměrně malý: test dobré shody na jistotní hladině 95 % nezamítl hypotézu, že rozložení vzorku na 28 a 16 může být rovnoměrné).

6.2.2.4.2.1 Nominální PAT – obligatorní nominální LOC (28 výskytů v PDT)

(73) [1. věta textu:] *Izrael a OOP údajně udržují* ***kontakty*****.PAT.$_{KN}$** ***na*** *vysoké* ***úrovni*****.LOC.$_{KN}$**.

(74) [*Rozsáhlý areál České televize v Praze na Kavčích horách se rozrůstá o další komplex budov. … Jak se Mathé vyjádřil pro LN, raději by prý stavěl televizi na zelené louce, než pečoval o všechen zděděný majetek.*] *„Stavíme také proto, že naší snahou je soustředit* ***všechny*****.PAT.$_{KN}$** *drobné provozy ČT* ***na*** *jednom* ***místě*****.LOC.$_{KN}$**.“

[18] V tomto případě byly do výsledku zahrnuty věty jak kladné, tak s větnou negací.

(75) [*Existuje v historii ve světě mnoho příkladů, které podporují tezi, že vyrovnanost rozpočtu a jeho velikost jsou spojité nádoby – bez jednoho z těchto faktorů nelze bez studu hovořit o druhém. Poslužme příkladem nejčerstvějším.*] *Švédský stát blahobytu – budovaný tamními sociálními demokraty – natolik zatížil daňové poplatníky a rozložil stimulační* ***prvky*****.PAT.$_{KN}$** ***v ekonomice*****.LOC.$_{KN}$**, *že se stal neudržitelným.*

6.2.2.4.2.2 Obligatorní nominální LOC – nominální PAT (16 výskytů v PDT)

(76) [*Podle pravých příkazů zfalšovali pak razítko odborového svazu KOVO a podpis jeho předsedy J. Uhlíře.*] *Pátého ledna předložil člověk najatý jako „bílý kůň“* ***u přepážky*****.LOC.$_{KN}$**, *za kterou seděla A. Z.,* ***příkaz*****.PAT.$_{KN}$** *k převodu 35 658 000 korun z odborového účtu na podnikatelské konto u České obchodní banky.*

(77) [*Mluvě francouzsky, nedokážu si koupit ani lístek do metra, neboť se nedozvím, že ve vymezeném čase musím vložit do automatu částku dělitelnou šesti.*] *A zatímco budu hledat pomoc, vyletí na mě zřízenec, a místo aby mně poradil, strašlivě mě seřve, protože z roztržitosti nebo z nevědomosti držím* ***v ruce*****.LOC.$_{KN}$** ***cigaretu*****.PAT.$_{KN}$**.

(78) [*Před druhou světovou válkou pracoval pro československou armádu na zdokonalení zaměřovačů protiletecké obrany, po okupaci výsledky své práce vyvezl do Francie a později do USA.*] *Tam působil rovněž* ***v*** *armádních* ***službách*****.LOC.$_{KN}$** ***na vývoji*****.PAT.$_{KN}$** *radaru na MIT v Bostonu, kde se také seznámil s pracemi von Neumanna a dalších vědců konstruujících první číslicové počítače.*

Z uvedených dat je patrné, že obligatorní LOC se v datech PDT častěji vyskytuje ve slovosledném pořadí PAT – LOC. Pravděpodobnost tohoto výskytu vypočítaná na základě získaných vzorků je 0,63 (vzorek výskytů je však nepoměrně menší než u souvýskytů PAT a fakultativního LOC).

Na výsledné povrchové slovosledné postavení doplnění místa a patientu mají pravděpodobně vliv podobné faktory, které už byly zmíněny v předchozích kapitolách – například jejich lexikální obsazení, délka, informační „nasycenost“.

Vliv lexikálního obsazení je možné ukázat na příkladu (77) (*držím v ruce cigaretu*). V tomto případě je zřejmě základní zmíněné pořadí LOC a PAT, jejich záměna by při zachování jejich rolí v ohnisku nebyla možná. Obrácené pořadí PAT a LOC by v tomto případě vyžadovalo specifický kontext, např. vyjádření kontrastu k jiné situaci, jak jsme nastínili v příkladu (79).

(79) *Zatímco před chvílí ležela na popelníku, teď držím* ***cigaretu*****.PAT.$_{KZ}$** ***v ruce*****.LOC.$_{KN}$**.

Cigareta by však v tomto případě byla kontextově zapojená. Pokud budou oba členy kontextově nezapojené, je podle našeho názoru v tomto konkrétním případě (a jemu

podobných) možné jen pořadí *držím v ruce cigaretu*, ne *držím cigaretu v ruce*. Protože ze znalosti světa je jasné, že pokud držíme cigaretu, držíme ji v ruce (vynecháme-li specifické kontexty typu *Klaun v cirkuse držel cigaretu v prstech u nohy*).

Spojení *v ruce* tedy představuje informaci (téměř) jednoznačně vyvoditelnou z naší znalosti světa, a proto nemůže stát na místě, které nese nejdůležitější informaci sdělení (na místě vlastního ohniska) – není účelné někomu sdělovat, že *držíme cigaretu (právě) v ruce*. Pokud již vyslovíme spojení *držím cigaretu*, posluchač nebo čtenář si sám doplní, že ji s největší pravděpodobností držíme právě v ruce. Za obvyklých podmínek tedy nemáme ve vlastním rématu na výběr z jiných možností např. *v ruce/ v noze/v ústech*.

Naproti tomu v příkladu (80) by podle našeho názoru bylo možné i pořadí opačné (zde však LOC není obligatorní, ale valence v těchto dvou případech podle našeho názoru nehraje jako slovosledný faktor zásadní roli).

(80) [*Skutečnou pýchou mohla být za milionové částky zrekonstruovaná kolonáda.*] *Její honosnost je ale zastíněna chaosem, takže více než lázeňskou promenádu připomíná pražský Václavák: jakýsi pán si klidně myje* ***ruce*****.PAT.$_{KN}$** ***v*** *léčivém* ***pramenu*****.LOC.$_{KN}$**.

V léčivém pramenu si pán nemusí mýt bezpodmínečně ruce, může si mýt i něco jiného (*nohy, obličej…*). Co si někdo myje v léčivém pramenu, není z popsané situace jednoznačně vyvoditelné. Proto by podle našeho názoru bylo možné o stejné situaci referovat i tak, jak jsme uvedli v příkladu (81) (výběr pořadí by pravděpodobně záležel na mluvčím či pisateli).

(81) *Její honosnost je ale zastíněna chaosem, takže více než lázeňskou promenádu připomíná pražský Václavák: jakýsi pán si klidně myje* ***v*** *léčivém* ***pramenu*****.LOC.$_{KN}$** ***ruce*****.PAT.$_{KN}$**.

Možnost či nemožnost vybírat pro vyjádření určitého větného členu z více možností (např. *ruka, hlava, krk…*) je podle našeho názoru jedním z faktorů, který alespoň do jisté míry ovlivňuje bezpříznakový slovosled české věty.

6.2.2.4.3 Shrnutí k povrchovému postavení volného doplnění vyjadřujícího místo a aktantu patiens

Pokud přijmeme hypotézu, že v mnoha případech lze o stejné situaci (nebo o stejném typu situace) referovat výpovědí se slovosledem LOC – PAT i PAT – LOC (i když ne vždy je to možné – srov. konstrukci *držím v ruce cigaretu*, ale i řadu jiných), může být frekvence výskytu určitého pořadí dobrým vodítkem pro to, které z obou je základní (je-li nějaké z nich základní).

Nelze však tvrdit, že pořadí LOC – PAT a PAT – LOC je voleno (tam, kde by bylo možné užít obě pořadí) libovolně. Buď mluvčí či pisatel považuje za důležitější sdělit, (v širokém smyslu) ‚kde se něco děje', nebo ‚co se někde děje' – srov. zde uvedené

příklady (referující o podobném typu situace) *Včera byla otevřena **výstava** Střížkových posledních obrazů **v** jeho mateřské **galerii** MXM v Praze (potrvá do 28. září). / V roce 1874 otevřel **ve** svém **domě** U Halánků Průmyslové české **muzeum**.*

S vědomím toho však můžeme sledovat, co chtějí mluvčí či (v našem případě) pisatelé o daném tématu sdělit, resp. kterou složku častěji staví na komunikačně důležitější místo (tj. při zachování objektivního slovosledu více vpravo).

Data PDT ukázala, že je-li LOC kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené a fakultativní, volí pisatelé publicistických textů spíše pořadí LOC – PAT (tedy stejné pořadí, které předpokládá i stupnice systémového uspořádání P. Sgalla, E. Hajičové a E. Buráňové zabývající se hloubkovou strukturou věty).

6.2.3 Větnost jako slovosledný faktor

V další části této práce bylo zkoumáno, do jaké míry působí jako slovosledný faktor větnost, resp. vyjádření participantu větou.

V tabulkách A.33–A.46 v příloze A.2 uvádíme všechny nalezené výskyty sledovaných dvojic kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění z PDT, z nichž je jeden participant vyjádřen větou, druhý nevětně. Tabulky byly přesunuty do příloh práce, protože jsou opět velmi rozsáhlé. Ze získaných výsledků byla pro větší přehlednost vytvořena tabulka 6.11, která zachycuje dvojice participantů vyskytujících se v PDT alespoň padesátkrát (výskyty dvojic, v nichž byl jeden participant vyjádřen větou, jsou v PDT většinou výrazně nižší, než když byly oba participanty vyjádřeny nevětně – z tohoto důvodu byla původně stanovená hranice 100 výskytů v tabulce 6.11 snížena na 50).

Poslední tři sloupce tabulky opět obsahují výsledek testu dobré shody (je-li na určité hladině jistoty dané v záhlaví sloupce ve sloupci hodnota 1, znamená to, že byla zamítnuta hypotéza, že rozložení vzorku na skupiny A – B a B – A je rovnoměrné, resp. odchylky jsou dané pouhou náhodou; je-li ve sloupci hodnota 0, znamená to, že tato hypotéza zamítnuta nebyla). Člen, který je v tabulce označen písmenem „v“ (např. CONDv), byl vyjádřen větou, ostatní členy nevětně.

První řádek tabulky tak například ukazuje, že kombinace podmínkové věty a nevětně vyjádřeného aktantu aktor se v korpusu vyskytla celkem 65krát (52krát v pořadí podmínková věta – aktor, 13krát aktor – podmínková věta; výsledky testu dobré shody na jistotních hladinách 95 %, 99,9 % i 99,99 % zamítají hypotézu, že toto rozložení je rovnoměrné, dané náhodou). Pravděpodobnost výskytu pořadí aktor – podmínková věta v PDT je 0,2.

Podmínky pro vyhledávání dvojic v PDT byly stejné jako pro předchozí vyhledávání dvojic nevětných participantů. Příklad vyhledávacího dotazu viz příloha B.

Z tabulek zobrazujících celkové výsledky průzkumu (v porovnání s tabulkami pro oba participanty vyjádřené nevětně) je patrné, že většina participantů inklinuje k vyjádření nevětnému, větná forma bývá sekundární. Počty výskytů jednotlivých

Pořadí participantů $A_{\text{větně}} - B_{\text{nevětně}}$	Počet výskytů dvojice A – B	Pořadí participantů $B_{\text{nevětně}} - A_{\text{větně}}$	Počet výskytů dvojice B – A	Celkem	Pravděpodobnost (B – A)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
CONDv podmínka – ACT aktor	52	ACT aktor – CONDv podmínka	13	65	0,20	1	1	1
CONDv podmínka – PAT patiens	103	PAT patiens – CONDv podmínka	74	177	0,42	1	0	0
TWHENv čas kdy – PAT patiens	12	PAT patiens – TWHENv čas kdy	46	58	0,79	1	1	1
CAUSv příčina – PAT patiens	14	PAT patiens – CAUSv příčina	119	133	0,89	1	1	1
AIMv účel – PAT patiens	2	PAT patiens – AIMv účel	87	89	0,98	1	1	1
PATv patiens – MANN způsob	1	MANN způsob – PATv patiens	86	87	0,99	1	1	1
PATv patiens – ADDR adresát	0	ADDR adresát – PATv patiens	91	91	1,00	1	1	1
ACTv aktor – PAT patiens	0	PAT patiens – ACTv aktor	224	224	1,00	1	1	1

Tabulka 6.11: Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; participant A je vyjádřen větně, B nevětně (na základě dat *Pražského závislostního korpusu* 2.0); zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 50krát

dvojic jsou většinou výrazně nižší než u dvojic, v nichž byly oba členy vyjádřeny nevětně.

Přesto se ale ukazuje (viz tabulka 6.11 a graf 6.8), že pravděpodobně (alespoň u některých typů vět) existuje tendence, aby věta stála spíše za nevětně vyjádřeným participantem. Tato tendence koresponduje s již několikrát zmíněným slovosledným jevem – delší členy obvykle následují po kratších (srov. k tomu např. *Mluvnice češtiny 3*, 1987; P. Sgall a kol., 1980; Š. Zikánová, 2006). Podobnou tendenci podle získaného materiálu najdeme hlavně u vět vyjadřujících aktor, patiens, účel nebo příčinu. Ne vždy ale tento jev můžeme pozorovat. Například u vět podmínkových najdeme poměrně výrazně zastoupená obě pořadí a slovosled podmínková věta – aktor či podmínková věta – patiens dokonce převažuje. Větná forma tedy nemusí být jako slovosledný faktor rozhodující. Podle získaného materiálu se tedy zdá, že k určitému slovoslednému postavení inklinují věty i podle svého typu (resp. podle své sémantiky).

Z nalezených výsledků (kvůli nižším výskytům hledaných forem participantů) nelze zcela spolehlivě odhadnout, zda daná věta zaujímá ve slovosledu podobné postavení vůči všem typům nevětných participantů stejně nebo zda je účelné zkoumat

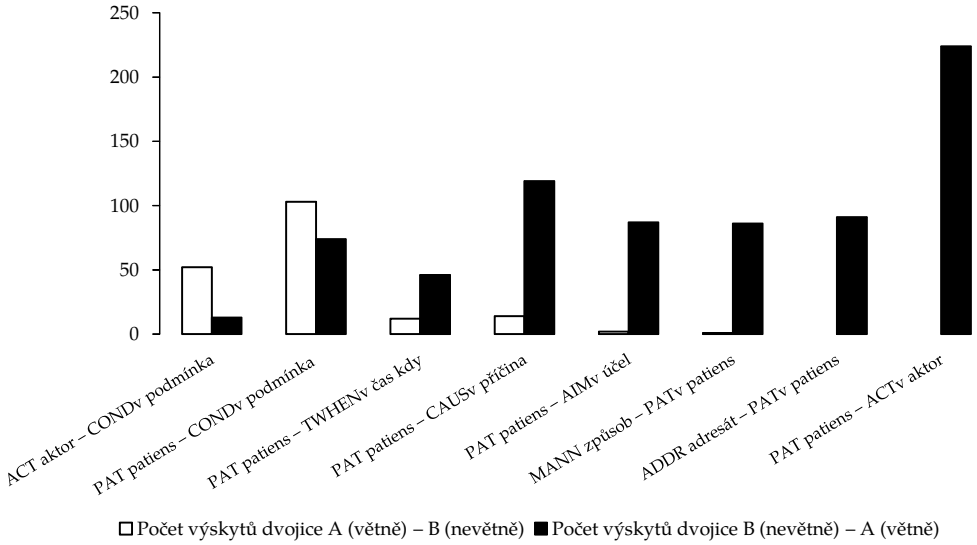

Graf 6.8: Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; participant A je vyjádřen větně, B nevětně (na základě dat *Pražského závislostního korpusu* 2.0); zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 50krát

postavení určitého typu věty vůči různým typům nevětných participantů (jak jej zobrazují tabulka 6.11 a graf 6.8). Z nalezených výsledků je například patrné, že podmínková věta stojí obvykle spíše před aktorem i před patientem (i když s různě velkou pravděpodobností) nebo že věta v roli patientu stojí naopak většinou až za adresátem nebo doplněním vyjadřujícím způsob. Z toho by bylo možné usuzovat, že jeden typ věty bude (alespoň do určité míry) vůči různým typům participantů zaujímat podobné postavení. Proto byla sestavena i tabulka 6.12 zobrazující postavení jednotlivých typů kontextově nezapojených vět vůči nevětně vyjádřeným kontextově nezapojeným participantům v součtu, bez rozlišení jejich syntakticko-sémantického typu.

Z grafu 6.9 je patrné, že většina typů v něm zobrazených vět inklinuje v souvětí k postavení více vpravo,[19] tj. až za nevětně vyjádřenými participanty. Téměř výhradně tuto pozici zaujímají věty v roli (kontextově nezapojeného) aktoru (82), patientu (83) a účelu (84).

[19] Inklinace účelu a příčiny k typům vět, které mají tendenci následovat ostatní, nevětně vyjádřené členy, možná do jisté míry vysvětluje jejich koncové postavení v systémovém uspořádání funkčního generativního popisu. Účel a příčina v něm totiž byly řazeny zejména na základě dokladů, v nichž měly větnou formu (srov. P. Sgall a kol., 1980: 76).

Pořadí participantů $A_{\text{větně}} - B_{\text{nevětně}}$	Počet výskytů dvojice A – B	Pořadí participantů $B_{\text{nevětně}} - A_{\text{větně}}$	Počet výskytů dvojice B – A	Celkem	Pravděpodobnost (B – A)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
CONDv podmínka – nevětný participant	253	nevětný participant – CONDv podmínka	132	385	0,34	1	1	1
EFFv výsledek – nevětný participant	66	nevětný participant – EFFv výsledek	87	153	0,57	0	0	0
TWHENv čas kdy – nevětný participant	45	nevětný participant – TWHENv čas kdy	156	201	0,78	1	1	1
CAUSv příčina – nevětný participant	37	nevětný participant – CAUSv příčina	239	276	0,87	1	1	1
AIMv účel – nevětný participant	6	nevětný participant – AIMv účel	171	177	0,97	1	1	1
PATv patiens nevětný participant	3	nevětný participant – PATv patiens	291	294	0,99	1	1	1
ACTv aktor – nevětný participant	0	nevětný participant – ACTv aktor	263	263	1,00	1	1	1

Tabulka 6.12: Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; participant A je vyjádřen větně (je u něj rozlišován jeho typ), B nevětně (bez rozlišení typu participantu); na základě dat *Pražského závislostního korpusu* 2.0; zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 100krát

(82) [*Buďme však spravedliví: vláda v roce 1991 svými indikativními seznamy tyto exporty sama posvětila.*] *Je.*PRED_{KN} *nepochybně.*MANN_{KN} *úspěch.*PAT_{KN}, ***že loni v létě Rusko své dluhy alespoň uznalo.*$\textbf{ACT}_{\textbf{KN}}$**

(83) [*V Teplicích jsou v podstatě optimističtí, a to i přesto, že i zde došlo k určitému poklesu pacientů. … Podstatnou roli zde hrají záměry managementu.*] *Tepličtí.*ACT_{KZ} *si dobře.*MANN_{KN} *uvědomují.*PRED_{KN}, ***že těžiště jejich činnosti musí být v léčení tuzemských pacientů.*$\textbf{PAT}_{\textbf{KN}}$**

(84) [1. věta textu: *Rozhodnutí na poslední chvíli. Charouz pojede s ‚enkem' a na Pikes Peak se vrátí. Praha (šc) –*] *Dnes.*TWHEN_{KZ} *odjíždí.*PRED_{KN} *automobilový.*RSTR_{KN} *závodník.*RSTR_{KN} *Antonín.*RSTR_{KN} *Charouz.*ACT_{KN} *v barvách.*MANN_{KN} *týmu.*APP_{KN} *Marlboro.*ID_{KN} *do Colorado Springs.*DIR3_{KN}, ***aby zde poprvé trénoval na slavný závod do vrchu na Pikes Peak.*$\textbf{AIM}_{\textbf{KN}}$**, *jehož ostrý start bude 4. 7.*RSTR_{KN}.

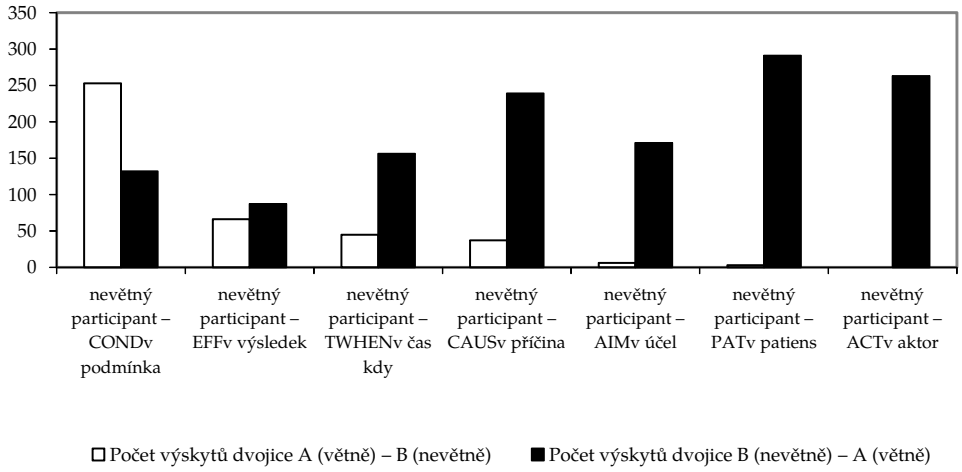

Graf 6.9: Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; viz tabulka 6.12

Věty v roli příčiny a času (kdy) najdeme i v pozici před nevětně vyjádřenými členy souvětí, viz příklady (85) a (86), ale stále zřetelně převažuje postavení za nimi, viz příklady (87) a (88).

(85) [1. věta textu: *Neurologie prosí. Dětská neurologie ve fakultní nemocnici v Praze je dosti vzácné specializované lékařské pracoviště. Léčí z celé ČR 2–15leté děti s poškozením mozku a míchy, vrozenými vývojovými anomáliemi, po mozkové obrně, s degenerací svalů, mozkovou obrnou a s epilepsií. Takové choroby se léčí dlouhodobě, často s pobytem na lůžkovém oddělení, léčba je spojena se školní výukou.*] ***Protože prostředí dětské neurologie není příliš radostné.*****CAUS$_{KN}$**, *usilují.*PRED$_{KN}$ *tamní.*RSTR$_{KZ}$ *lékaři.*ACT$_{KN}$ *o jeho.*PAT$_{KZ}$ *vylepšení.*PAT$_{KN}$.

(86) [1. věta textu: *Tunel, nebo most?*] ***Když architekti zvažovali optimální propojení staré budovy sněmovny s novými domy.*****TWHEN$_{KN}$**, *vsadili.*PRED$_{KN}$ na tunel.PAT$_{KN}$ *pod Thunovskou.*RSTR$_{KN}$ *uličkou.*LOC$_{KN}$.

(87) [*Dříve jsme se neptali, jakou hlínu jsme ze sesterského závodu dostali. Dnes máme sepsánu hospodářskou smlouvu, kde jsou specifikovány veškeré jakostní znaky – jemnost, vlhkost, podmínky skladování a podobně. … Nedávno jsem vrátil tři vagony nekvalitní hlíny.*] *Vzbudilo.*PRED$_{KN}$ *to.*ACT$_{KZ}$ *rozruch.*PAT$_{KN}$, ***protože se to nikdy předtím nestalo.*****CAUS$_{KN}$**

(88) [1. věta textu:] *Ital.*RSTR$_{KZ}$ *Gaudenzi.*ACT$_{KZ}$ *prodloužil.*PRED$_{KN}$ *sérii.*PAT$_{KN}$ *senzací.*MAT$_{KN}$ *při US.*RSTR$_{KN}$ *Open.*LOC$_{KN}$, ***když porazil Američana Couriera.*TWHEN$_{KN}$**

Spíše nevyhraněné postavení mají podle dat PDT věty v roli výsledku děje, viz příklady (89) a (90).

(89) [*Dám příklad, jak se dva z nich liší v názoru na jednu základní otázku. Petr Fidelius ve svém článku v Literárních novinách napsal, že užívá slova usus v této původní podobě jednak proto, že se mu líbí, jednak proto, že je to slovo odborné.*] *Oldřich.*RSTR$_{KN}$ *Uličný.*ACT$_{kontrastivní_KZ}$ *naproti tomu.*CPR$_{KZ}$ *vidí.*PRED$_{KN}$ *nedůslednost.*PAT$_{KN}$ ***v tom, že ve slovech blankvers a Mars se nepíše písmeno z jako v kurz.*EFF$_{KN}$**

(90) [*Škoda, že nám rozhodčí kazí fotbal, postěžoval si benešovský trenér Hřebík. … V inkriminovaný moment vylétl z lavičky jako kohout a měl namále, že ho rozhodčí Amler nevyloučil podruhé v této sezoně na tribunu. Kdyby to udělal, tak bych skončil s fotbalem.*] ***A to myslím vážně.*EFF$_{KN}$**, *odvětil.*PRED$_{KN}$ *skleslým.*RSTR$_{KN}$ *hlasem.*MEANS$_{KN}$ *a dodal.*PRED$_{KN}$: *Když rozhodčí není přesvědčen o tom.*COND$_{KN}$, *že ofsajd je.*PAT$_{KN}$, *tak má nechat ve hře pokračovat.*EFF$_{KN}$

U vět podmínkových už však v datech PDT jasně převažuje postavení před nevětně vyjádřenými participanty, viz příklad (91), i když v postavení po nich tyto věty také najdeme (92).

(91) [*Pokud začne telekomunikační síť vytvářet společnost bez technického zázemí, musí zákonitě vynaložit ne stamilionové, ale miliardové částky na investice.*] *Přitom.*PREC$_{KZ}$ ***pokud bude působit jen v určitém regionu.*COND$_{KN}$**, *může maximálně.*EXT$_{KN}$ *zlepšit.*PRED$_{KN}$ *kvalitu.*PAT$_{KN}$ *spojů.*APP$_{KN}$ *jen.*RHEM$_{KN}$ *tam.*LOC$_{KN}$.

(92) [*O přípravu vzniku asociace mě ostatně požádaly i další firmy působící v této oblasti, tedy i konkurenti. *Asociace se tedy zaměří více na zákazníka?*] *Členům.*ADDR$_{KZ}$ *bude poskytovat.*PRED$_{KN}$ *značku.*PAT$_{KN}$ *kvality.*APP$_{KN}$ – ***když samozřejmě splní příslušné podmínky a požadavky.*COND$_{KN}$**

6.2.4 Srovnání slovosledu dvojic nevětně vyjádřených participantů a dvojic, v nichž je jeden participant vyjádřen větou

Tabulky 6.10 a 6.11 umožňují částečné srovnání slovosledu určité dvojice participantů, v níž jsou oba vyjádřeny nevětně, s dvojicí týchž participantů, v níž je jeden vyjádřen větně, druhý nevětně. V obou tabulkách zároveň se vyskytují čtyři dvojice participantů, na nich tedy bude srovnání provedeno.

První dvojicí je kombinace aktantů aktor a patiens. Pokud jsou oba vyjádřeny nevětně, převažuje u nich frekvenčně (bez ohledu na bližší charakteristiku) pořadí pa-

tiens – aktor. Pokud je aktor vyjádřen větou, objevuje se v datech PDT pouze jedno možné pořadí: nevětný patiens – větný aktor (ve 224 případech). Je ale nutné poznamenat, že ve 216 výskytech z celkových 224 jde o věty, v nichž oba aktanty závisí na sponovém slovese *být*. Jde tedy hlavně o případy typu *je* ***nutné*.PAT$_{KN}$**, ***abychom se rozhodli*.ACT$_{KN}$**. Tyto výskyty je tedy třeba srovnávat s odpovídajícími konstrukcemi nevětně vyjádřených aktantů. V případech, kdy je patiens vyjádřen adjektivem a aktor slovesem, je situace naprosto stejná: v datech PDT najdeme jen pořadí patiens – aktor (*je* ***možné*.PAT$_{KN}$ *se zamyslet*.ACT$_{KN}$**), a to početně dostatečně zastoupené. Větná forma v tomto případě tedy nemá sílu slovosledného faktoru, který by měnil pořadí aktoru a patientu. Rozhodujícími faktory jsou zde zřejmě větněčlenské role těchto dvou aktantů, resp. způsob jejich vyjádření a jejich začlenění do syntaktických vztahů ve větě nebo v souvětí. Větnost jako slovosledný faktor je zde buď slabší než faktory zmíněné, nebo působí v souladu s nimi.

Je tedy možné tvrdit, že (pokud jsou oba aktanty kontextově nezapojené) v základním slovosledu předchází patiens vyjádřený adjektivem v roli přísudku jmenného se sponou před aktorem v roli podmětu, který je vyjádřen větou nebo nevětnou slovesnou konstrukcí: *je nutné, abychom se rozhodli / se rozhodnout*. Slovosled typu *rozhodnout se / abychom se rozhodli, je nutné* je (alespoň v textech publicistického stylu) příznakový.

Druhou dvojicí je adresát a patiens. V ní převažuje pořadí adresát – patiens (v případě, že jsou oba aktanty vyjádřeny nevětně, i v případě, že adresát je nevětný a patiens větný). Větně vyjádřený patiens následoval za nevětným adresátem ve všech nalezených případech (v PDT najdeme 91 výskytů tohoto pořadí), viz příklad (93), zatímco nevětně vyjádřený patiens jen ve většině z nich (ve 229 výskytech), viz příklad (94) – v PDT je možné najít i poměrně hojně zastoupené pořadí opačné (ve 113 výskytech), příklad (95). V tomto případě je zřejmě větná forma tím slovosledným faktorem, který pomůže nasměrovat patiens až za adresáta (protože v nevětné formě za ním nemusí stát vždy).

(93) [*Ani znalci, kteří měli analyzovat obrazy chemickou cestou, nenašli společnou řeč. … V odůvodnění se pravilo: Třebaže vina obžalovaného nebyla prokázána, existují silná a důvodná podezření, jež nám zabraňují prohlásit jeho nevinu.*] *Wackerova sestra po letech přiznala* ***novinářům*.ADDR$_{KN}$**, ***že obrazy malovala celá rodina*.PAT$_{KN}$**

(94) [1. věta textu: *Aprílový rádce: Zákon a my. Dárek k narozeninám.*] *K narozeninám jsem dal* ***manželce*.ADDR$_{KN}$ *dárek*.PAT$_{KN}$**, *ale ona s ním nezachází dobře a podle mých představ.*

(95) [*Na padesát starostů měst v ČR obdrželo v závěru loňského roku nabídku Bety Olomouc k bezplatnému odběru dlažby. … Přihlásilo se jediné město. … Zádrhel vznikl na městských úřadech. Nabídka z Bety postupovala podle kompetencí nebo někde zůstala ležet. Lidé z Bety žhavili telefony a dopisy hledali.*] *Postupně nacházeli a firma nakonec na akci předala 13* ***tisíc*.PAT$_{KN}$** *m^2 dlažby* ***zástupcům*.ADDR$_{KN}$** *50 měst.*

Další dvojicí, jejíž slovosled je možné dobře porovnat, je volné doplnění způsobu a aktant patiens. V tomto případě je situace podobná jako v předchozím. Pokud je kontextově nezapojený patiens vyjádřen větou, stojí téměř vždy za doplněním způsobu (96). Podobně je tomu i v případě, že je patiens i způsob vyjádřen nevětně. Početně převažuje pořadí způsob – patiens, viz příklad (97), ale není jediné možné – příklad (98).

(96) [*Jak složitý byl přechod na podnikatelskou dráhu?*] *Věděl jsem* ***přesně*.MANN$_{KN}$**, ***co chci*.PAT$_{KN}$**

(97) [*Pak by mohla stejnou činnost provozovat ve vymezených částech telekomunikační sítě libovolná firma, která splní určené podmínky a bude dodržovat stanovená pravidla.*] *Telecom má díky tzv. regulovanému monopolu možnost* ***vnitřně*.MANN$_{KN}$** *přerozdělovat své* ***prostředky*.PAT$_{KN}$**

(98) [*V tomto případě pak musí následovat tzv. likvidace společnosti, kterou se rozumí vypořádání závazků společnosti s jejími věřiteli a pohledávek společnosti s jejími dlužníky.*] *V tomto směru je nutné vědět, že veřejná obchodní společnost odpovídá za své závazky celým svým majetkem a zároveň společníci ručí společnosti* ***za závazky*.PAT$_{KN}$** *společnosti* **rukou.MANN$_{KN}$** *společnou a nerozdílnou.*

Poslední porovnávanou dvojicí je volné doplnění času v kombinaci s patientem. Zde je situace jiná. Pokud jsou oba participanty vyjádřeny nevětně, zřetelně převažuje pořadí čas – patiens (465 výskytů), viz příklad (99). Najdeme však i pořadí opačné (165 výskytů), srov. příklad (100). Pokud je ale časové doplnění vyjádřeno větně a patiens nevětně, převáží naopak pořadí patiens – čas (46 výskytů), viz příklad (101), i když obrácené pořadí je také možné (12 výskytů), viz příklad (102).

(99) [*Zákoník práce ukládá mimo jiné pracovníkům povinnost plně využívat pracovní doby k vykonávání svěřených prací – viz paragraf 73.*] *Zároveň je však tímto zákonem stanovena povinnost zaměstnavatele poskytnout pracovníkovi nejdéle* ***po*** *pěti* ***hodinách*.TWHEN$_{KN}$** *nepřetržité práce pracovní* ***přestávku*.PAT$_{KN}$** *na jídlo a oddech v trvání nejméně třiceti minut.*

(100) [1. věta textu: *Papež Jan Pavel II. vystoupil včera na ledovec Goletta v blízkosti francouzských hranic. Ledovec vysoký 3100 metrů je součástí národního parku Gran Paradiso.*] *Jan Pavel II. na horách tráví* ***chvíle*.PAT$_{KN}$** *odpočinku* ***před*** *svojí* ***cestou*.TWHEN$_{KN}$** *do Sarajeva.*

(101) [*Nepočítali ovšem s jeho vlajkonoši, kteří dorazili do lázní už v poledne s nijak léčebnými úmysly. Ba naopak. Zahaleni do klubových barev došli na stadión už značně „unaveni" a v průběhu zápasu se zatoulali až do hřiště.*] *Tři přítomní policisté s nimi měli značnou* ***práci*.PAT$_{KN}$**, ***zvlášť když se přiblížili „na pomoc" vlajkonoši Slavie*.TWHEN$_{KN}$**.

(102) [*Během necelých dvou minut vedl Bukačův tým 3:1.*] ***Poté, co se nejdříve skvěle zorientoval před Ivanikovovou brankou Kastner.*****TWHEN$_{KN}$**, *demonstroval povětrnou českou* ***chytrost.*****PAT$_{KN}$** *obránce Měsíček: stál na modré a věděl, že přes bránící hradbu spoluhráčům puk do ohně nepřihraje, a tak ho tam poslal buzarem o zadní mantinel.*

Kontextově nezapojená časová věta se tedy vyskytuje spíše až za nevětně vyjádřeným kontextově nezapojeným patientem, i když její předřazení patientu není vyloučeno. Častým předřazením před nevětný participant se podobá kontextově nezapojeným větám podmínkovým, jejichž postavení je podle dat PDT před nevětně vyjádřeným členem dokonce primární. Podobné postavení mohou tyto typy vět zaujímat i proto, že jsou si sémanticky do jisté míry podobné – v některých případech je těžké stanovit jasnou hranici mezi tím, zda věta vyjadřuje spíše podmínkové nebo spíše časové okolnosti děje. V případě časových vět se větná forma zdá být slovosledným faktorem, který může způsobit změnu postavení časového určení: v nevětné formě totiž stává většinou před patientem, zatímco ve formě věty má tendenci tíhnout až za nevětně vyjádřený patiens.

Data PDT ukázala, že kontextově nezapojené participanty ve formě věty mají tendenci stát spíše za kontextově nezapojenými nevětně vyjádřenými participanty. To však neplatí o větách podmínkových. Je tedy pravděpodobné, že sémantický typ kontextově nezapojeného participantu je u nich silnějším slovosledným faktorem než větnost.

6.3 Valence jako slovosledný faktor

Dalším z cílů této práce bylo ověřit vliv valence jako slovosledného faktoru pro češtinu po vzoru němčiny, pro kterou je (v pojetí W. Flämiga /1991/) valence považována za zásadní faktor uspořádávající slovosled celé výpovědi. V naší práci bude tento faktor ověřován pro volná doplnění (ne pro aktanty, protože ty bývají považovány za součást valenčního rámce slovesa automaticky – v pojetí J. Panevové /1974/; aktanty mohou být i fakultativní, většinou ale nejsou). Volná doplnění jsou součástí valenčního rámce slovesa v pojetí funkčního generativního popisu jen v případě, že jsou obligatorní. Pozornost bude zaměřena především na ně.

Aby bylo možné šířeji ověřit, zda (kontextově nezapojená) valenčně obligatorní volná doplnění mají jiné slovosledné postavení než doplnění neobligatorní, tedy fakultativní, je třeba nejprve zjistit, které typy volných doplnění obligatorní být mohou. Informace o obligatornosti volných doplnění je pro tuto část práce vyexcerpována z *Valenčního slovníku českých sloves* (2008), resp. *Vallex 2.5*. Výsledky excerpce budou porovnány s pojetím W. Flämiga (1991) pro němčinu.

Výchozí pro toto porovnání byla Flämigova teorie o tom, že některé (sémanticky vymezené) typy slovesných doplnění v němčině nemohou být obligatorní nikdy, zatímco jiné typy někdy obligatorní jsou, někdy ne. Shodnost či rozdílnost těchto výsledků může ukázat, zda by tato teorie mohla být do jisté míry (po dalších zkoumáních)

považována za jazykovou univerzálii, respektive zda má platnost obecnější, nebo je vázána jen na jeden konkrétní jazyk.

6.3.1 Metody a postup práce

Ve *Vallexu 2.5* byly postupně prohlédnuty valenční rámce všech sloves, v nichž se vyskytují nějaká volná slovesná doplnění.[20] Bylo vytříděno, ve kterých případech jsou volná slovesná doplnění obligatorní. Ve slovníku se kromě dělení na obligatorní a fakultativní objevuje ještě doplňková informace o tom, že některá doplnění jsou v některých valenčních rámcích tzv. typická (např. *hrát na kytaru, pracovat v továrně*). Znamená to, že nejsou obligatorní (valence daného slovesa je nutně nevyžaduje). Základem pro srovnání bude třídění na obligatorní (tj. valenčně nutně přítomné) a ostatní.

6.3.2 Vždy fakultativní volná slovesná doplnění

6.3.2.1 Doplnění, která se ve valenčním slovníku nevyskytují

V žádném valenčním rámci slovesa se ve *Vallexu 2.5* nevyskytují následující volná doplnění:
čas: ‚jak často' / ‚kolikrát' (THO)
čas: ‚současně s čím' / ‚během jaké doby' (TPAR)
konfrontace (CONTRD)
podmínka (COND)
přípustka (CNCS)
srovnání (CPR)
účinek (RESL)
výjimka (RESTR)

Z toho plyne, že tyto druhy doplnění nejsou považovány ani za typicky se vyskytující u některých sloves, jejich vztah k predikátovému slovesu ve větě je tedy zřejmě považován za velmi „volný". Vyskytují se mezi nimi doplnění, která Flämigova gramatika řadí k valenčně nezávislým – podmínka, přípustka, účinek, čas: ‚jak často', ale i ta, která řadí k valenčně možným: srovnání. Doplnění vyjadřující konfrontaci (např. ***Zatímco mzdy klesají***, *ceny se zvyšují*), výjimku (např. ***Kromě tebe*** *tam byli všichni*) a čas: ‚současně s čím' / ‚během jaké doby' (např. *Pracuju na tom* ***každý den***) Flämigova gramatika němčiny nerozlišuje.

[20] Druhy volných slovesných doplnění byly převzaty z *Pražského závislostního korpusu* (PDT), v úvahu nebyla brána volná doplnění vyjadřující závislou část frazému. Zkratky užívané pro jednotlivá doplnění odpovídají zkratkám doplnění v PDT a ve *Vallexu 2.5*.

6.3.2.2 Fakultativní doplnění

Pouze jako typická nebo opcionální (tj. fakultativní, ne nutně valenční) se ve slovníku vyskytují doplnění:

čas: ‚do kdy' (TTILL)
čas: ‚na jak dlouho' (TFHL)
dědictví (HER)
doplněk (COMPL)
doprovod (ACMP)
kritérium (CRIT)
náhrada (RCMP)
prostředek (MEANS)
příčina (CAUS)
rozdíl (DIFF)
substituce (SUBS)
účel (AIM)

Některá z nich řadí Flämigova gramatika opět pod valenčně nezávislé členy: čas: ‚do kdy', příčinu, účel. Další pod valenčně možné: prostředek (Flämigova gramatika: nástroj), substituci (Flämigova gramatika ji označuje jako náhradu). Ostatní z nich Flämig nerozlišuje: dědictví (např. *Pojmenovali nejstaršího syna* ***po otci***), doprovod (např. *Matka tam šla* ***s dětmi***), kritérium (např. *Třídili diamanty* ***podle velikosti***), náhradu (např. *Koupila si nové tričko* ***za 350 Kč***), rozdíl (např. *Je vyšší* ***o dva centimetry***), čas: ‚na jak dlouho' (např. *Přijel* ***na měsíc***). Doplněk Flämig neřadí pod syntakticky vymezená adverbialia I, II, III (srov. kapitola *Příslovečná určení typu I, II, III*), protože pracuje se syntaktickým rozlišením větných členů.

6.3.3 Volná slovesná doplnění, která mohou být obligatorní

6.3.3.1 Výjimečně obligatorní

Jen výjimečně, tj. v jednom až ve dvou slovesných rámcích, jsou obligatorní tato doplnění:

čas: ‚kdy' (TWHEN)
– jen u *být* (‚časové určení – neosobní konstrukce'): *Bylo* ***po žních.***[21]

čas: ‚jak dlouho' / ‚za jak dlouho' (THL)
– jen u *být* (‚vyjádření míry – čas – neosobní konstrukce') a *trvat* / *trvávat* (‚probíhat

[21] Jen pro srovnání: ve větě *Je před bouřkou* považuje *Vallex 2.5* časové doplnění ‚kdy' za typické (a tedy neobligatorní). Podle slovníku se ale jedná o jiný význam slovesa *být* – ‚vyjádření (přírodních) stavů a jevů, stavů prostředí (neosobní konstrukce)'.

nějakou dobu'): *Do odjezdu je **hodina**. Trvá mu to už **dva měsíce**.*

čas: ‚od kdy' (TSIN)
– jen u idiomatického užití *počítat* (‚určovat lhůtu'): *Lhůtu počítáme **od okamžiku** dodání.*

ne/prospěch (BEN)
– jen u sponového *být* (‚vyjádření možnosti'): *Přednášejícímu nebylo rozumět.* (Gen.BEN)

zřetel (REG)
– jen u idiomatického užití *mít/mívat* (‚mít moc/kontrolu'): *Má moc **nad někým**.*

překážka (OBST)
– jen u *chytat/chytit/chytnout* (‚zavadit') a *zachycovat/zachytávat/zachytit/zachytnout* (‚nechtěně zavadit'): *Chytila zatrženým nehtem **o látku**. Zachytil rukou **o stůl**.*

Z výčtu je patrné, že mnohá volná slovesná doplnění (jako typy) se v pozici obligatorního členu nacházejí velmi zřídka a výjimečně – většinou u idiomatického užití slovesa nebo např. v neosobních konstrukcích slovesa *být*, tedy většinou v případech nějak specifických.[22]

U některých typů doplnění se liší pozorování zachycená ve Flämigově gramatice němčiny od stavu zachyceného v českém valenčním slovníku: Flämigova gramatika považuje časová doplnění ‚kdy' a ‚od kdy' v němčině za valenčně nezávislá (evidentně však buď nepočítá např. s konstrukcemi typu *Je po žních*, které se v němčině vyjadřují naprosto obdobně jako v češtině, nebo i je považuje za valenčně nezávislé), zatímco český slovník je vidí jako valenčně nutná (v určitých případech).

Případy doplnění vyjadřujících ‚jak dlouho' hodnotí Flämigova gramatika i *Vallex 2.5* u sloves trvání jako obligatorní (valenčně nutné). Ve *Vallexu 2.5* jsou však tyto případy řazeny pod doplnění vyjadřující čas, u Flämiga míru (na jiném místě gramatiky však i je hodnotí jako příslovečné určení času). Doplnění vyjadřující ne/prospěch, zřetel a překážku Flämigova gramatika němčiny nerozlišuje.

6.3.3.2 Obligatorní ve více než dvou slovesných rámcích

čas: ‚na kdy' (TOWH)
čas: ‚ze kdy' (TFRWH)
míra (EXT)
místo: ‚kde' (LOC)
směr: ‚kam' (DIR3)
směr: ‚kudy' (DIR2)
směr: ‚odkud' (DIR1)
záměr (INTT)
způsob (MANN)

[22] Ne všechny ojedinělé případy valenčnosti určitého doplnění je ale možné vidět jako specifické (viz např. *zachytit rukou o stůl*), některé jsou zkrátka jen ojedinělé.

U doplnění, která se mohou vyskytovat jako obligatorní ve více než dvou valenčních rámcích sloves, nacházíme mezi pozorováními zachycenými ve Flämigově gramatice němčiny a v českém valenčním slovníku velkou shodu: v obou jazycích mohou být (neojediněle) obligatorní doplnění vyjadřující místo, směr, míru a způsob. Valenční slovník češtiny mezi tyto typy doplnění řadí ještě záměr a časová doplnění ‚ze kdy' a ‚na kdy', ty ale Flämigova gramatika jako typy nerozlišuje.

6.3.4 Která volná slovesná doplnění mohou být obligatorním větným členem

Na německém i českém materiálu (který slovesná doplnění sémanticky rozlišuje podrobněji) se ukázalo, že většina volných slovesných doplnění (jako typů) není ve větách obligatorní,[23] zatímco ty typy, které se jako obligatorní vyskytují, se zároveň vyskytují u (jiných) sloves jako neobligatorní. Výskyt slovesných doplnění jako členů obligatorních je úzce vázán na použité predikátové sloveso – přítomnost obligatorních doplnění ve větě umožňují pouze některé sémantické třídy sloves.

Bylo by zajímavé tento drobný průzkum rozšířit i na jiné jazyky a zjistit, zda tendence určitých typů volných slovesných doplnění být za všech okolností ve větě neobligatorní, je jazykovou univerzálií. Prozatím se ukázalo, že není vázána na jeden konkrétní jazyk.

Z uvedených srovnání valenčních rámců českých a německých sloves je patrné, že ne/možnosti být obligatorním volným slovesným doplněním ve větě jsou v němčině a v češtině velice podobné, téměř shodné. Ačkoli porovnání valenčních možností slovesných doplnění bylo prováděno na pozorováních provedených různými metodami (Flämigova gramatika němčiny rozlišuje na rozdíl od *Vallexu 2.5*, vystavěném na metodách funkčního generativního popisu, méně typů doplnění, zachovává tradiční dělení větných členů, nespecifikuje přesně kritérium obligatornosti / nutné valenčnosti ap.), je zřejmé, že možnosti slovesných doplnění být obligatorní v češtině a v němčině, a tudíž i valenční vlastnosti českých a německých sloves, jsou velmi podobné. Proto je možné předpokládat, že valence bude i jako slovosledný faktor působit podobně v češtině jako v němčině.

6.3.4.1 Výčet typů volných slovesných doplnění, která se ve *Valenčním slovníku českých sloves* (*Vallexu 2.5*) objevují jako obligatorní[24]

Čas: ‚kdy' (TWHEN[25]); obligatorní u 1 slovesa (resp. slovesné lexikální jednotky, lexie);

[23] Použitý valenční slovník samozřejmě neobsahuje všechna česká slovesa. Proto je možné, že by práce s větším jazykovým materiálem ukázala, že i některá doplnění, která jsou zde hodnocena jako vždy neobligatorní, mohla být v některých případech obligatorní (ale pravděpodobně se spíše bude jednat o případy jednotlivé).

[24] Srov. k tomu také K. Rysová (2012a).

[25] Zkratky volných slovesných doplnění i aktantů jsou užívány v souladu s *Valenčním slovníkem českých sloves* (2008), který je přejímá z *Pražského závislostního korpusu*.

čas: ‚jak dlouho' / ‚za jak dlouho' (THL); obligatorní u 1 slovesa;
čas: ‚jak dlouho' / ‚za jak dlouho' (↑[26]THL); obligatorní u 1 slovesa;
čas: ‚od kdy' (TSIN); obligatorní u 1 slovesa, a to v idiomatickém spojení;
čas: ‚na kdy' (TOWH); obligatorní u 7 sloves;
čas: ‚ze kdy' (TFRWH); obligatorní u 7 sloves;
ne/prospěch (BEN); obligatorní u 1 slovesa;
zřetel (REG); obligatorní u 1 slovesa, a to v idiomatickém spojení;
překážka (OBST); obligatorní u 2 sloves;
míra (EXT); obligatorní u 10 sloves, z toho u 5 sloves v idiomatickém spojení;
místo: ‚kde' (LOC); obligatorní u 138 sloves, z toho u 27 sloves v idiomatickém spojení;
směr: ‚kam' (DIR3); obligatorní u 251 sloves, z toho u 37 sloves v idiomatickém spojení;
směr: ‚kudy' (DIR2); obligatorní u 4 sloves, z toho u 2 sloves v idiomatickém spojení;
směr: ‚odkud' (DIR1); obligatorní u 103 sloves, z toho u 12 sloves v idiomatickém spojení;

[26] Symbol šipky značí tzv. expanzi. „Jistá volná doplnění se systematicky objevují společně. Např. slovesa pohybu lze často rozvíjet všemi typy směrových doplnění, tedy DIR1 (směr-odkud), DIR2 (směr-kudy) a DIR3 (směr-kam). Tato pravidelnost je zachycena pomocí mechanismu expanze pozice valenčního rámce. Pokud je u některé pozice uveden symbol pro expanzi ↑ před funktorem, je plný valenční rámec získán expanzí dané pozice rámce.
Ve *VALLEXu* se symbol pro expanzi ↑ vyskytuje u funktorů DIR, DIR1, DIR2, DIR3 a THL, expanze je popsána následujícími pravidly:

- ↑DIR^{typ} → DIR1^{typ} DIR2^{typ} DIR3^{typ}
  Typické doplnění ↑DIR expanduje ve tři typická doplnění DIR1, DIR2 a DIR3;
  např. rámec pro sloveso jít vznikne následující expanzí:
  ACT1^{obl} MANN^{typ} ↑DIR^{typ} →
  → ACT1^{obl} MANN^{typ} DIR1^{typ} DIR2^{typ} DIR3^{typ}
  (*Petr*.ACT *jel opatrně*.MANN *z domova*.DIR1 *přes celou Prahu*.DIR2 *do Makra*.DIR3)

Obdobně i pro další typy expanze:

- ↑DIR1^{obl} → DIR1^{obl} DIR2^{typ} DIR3^{typ}
  Doplnění ↑DIR1^{obl} expanduje v obligatorní doplnění DIR1 a typická DIR2 a DIR3.
- ↑DIR2^{obl} → DIR2^{obl} DIR1^{typ} DIR3^{typ}
  Doplnění ↑DIR2^{obl} expanduje v obligatorní doplnění DIR2 a typická DIR1 a DIR3.
- ↑DIR3^{obl} → DIR3^{obl} DIR1^{typ} DIR2^{typ}
  Doplnění ↑DIR3^{obl} expanduje v obligatorní doplnění DIR3 a typická DIR1 a DIR2.
- ↑THL^{obl} → THL^{obl} TSIN^{typ} TTILL^{typ}
  Doplnění ↑THL^{obl} expanduje v obligatorní doplnění THL a v typická TSIN, a TTILL;
  např. rámec pro sloveso trvat vznikne následující expanzí:
  ACT1^{obl} PAT3^{opt} ↑THL^{obl} → ACT1^{obl} PAT3^{opt} THL^{obl} TSIN^{typ} TTILL^{typ}
  (Práce na novém obraze.ACT mu.PAT trvala půl roku.THL od jara.TSIN až do konce října.TTILL)
- ↑THL^{typ} → TSIN^{typ} THL^{typ} TTILL^{typ}
  Doplnění ↑THL expanduje ve tři typická doplnění TSIN, THL a TTILL." (*Vallex 2.5*, kapitola: *Expanze valenční pozice*)

směr: ‚kam' (↑DIR3); obligatorní u 164 sloves, z toho u 19 sloves v idiomatickém spojení;
směr: ‚kudy' (↑DIR2); obligatorní u 26 sloves, z toho u 1 slovesa v idiomatickém spojení;
směr: ‚odkud' (↑DIR1); obligatorní u 103 sloves, z toho u 7 sloves v idiomatickém spojení;
záměr (INTT); obligatorní u 3 sloves, z toho u 1 slovesa v idiomatickém spojení;
způsob (MANN); obligatorní u 76 sloves, z toho u 37 sloves v idiomatickém spojení.

Ukázalo se, že počet sloves (resp. slovesných lexikálních jednotek, lexií), která ve svém valenčním rámci mají obligatorní volné doplnění (podle *Valenčního slovníku českých sloves*), je 875. *Valenční slovník českých sloves* (2008) přitom obsahuje 6 460 slovesných lexikálních jednotek. Tedy jen přibližně 13,5 % českých (nejvíce frekventovaných) slovesných lexikálních jednotek („sloves v daném významu") obligatorně vyžaduje volné doplnění. Ostatní slovesa si z hlediska sémantické valence vystačí s aktanty.

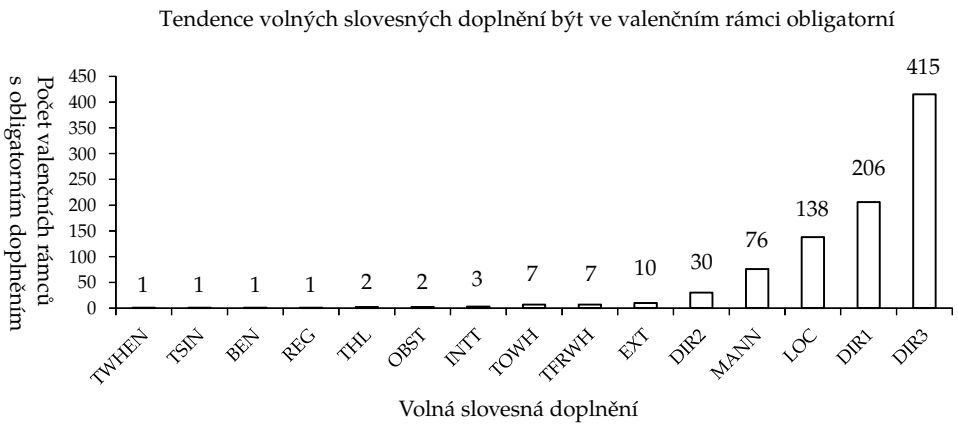

Graf 6.10: Počet valenčních rámců z valenčního slovníku *Vallex 2.5*, v nichž se objevují volná doplnění jako obligatorní.

Z uvedeného grafu[27] četnosti výskytu jednotlivých volných doplnění ve slovesných valenčních rámcích v roli doplnění obligatorního, tedy valenčně nutného, je patrné, že mezi jednotlivými typy doplnění jsou v tomto ohledu značné rozdíly. V největ-

[27] V grafu jsou doplnění s expanzí a bez expanze počítána dohromady do jedné kategorie.

ším počtu slovesných valenčních rámců se obligatorně objevuje doplnění vyjadřující směr „kam“, přibližně v polovině rámců jako směr „kam“ se vyskytuje směr „odkud“. Spolu se přitom tato dvě doplnění obligatorně objevila ve 22 rámcích (u slovesných lexií vyjadřujících „přesun“ – viz níže). Pak následuje doplnění vyjadřující místo „kde“, po něm způsob „jak“ a pak se opět objevuje doplnění směrové, tentokrát „kudy“. Je zajímavé, že zatímco doplnění vyjadřující „odkud“ a „kam“ stojí obligatorně v mnoha valenčních rámcích, „kudy“ jen v několika z nich.

Relativně málo se obligatorně vyskytuje doplnění vyjadřující míru a po něm ve stupnici následují doplnění časová „ze kdy“ a „na kdy“. Ta se společně obligatorně vyskytují ve 3 slovesných valenčních rámcích (opět vyjadřujících „přesun“, tentokrát však ne v místním, ale v časovém rozměru). Další volná doplnění se obligatorně ve valenčním rámci nějakého slovesa vyskytují velmi sporadicky a výjimečně (tj. v 1 až 3 valenčních rámcích). Pomineme-li tyto ojedinělé výskyty, můžeme sestavit následující „stupnici obligatornosti“:

kam – odkud – kde – jak – kudy – do jaké míry – ze kdy / na kdy.

V této stupnici se objevují pouze doplnění, která sémanticky souvisejí s prostorem (zejména) a pak se způsobem a časem (s časem v malé míře). Vypadá to, jako by tyto tři sémantické kategorie byly pro vyjadřování větných vztahů (z valenčního hlediska) „základní“ (a to v pořadí prostor – způsob – /okrajově/ čas) – na rozdíl např. od příčiny, účelu, přípustky aj., které ve větě (opět z valenčního hlediska) nemusí být obligatorně přítomné nikdy. Tyto „fakultativní“ (nevalenční) kategorie ale zase mají (pravděpodobně) větší možnost objevit se ve větě i nezávisle na zvoleném predikátoru (není jasné, zda ve všech případech, popř. v kterých ap.).

Například „proč se něco děje“ jde pravděpodobně vyjádřit ve velkém množství případů, tedy ve větách s rozmanitými predikátory. Na druhou stranu „kam se něco děje“ jde zřejmě vyjádřit v daleko menším množství vět a (pravděpodobně) bude tato vyjadřovací kategorie daleko úžeji vázána na použitý predikátor než kategorie „fakultativní“ (nebo převážně fakultativní), tedy ta, která se typicky ve větách neobjevuje ve formě obligatorního slovesného doplnění (srov. např. *analyzovat, děsit se, jásat, loupat*: tato slovesa lze doplnit určením „proč“, ale ne „kam“ – *Jásal jsem, protože jsem měl radost*; **Jásal jsem někam*; a naopak *propracovat se, přejet, přihrát, směřovat*: lze doplnit „kam“, ale i „proč“ – *Přihrál jsem mu, protože byl blízko před bránou soupeře*; *Přihrál jsem mu před bránu soupeře*).

Pokud ale platí to, že některé sémantické kategorie (např. typu „proč“) se ve větě (z valenčního hlediska) mohou vyskytnout (téměř) kdykoli a jiné jen v některých případech, může to mít pravděpodobně vliv i na to, zda si člověk, než začne komunikovat, nejdříve vybírá sloveso a podle něj teprve obsazuje místa ostatních členů u něj (tedy konstrukci věty, kterou pak naplňuje), nebo zda začíná od jednotlivých členů, které teprve následně skládá do větné struktury. Možná by v těchto případech moh-

lo mít vliv to, co chce mluvčí vyjádřit. Pokud chce např. mluvit o směřování děje, je pravděpodobně nutné soustředit se v nějaké fázi výběru na sloveso v poměrně velké míře (protože směřování děje bývá – jak je vidět z předchozího – na sloveso, resp. predikátor, vázáno silně). Pokud jde ale člověku např. o vyjádření příčiny něčeho, zřejmě nemusí výběru syntaktické struktury věty věnovat tak velkou pozornost jako v předchozím případě nebo jí možná nemusí věnovat pozornost na prvním místě.

6.3.5 Počet obligatorních doplnění v jednom valenčním rámci

Ukázalo se, že každý slovesný valenční rámec obsahuje maximálně jedno obligatorní volné slovesné doplnění (to však neplatí uvnitř skupiny směrových a časových doplnění, tedy u některých doplnění „jednoho typu" – viz dále). V materiálu z *Valenčního slovníku českých sloves* nebyl nalezen žádný valenční rámec, v němž by se setkalo např. obligatorní doplnění místa (LOC) a obligatorní doplnění způsobu (MANN). Spolu jako typy se vyskytnout v konkrétním užití mohou, ale obligatorní bude jen jedno z nich.

Dvě obligatorní volná slovesná doplnění v jednom valenčním rámci byla zaznamenána pouze u časových doplnění (vyjadřujících „ze kdy na kdy", tedy u typů TFRWH a TOWH) a směrových doplnění (vyjadřujících „odkud kam", tedy u typů DIR1 a DIR3). A to u sloves sémanticky vyjadřujících přesun (místně nebo časově) – např. *přesunout zboží* ***z regálu na pult*** / *přesunout schůzku* ***z neděle na pondělí***. Všechna taková slovesa také přímo začínají předponou *pře-*.[28]

Podíváme-li se ale do *Valenčního slovníku českých sloves* na souvýskyt aktantů,[29] zjistíme, že u nich je celkem běžné, aby se několik z nich objevovalo v jednom valenčním rámci jako jeho obligatorní členy. Nejčastěji se spolu vyskytují obligatorní aktor a obligatorní patiens,[30] ale spolu s nimi se ve stejném valenčním rámci mohou vyskytnout i další obligatorní aktanty[31] – srov. příklady:

odvozovat, odvodit ‚vyvozovat/vyvodit; vy/dedukovat; derivovat; vytvářet/vytvořit odvozeninu': *matka* (obl. ACT) *z její řeči* (obl. ORIG) *o Janovi* (obl. PAT) *odvozovala, že nebude tak pracovitý, jak se zdálo* (obl. EFF);
oznamovat, oznámit ‚sdělovat/sdělit': *oznamoval* (nevyjádřený obl. ACT) *jim* (obl. ADDR), *že se to stalo skutkem* (obl. EFF); PAT zde fakultativní (*oznámit o někom*…);

[28] Výjimkou je sloveso *integrovat* ve významu ‚počítat integrál (idiom)' – ve valenčním rámci má obligatorní směrová doplnění „odkud kam", ale nezačíná na *pře-*. V příkladu uvedeném k němu ve *Valenčním slovníku českých sloves* jsou u něj obě obligatorní volná doplnění nevyjádřena: *integrujeme funkci f*.

[29] Aktanty jsou pro funkční generativní popis: aktor (ACT), patiens (PAT), adresát (ADDR), efekt neboli výsledek (EFF) a origo neboli původ (ORIG).

[30] To je pravděpodobně způsobeno tím, že FGP používá teorii o posouvání aktantů – srov. má-li sloveso 1 aktant, je to aktor, má-li 2 aktanty, jsou to aktor a patiens.

[31] Ve *Valenčním slovníku českých sloves* nebyl nalezen valenční rámec, v němž by se vyskytovaly společně aktanty adresát (ADDR) a origo (ORIG).

adresovat ‚určit/určovat; poslat/posílat': *adresovali* (nevyjádřený obl. ACT) *dopisy* (obl. PAT) *ministrovi školství* (obl. ADDR).

Rozdíl ve vystupování obligatorních aktantů a volných doplnění ve valenčních rámcích by mohl být (dalším) kritériem při rozlišování těchto dvou kategorií. K dosud používaným postupům pro jejich odlišení tedy lze přidat, že v jednom slovesném valenčním rámci se může společně vyskytovat několik obligatorních aktantů, ale ne několik obligatorních volných doplnění (chápeme-li doplnění „odkud kam" a „ze kdy na kdy" jako jedno souhrnné směrové nebo časové doplnění, které je možné rozložit na dvě dílčí doplnění „jednoho typu"; jinými slovy směrová a časová doplnění vyjadřující v širokém smyslu „přesun odněkud někam", a to buď místně, nebo časově, mohou být v jednom valenčním rámci u vybrané skupiny sloves dvě, což neplatí o žádných dvou jiných volných doplněních, vyskytujících se ve valenčních rámcích sloves zachycených ve *Valenčním slovníku českých sloves*).

6.3.6 Slovosled obligatorních a fakultativních doplnění slovesa v češtině

Z provedeného drobného průzkumu vyplývá, že valenci jako slovosledný faktor lze sledovat jednak u velmi omezeného množství tzv. volných doplnění, jednak u poměrně omezeného množství sloves (slovesných významů).[32] Lze tedy předpokládat, že jazykový materiál, který *Pražský závislostní korpus* nabídne pro sledování valence jako slovosledného faktoru u volných doplnění, nemusí být příliš obsáhlý.

6.3.6.1 Stojí obligatorní slovesné doplnění za fakultativními?

Podle Flämigovy teorie (1991) pro němčinu by mělo platit, že valenčně nutné (v terminologii FGP obligatorní) příslovečné určení (volné doplnění) by mělo stát až za všemi doplněními valenčně nezávislými a valečně možnými (v terminologii FGP fakultativními). Tato hypotéza byla ověřována na datech PDT pro češtinu.

6.3.6.2 Metody a postup práce

V *Pražském závislostním korpusu* byly vyhledány všechny oznamovací věty, v nichž před kontextově nezapojeným obligatorním volným doplněním stálo kontextově nezapojené neobligatorní volné doplnění (a za obligatorním doplněním už žádné další neobligatorní doplnění nestálo), pořadí členů tedy bylo:

neobligatorní doplnění – obligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT – 0krát neobligatorní doplnění.

[32] V této části práce je ověřováno působení valence jako slovosledného faktoru pouze u volných doplnění (na rovině větných členů často odpovídají příslovečným určením). Pozornost není věnována aktantům (z nichž aktor, patiens a adresát často odpovídají podmětu a různým druhům předmětů, které ve větě bývají velmi často z valenčního hlediska obligatorní).

Pak byly pro srovnání vyhledány věty, v nichž stálo nejprve kontextově nezapojené obligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT, po něm kontextově nezapojené neobligatorní doplnění.

Z vyhledávání byla vyloučena volná doplnění s lemmaty *odkud, kam, kolik, kde, jak, proč, odkdy, dokdy, kolikrát, kdy, co, jaký, který, čí*, protože mohou fungovat jako výraz uvozující vztažnou větu, a mající tedy pevné slovosledné postavení.

Sledován byl pouze vliv valenčnosti těch doplnění, která se v předchozím průzkumu objevila jako obligatorní alespoň v 10 různých slovesných rámcích, tedy doplnění směru (odkud, kudy, kam), místa (kde), způsobu a míry: DIR1, DIR2, DIR3, LOC, MANN, EXT.

Protože materiál pro ověření vlivu valence není rozsáhlý, bylo v této části práce ustoupeno od požadavku, aby věty, v nichž se daná struktura nachází, byly bezpodmínečně kladné.

Všechna vyhledávaná doplnění měla nevětnou formu.

Obligatornost a fakultativnost doplnění byla rozlišována podle valenčního slovníku *PDT-Vallex*.

Pro srovnání byly poté vyhledány struktury, v nichž daná volná doplnění (DIR1, DIR2, DIR3, LOC, MANN, EXT) vystupovala v roli členů fakultativních. A to opět nejprve v pořadí: neobligatorní doplnění – neobligatorní doplnění DIR1/ DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT – 0krát neobligatorní doplnění; a pak v pořadí opačném: neobligatorní doplnění DIR1/ DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT – neobligatorní doplnění.

Pro výskyty v pořadí A – B i B – A byla v obou případech (kdy slovesná doplnění směru, místa, způsobu a míry vystupovala jako členy obligatorní i fakultativní) vypočítána pravděpodobnost výskytu slovosledného pořadí, které odporuje teorii Flämigovy gramatiky, a také test dobré shody.

Příklady jednotlivých vyhledávacích dotazů viz příloha B.

6.3.6.3 Struktury neobligatorní doplnění – obligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT

V PDT bylo nalezeno 434 výskytů struktur s (povrchovým) slovosledem neobligatorní doplnění – obligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / MANN / EXT / LOC – 0krát neobligatorní doplnění. Tyto struktury odpovídají Flämigově teorii o tom, že obligatorní větný člen stojí v základním slovosledu za neobligatorním. Viz příklady (103) a (104).

(103) [1. věta textu: *Co – kdy – kde*] *Sbor Kakafonia z Dánska vystoupí dnes* ***v 19.30 hodin.*****TWHEN**$_{\textbf{fakultativní.KN}}$ ***na kolonádě.*****LOC**$_{\textbf{obligatorní.KN}}$ *v Poděbradech a ostravský Festivalový sbor ve stejném čase v poděbradském chrámu Povýšení sv. Kříže.*

(104) [*Proč potřebuji zápočtový list. V labyrintu pracovního práva.*] *Paní Zdena měla nastoupit prvního* ***února.*****TWHEN**$_{\textbf{fakultativní.KN}}$ ***k*** *novému* ***zaměstnavateli.*****DIR3**$_{\textbf{obligatorní.KN}}$.

Jednotlivé typy obligatorních doplnění se přitom v nalezeném materiálu vyskytovaly samozřejmě s různou frekvencí. Počty struktur, v nichž se v roli obligatorního doplnění jednotlivé participanty objevily, uvádí obrázek 6.1.

Obligatorní participant	**Počet struktur**
DIR3 směr kam	271
LOC místo	78
DIR1 směr odkud	38
EXT míra	31
DIR2 směr kudy	11
MANN způsob	5
Celkem	434

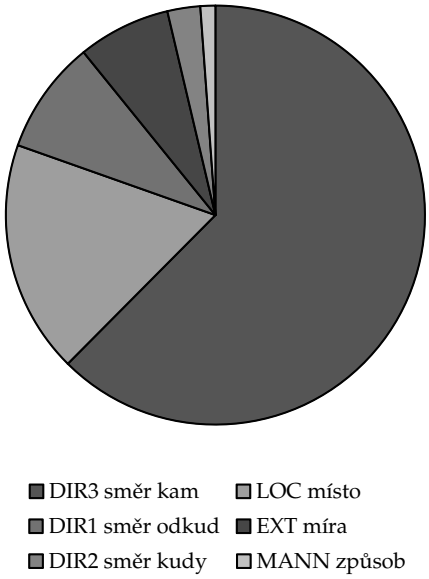

Obrázek 6.1: Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené obligatorní doplnění daného typu stojí za kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným neobligatorním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

6.3.6.4 Struktury obligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT – neobligatorní doplnění

Poté byly vyhledány struktury, které teorii Flämigovy gramatiky o umístění valenčních členů odporují, tedy kontextově nezapojené obligatorní doplnění v nich stojí před kontextově nezapojeným doplněním neobligatorním. Nalezeno jich bylo 265,

viz příklady (105) a (106).

(105) [*Ludvíka Vaculíka srpnový hněv. … Naše hodnoty jsou relativní, na každé ulpívá nějaké podezření, a co dnes je mírou mravnosti, bylo donedávna nemravné.*] *Rozhodující jsou mezní hodnoty, tedy situace, v nichž lidé přestávají být lhostejní, další znehodnocení toho, co je pro ně důležité, už nepřipustí a jdou třeba* ***do ulic*****.DIR3**$_{\textbf{obligatorní.KN}}$ ***protestovat*****.AIM**$_{\textbf{fakultativní.KN}}$.

(106) [*Skrýš v ponožce nepomohla. Do ponožky si schoval tři a půl tisíce korun čtyřicetiletý muž z Ostravy. … Měl sice živnostenský list, prodavačka však odhalila nesrovnalosti v jeho občanském průkazu.*] *Mladík skončil v ostravské* ***věznici*****.LOC**$_{\textbf{obligatorní.KN}}$ ***s návrhem*****.ACMP**$_{\textbf{fakultativní.KN}}$ *na vzetí do vazby*.

Obligatorní participant	**Počet struktur**
DIR3 směr kam	154
LOC místo	56
DIR1 směr odkud	21
EXT míra	17
DIR2 směr kudy	12
MANN způsob	5
Celkem	265

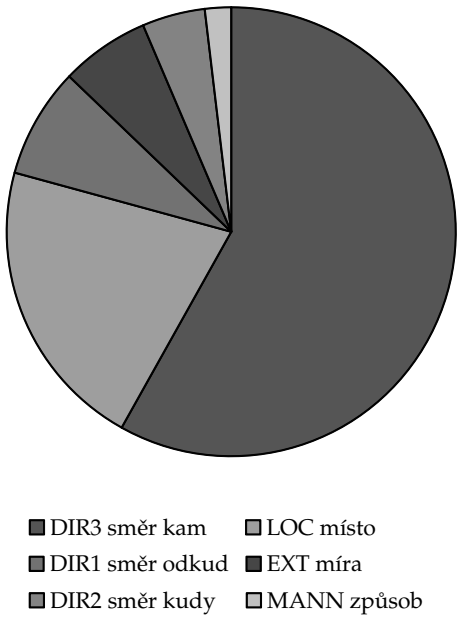

Obrázek 6.2: Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené obligatorní doplnění daného typu stojí za kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným neobligatorním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Počty struktur, v nichž se v roli obligatorního doplnění objevily jednotlivé participanty tentokrát, uvádí obrázek 6.2.

Z porovnání obrázků 6.1 a 6.2 je patrné, že v obou případech (odpovídajících i odporujících testované teorii Flämigovy gramatiky) převažovaly věty, v nichž obligatorní člen měl funktor DIR3, tedy směr (kam), v méně případech LOC, DIR1 a EXT, tedy místo, směr (odkud) a míru, pouze několikrát se v roli obligatorního členu objevil funktor DIR2 a MANN, směr (kudy) a způsob.

6.3.6.5 Srovnání obou slovosledných pořadí

Následující graf 6.11 a tabulka 6.13 uvádějí srovnání počtu nalezených struktur v jednom i druhém slovosledném pořadí. Tabulka 6.13 obsahuje zároveň výpočet pravděpodobnosti výskytu slovosledu, který odporuje testované teorii o postavení obligatorních slovesných doplnění, a výpočet testu dobré shody na úrovních jistoty 95 %, 99,9 % a 99,99 %. Je-li ve sloupcích „Reject“ na dané hladině hodnota 1, znamená to, že byla zamítnuta hypotéza o tom, že dané rozložení vzorku do pořadí A – B a B – A je rovnoměrné. Je-li v příslušných sloupcích hodnota 0, tato hypotéza na dané hladině jistoty testem dobré shody zamítnuta nebyla.

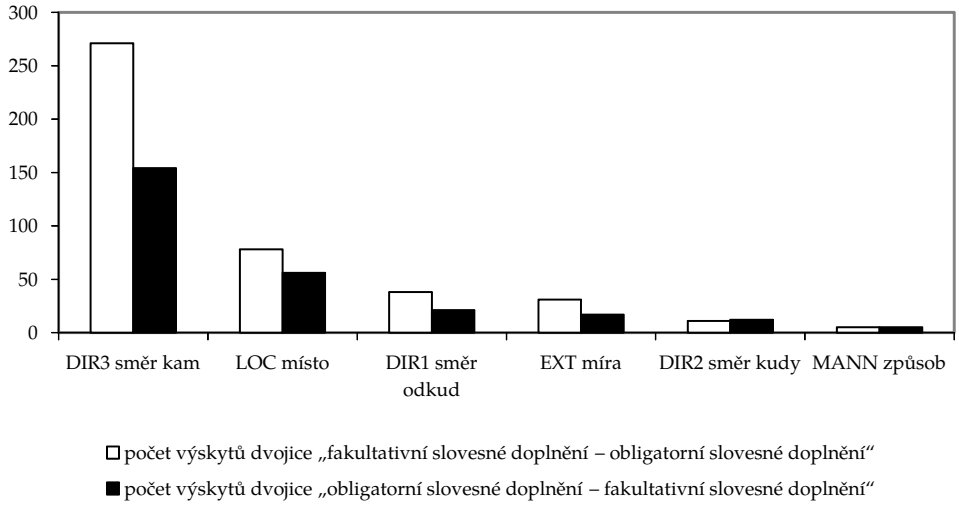

Graf 6.11: Počet výskytů slovosledného pořadí „fakultativní slovesné doplnění – obligatorní slovesné doplnění DIR3 / LOC / DIR1 / EXT / DIR2 / MANN“ a „obligatorní slovesné doplnění DIR3 / LOC / DIR1 / EXT / DIR2 / MANN – fakultativní slovesné doplnění“ (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Pořadí participantů $A_{fakultativní}$ – $B_{obligatorní}$	Počet výskytů dvojice A – B	Pořadí participantů $B_{obligatorní}$ – $A_{fakultativní}$	Počet výskytů dvojice B – A	Celkem	Pravděpodobnost (B – A)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
fakultativní participant – obligatorní DIR3 směr kam	271	obligatorní DIR3 směr kam – fakultativní participant	154	425	0,36	1	1	1
fakultativní participant – obligatorní LOC místo	78	obligatorní LOC místo – fakultativní participant	56	134	0,42	0	0	0
fakultativní participant – obligatorní DIR1 směr odkud	38	obligatorní DIR1 směr odkud – fakultativní participant	21	59	0,36	1	0	0
fakultativní participant – obligatorní EXT míra	31	obligatorní EXT míra – fakultativní participant	17	48	0,35	1	0	0
fakultativní participant – obligatorní DIR2 směr kudy	11	obligatorní DIR2 směr kudy – fakultativní participant	12	23	0,52	0	0	0
fakultativní participant – obligatorní MANN způsob	5	obligatorní MANN způsob – fakultativní participant	5	10	0,50	0	0	0
Celkem	**434**		**265**	**699**	**0,38**	**1**	**1**	**1**

Tabulka 6.13: Počet výskytů slovosledného pořadí „fakultativní slovesné doplnění – obligatorní slovesné doplnění“ a „obligatorní slovesné doplnění – fakultativní slovesné doplnění“ (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Zdá se, že teorii Flämigovy gramatiky o postavení obligatorních příslovečných určení až za určení fakultativní odpovídá postavení obligatorního slovesného doplnění vyjadřujícího směr kam (DIR3). U něj umístění ve větě až za fakultativními doplněními zřetelně převažuje, i když ani postavení opačné není v češtině ojedinělé. S jistotou 95 % můžeme obdobný závěr vyslovit také o postavení slovesných doplnění vyjadřujících směr odkud (DIR1) a míru (EXT), počet prozkoumaných struktur s těmito dvěma doplněními v roli obligatorního členu byl ale nepoměrně nižší než u doplnění DIR3. U ostatních sledovaných doplnění se teorie Flämigovy gramatiky potvrdit nepodařilo (v některých případech není možné dělat závěry žádné, protože počet výskytů daného doplnění v roli obligatorního členu byl v korpusu příliš nízký).

Pro porovnání je však třeba udělat podobný průzkum pro ty samé typy doplnění v roli členů fakultativních. Je třeba ověřit, zda se dané typy doplnění chovají ve slovosledu skutečně jinak, pokud jsou obligatorní a pokud jsou fakultativní.

6.3.6.6 Struktury neobligatorní doplnění – neobligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT

Fakultativní participant	Počet struktur
LOC místo	735
EXT míra	243
MANN způsob	234
DIR3 směr kam	143
DIR1 směr odkud	60
DIR2 směr kudy	12
Celkem	1 427

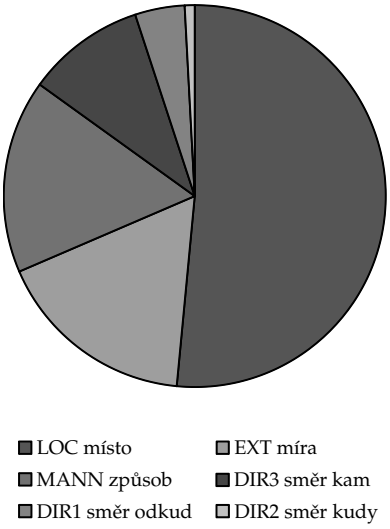

Obrázek 6.3: Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené fakultativní doplnění daného typu stojí před kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným fakultativním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Obrázek 6.3 udává počet struktur, v nichž tentokrát fakultativní slovesná doplnění s funktorem LOC, EXT, MANN, DIR3, DIR1 a DIR2 následují za fakultativními slovesnými doplněními jakéhokoli typu (s funktorem jakéhokoli doplnění). V PDT bylo nalezeno celkem 1 427 takových konstrukcí. Pořadí opačné (tj. fakultativní LOC / EXT / MANN / DIR3 / DIR1 / DIR2 – jakékoli fakultativní doplnění) zachycuje obrázek 6.4, celkem bylo v PDT nalezeno 1 295 takových konstrukcí. Test dobré shody s jistotou 95 % zamítá hypotézu, že rozložení vzorku do skupin o 1 427 a 1 295 je rovnoměrné a odchylka daná náhodou. Zdá se, že sledovaná volná doplnění mají celkově tendenci spíše následovat ostatní (fakultativní) větné členy, a to i v případě, že doplnění místa, směru, způsobu a míry jsou sama fakultativní (je ale třeba zároveň sledovat slovosledné chování každého zmíněného doplnění zvlášť, viz tabulka 6.14 a graf 6.12).

6.3.6.7 Struktury neobligatorní doplnění DIR1 / DIR2 / DIR3 / LOC / MANN / EXT – neobligatorní doplnění

Fakultativní participant	Počet struktur
MANN způsob	579
LOC místo	359
EXT míra	228
DIR1 směr odkud	62
DIR3 směr kam	56
DIR2 směr kudy	11
Celkem	1 295

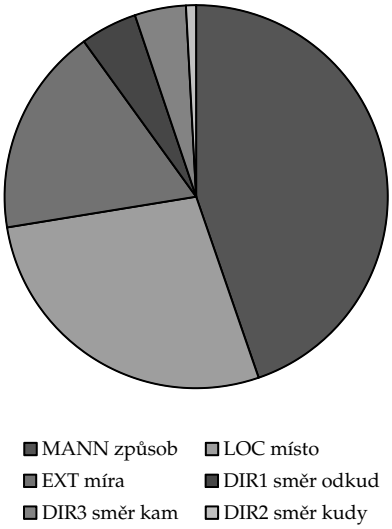

Obrázek 6.4: Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené fakultativní doplnění daného typu stojí před kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným fakultativním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Z porovnání obrázků 6.3 a 6.4 vyplývá, že získané spektrum jednotlivých funktorů (směru, místa, míry a způsobu) bylo v obou vzorcích odlišné (na rozdíl od případů, kdy byly tyto členy v roli doplnění obligatorního, viz obrázky 6.1 a 6.2). Zatímco na obrázku 6.3 zřetelně převažují konstrukce s fakultativním doplněním místa (tedy konstrukce typu „jakékoli fakultativní doplnění – fakultativní doplnění místa“), na obrázku 6.4 převažují případy s fakultativním doplněním způsobu (tedy konstrukce typu „fakultativní doplnění způsobu – jakékoli fakultativní doplnění“).

6.3.6.8 Srovnání obou slovosledných pořadí

Pořadí participantů $A_{fakultativní}$ – $B_{fakultativní}$	Počet výskytů dvojice A – B	Pořadí participantů $B_{fakultativní}$ – $A_{fakultativní}$	Počet výskytů dvojice B – A	Celkem	Pravděpodobnost (B – A)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
fakultativní participant – fakultativní DIR3 směr kam	143	fakultativní DIR3 směr kam – fakultativní participant	56	199	0,28	1	1	1
fakultativní participant – fakultativní LOC místo	735	fakultativní LOC místo – fakultativní participant	359	1 094	0,33	1	1	1
fakultativní participant – fakultativní DIR1 směr odkud	60	fakultativní DIR1 směr odkud – fakultativní participant	62	122	0,51	0	0	0
fakultativní participant – fakultativní EXT míra	243	fakultativní EXT míra – fakultativní participant	228	471	0,48	0	0	0
fakultativní participant – fakultativní DIR2 směr kudy	12	fakultativní DIR2 směr kudy – fakultativní participant	11	23	0,48	0	0	0
fakultativní participant – fakultativní MANN způsob	234	fakultativní MANN způsob – fakultativní participant	579	813	0,71	1	1	1
Celkem	**1 427**		**1 295**	**2 722**	**0,48**	**1**	**0**	**0**

Tabulka 6.14: Počet výskytů slovosledného pořadí „fakultativní slovesné doplnění – fakultativní slovesné doplnění daného typu“ a „fakultativní slovesné doplnění daného typu – fakultativní slovesné doplnění“ (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Tabulka 6.14 a graf 6.12 ukazují, že fakultativní doplnění místa (LOC) a směru kam (DIR3) mají tendenci spíše následovat ostatní fakultativní větné členy, zatímco fakultativní doplnění způsobu (MANN) ostatním fakultativním větným členům většinou předchází. Nevyhraněné postavení mají fakultativní doplnění vyjadřující míru (EXT) a směr odkud (DIR1). Přibližně v polovině případů se v našem materiálu vyskytovala před ostatními fakultativními členy, přibližně v polovině případů za nimi. Postavení fakultativního doplnění směru kudy (DIR2) nelze blíže komentovat, protože se v našem materiálu vyskytovalo s velmi nízkou frekvencí.

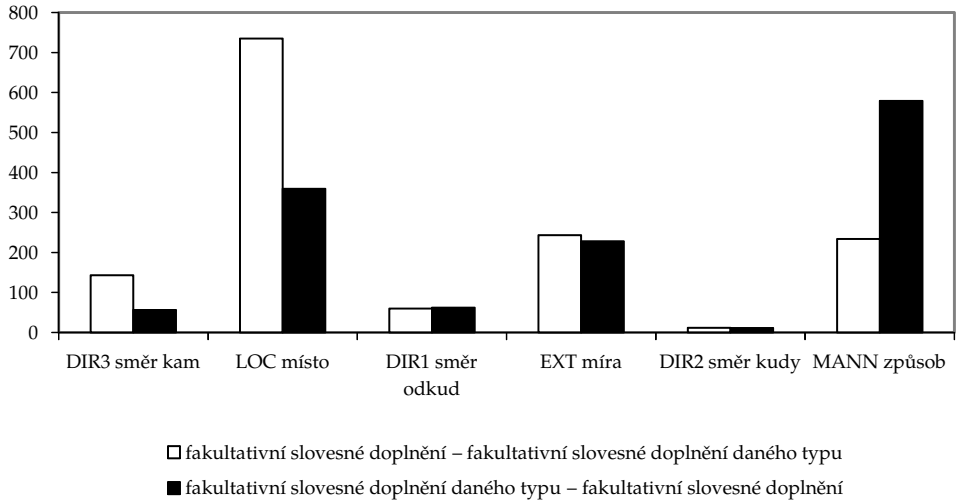

Graf 6.12: Počet výskytů obou slovosledných pořadí (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

6.3.6.9 Slovosledné postavení slovesných doplnění směru, místa, způsobu a míry v roli členů obligatorních a fakultativních

Graf 6.13 zobrazuje slovosledné chování volných doplnění směru kam, místa, směru odkud, míry, směru kudy a způsobu v roli členů obligatorních (první dva sloupce v každé čtveřici) a v roli členů fakultativních (druhé dva sloupce v každé čtveřici). Z grafu je patrné, že se téměř všechna sledovaná doplnění častěji vyskytují v roli členu fakultativního, až na doplnění směru kam, které upřednostňuje výskyt jako člen obligatorní.

Nevětně vyjádřené, kontextově nezapojené doplnění směru kam (DIR3) se v povrchovém slovosledu chová podobně v obou případech, tj. ať je ve větě obligatorně vázáno slovesnou valencí nebo ať je členem fakultativním. V obou případech má tendenci stát za fakultativními volnými slovesnými doplněními, tedy spíše ke konci věty.

Tendenci vyskytovat se až po fakultativních volných slovesných doplněních má i fakultativní volné doplnění místa (LOC). Podle testu dobré shody se zdá, že v roli doplnění obligatorního nemá vůči fakultativním volným slovesným doplněním vyhraněné postavení.

Volné doplnění směru odkud (DIR1) v roli obligatorního členu inklinuje spíše k postavení za fakultativní volná doplnění, zatímco v roli fakultativního členu nemá podle dat PDT vyhraněné postavení.

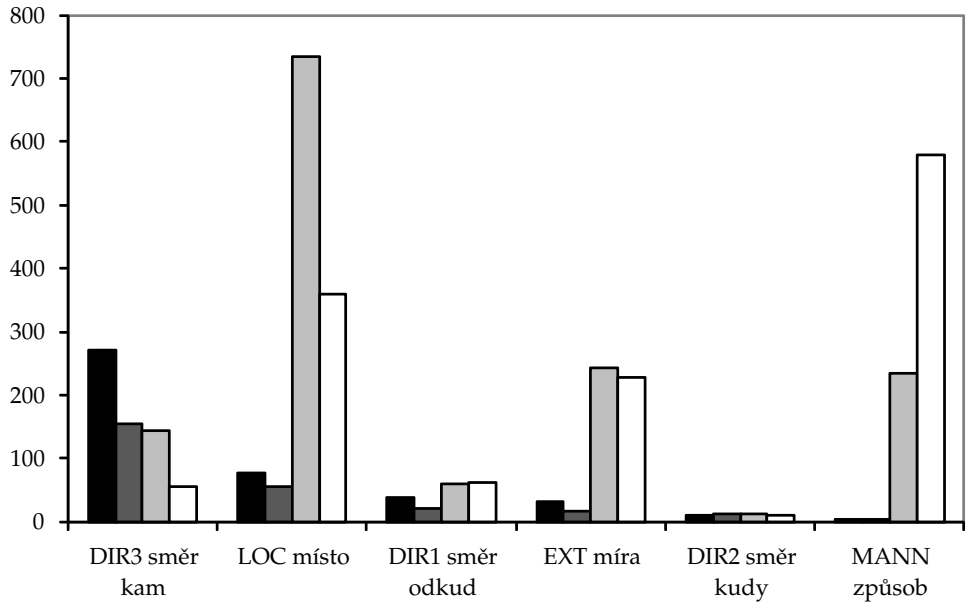

Graf 6.13: Počet výskytů dvojic v jednom a druhém slovosledném pořadí, zohledňuje výskyt volných doplnění v roli členu obligatorního a fakultativního (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*)

Obdobně je tomu u volného doplnění míry (EXT). Jako člen obligatorní stojí spíše za fakultativními volnými doplněními, ale jako člen fakultativní podle dat PDT nemá vyhraněné postavení.

Slovosled volného doplnění směru kudy (DIR2) nelze blíže komentovat, protože se v daném materiálu vyskytoval s velmi nízkou frekvencí.

Volné doplnění způsobu (MANN) v roli fakultativního členu zřetelně tíhne k postavení před ostatní fakultativní volná doplnění. Jak se ve slovosledu chová v roli doplnění obligatorního, se nepodařilo pro jeho nízký výskyt v materiálu prokázat.

Uvedené komentáře k postavení obligatorních a fakultativních slovesných doplnění je však třeba chápat pouze jako možné tendence. Zejména jako obligatorní členy se daná doplnění v korpusu často nevyskytovala ve velké míře. To je také důvod, proč jejich slovosledné řazení bylo sledováno a popisováno pouze vzhledem k ostatním volným doplněním jako celku, ne ve dvojicích s konkrétními participanty.

Výsledky našeho průzkumu tedy (na získaném materiálu) nepotvrdily teorii Flämigovy gramatiky (1991) (stanovenou pro němčinu) o tom, že kontextově nezapojená obligatorní, tj. valenčně nutná, příslovečná určení stojí v základním slovosledu až za příslovečnými určeními fakultativními. Z dat *Pražského závislostního korousu* vyplývá, že slovesná valence v češtině nemusí být nejsilnějším slovosledným faktorem. Je však třeba zopakovat, že výskyt volných doplnění v roli obligatorních členů byl v korpusu poměrně nízký.

Flämigova gramatika ale valenci za hlavní slovosledný faktor v němčině považuje. Je otázkou, zda se v tomto ohledu němčina a čeština skutečně liší – bylo by zajímavé přezkoumat, do jaké míry je teorie Flämigovy gramatiky platná pro němčinu.

6.4 Lexikální vyjádření jako slovosledný faktor v češtině a v němčině

Jak se ukázalo v předchozích částech práce, způsob vyjádření větného participantu může mít vliv na jeho slovosledné postavení (srov. např. různou míru schopnosti vystupovat jako kontextově zapojená nebo nezapojená část věty u různě lexikálně vyjádřených participantů jednoho typu: *teď* vs. *v pondělí*, srov. výše tabulka 6.2 a graf 6.2). *Mluvnice češtiny 3* dále poukazuje na to, že sémanticky „naplněnější" člen stojí obvykle více vpravo než člen s obecnějším lexikálním významem. Pokud chceme zkoumat obecné tendence českého slovosledu (resp. slovosledné tendence jednotlivých typů větných participantů), bylo by nejlepší analyzovat materiál, v němž by všechny členy měly stejnou délku, formu, stejný počet sémů a spolehlivě nulovou kontextovou zapojenost. To však jde v praxi jen těžko zajistit. Možná právě proto se v některých ohledech výsledky různých výzkumů slovosledu výrazně liší. Zřejmě jsou vždy do určité míry závislé na analyzovaném jazykovém materiálu či pojetí kontextové zapojenosti apod.

Zdá se však, že by určité obecnější slovosledné tendence mohly ukázat členy vyjádřené neurčitým zájmenem či zájmenným příslovcem. U nich by o postavení ve větě mohl skutečně rozhodovat hlavně jejich druh (doplnění místa, času apod.). V této práci uskutečňujeme sondu na třech vybraných typech větných participantů, jejímž cílem je ověřit, zda by tento způsob zkoumání slovosledu mohl být užitečný.

6.4.1 Kategorie času, místa a způsobu v češtině a v němčině

Cílem této části práce je pokusit se odpovědět na otázku, zda existuje určité bezpříznakové (základní) slovosledné pořadí větných členů vyjádřených lemmaty *někdy, někde, nějak* v češtině a analogicky *irgendwann, irgendwo, irgendwie* v němčině.[33]

Zvolená lemmata jsou zájmenná příslovce a lze u nich předpokládat, že budou reprezentovat větné členy, které nesou vždy stejnou míru kontextové zapojenosti (předpokládáme, že ve většině případů půjde o členy kontextově nezapojené). Mají zároveň stejný slovní druh a velmi podobnou formu vyjádření, je tedy možné očekávat, že případné rozdíly v jejich slovosledném postavení budou plynout především z toho, jakou sémantickou kategorii vyjadřují (místo, čas, způsob).

6.4.1.1 Jazykový materiál

Hypotéza o existenci bezpříznakového slovosledného pořadí zvolených členů byla ověřována korpusovou sondou. Pro češtinu byl využit *Český národní korpus* (ČNK), pro němčinu korpus *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (DWDS).

Z ČNK byly prohledávány tyto korpusy (v závorkách je uveden rozsah korpusu v milionech slov):
SYN2010 (100 mil. slov), SYN2009PUB (700 mil. slov), SYN2006PUB (300 mil. slov), SYN2005 (100 mil. slov), SYN2000 (100 mil. slov), LINK (1,8 mil. slov), KSK-DOPISY (0,8 mil. slov), ORWELL (0,08 mil. slov), ORAL2008 (1 mil. slov), ORAL2006 (1 mil. slov), SCHOLA2010 (0,79 mil. slov), PMK (0,675 mil. slov), BMK (0,49 mil. slov).[34]

Z DWDS byly prohledávány tyto korpusy (v závorkách je opět uveden rozsah korpusu v milionech slov):
Berliner Tagesspiegel (165,19 mil. slov), Berliner Zeitung (253,37 mil. slov), C4-Korpus (80 mil. slov), Compact Memory Corpus (26,25 mil. slov), DDR-Korpus (8,66 mil. slov), Die ZEIT & ZEIT Online (460 mil. slov), DWDS-Kernkorpus (100,6 mil. slov), DWDS-Korpus21 (1,87 mil. slov), Juilland-Korpus (0,5 mil. slov), Korpus gesprochene Sprache (2,5 mil. slov), Potsdamer NN (15,79 mil. slov), Wendekorpus normalisiert (0,28 mil. slov), Wendekorpus Transkription (0,28 mil. slov).[35]

Pro oba jazyky byly použity rozsáhlé korpusy. Prohledaný korpus pro češtinu byl přibližně o 190 milionů slov větší než prohledaný korpus pro němčinu. Oba přitom obsahovaly převážně psané texty, ale i určitou část textů mluvených.

[33] Srov. k tomu také K. Rysová (2012b).
[34] Srov. WWW <http://ucnk.ff.cuni.cz/struktura.php> [cit. 15. 6. 2012].
[35] Srov. WWW <http://www.dwds.de/?qu=%22irgendwann+irgendwo+irgendwie%22> [cit. 15. 6. 2012].

6.4.1.2 Metody a postup práce

V korpusech ČNK a DWDS byly vyhledány všechny výskyty dvojic „někdy někde“ / „někde někdy“; „někdy nějak“ / „nějak někdy“; „někde nějak“ / „nějak někdy“ (pro němčinu analogicky „irgendwann irgendwo“ / „irgendwo irgendwann“; „irgendwann irgendwie“ / „irgendwie irgendwann“; „irgendwo irgendwie“ / „irgendwie irgendwo“). Bylo sledováno, zda pro jednotlivé dvojice existuje častěji se vyskytující slovosledné pořadí. Výsledky byly zapsány do tabulek (pokud se v nějakém korpusu dvojice lemmat nevyskytovala ani v jednom z možných pořadí, není tento korpus do tabulky zanesen).

V tabulkách jsou opět zapsány výsledky testu dobré shody.[36] Je-li ve sloupcích „Reject“ hodnota 1, znamená to, že byla zamítnuta testovaná hypotéza o tom, že rozložení daného vzorku například do pořadí „někdy někde“ a „někde někdy“ je rovnoměrné, odchylky jsou dané pouhou náhodou. Je-li v příslušných sloupcích hodnota 0, znamená to, že tato hypotéza zamítnuta nebyla. Test dobré shody byl opět počítán na třech jistotních úrovních 95 %, 99,9 % a 99,99 %.

Nakonec byly srovnány výsledky sondy mezijazykově – pro češtinu a pro němčinu.

6.4.1.3 *Někdy, někde* v češtině

Korpus ČNK	Někdy někde	Někde někdy	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ksk-dopisy	2	1			
oral2008	1	0			
schola2010	1	1			
syn2000	12	1			
syn2005	18	2			
syn2006pub	27	7			
syn2009pub	58	11			
syn2010	31	6			
Celkem	**150**	**29**	**1**	**1**	**1**
%	**84**	**16**			

Tabulka 6.15: Výskyt frází „někdy někde“ a „někde někdy“ v *Českém národním korpusu*

[36] Test dobré shody byl počítán až pro výsledný součet výskytů participantů v obou slovosledných pořadích v korpusu.

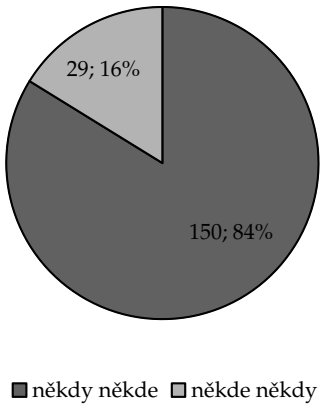

Graf 6.14: Výskyt frází „někdy někde“ a „někde někdy“ v *Českém národním korpusu*

Příklady užití obou frází z *Českého národního korpusu*

(107) [*Hodila můj montgomerák na pult a začala rukama v šedivejch rukavičkách odšpendlovat druhou půlku šatnovýho lístku.*] *Zeptal jsem se jí, jestli jsme se už* ***někdy*.TWHEN$_{KN}$** ***někde*.LOC$_{KN}$** *neviděli.*

(108) [*„Nemáš čistý svědomí, holka,“ tlemí se, blbec. „Tohle si říká o odvetu.*] *A zkus na mě ještě* ***někdy*.TWHEN$_{KN}$** ***někde*** *bafnout nebo…“*

(109) [*Wesley stál u velikého okna a upřeně hleděl na moře.*] *„Jestli se* ***někdy*.TWHEN$_{KN}$** ***někde*.LOC$_{KN}$** *usadím,“ řekl Wesley, „přál bych si něco takového jako tohle – celý oceán před očima.“*

(110) [*Psi zůstávali a nechápali, že na světě existuje bytost, která unese na zádech několik pytlů granulí.*] *Granule byly chutnější než ty, které občas* ***někde*.LOC$_{KN}$** ***někdy*.TWHEN$_{KN}$** *dostali, a bylo jich tolik, že se mezi sebou ani neprali.*

(111) [*Různí moralisté se diví, jací jsme nedobří: krademe, lžeme, švindlujeme, a že to je všechno z toho komunismu. Já teď budu mluvit velmi opatrně, protože do toho, co řeknu, se také počítám.*] *Kdybych tady žil, tak bych se také* ***někde*.LOC$_{KN}$** ***někdy*.TWHEN$_{KN}$** *zachoval mizerně, zbaběle.*

(112) *Bezpečnostní letové standardy vypracované na základě přesně formulovaných směrnic v podstatě vylučovaly jakoukoli možnost zranění členů posádky, a pokud* ***někde*.LOC$_{KN}$** ***někdy*.TWHEN$_{KN}$** *něco selhalo, nebyla to už práce pro lékaře.*

6.4.1.4 *Někdy, někde* v němčině

Korpus DWDS	Irgendwann irgendwo	Irgendwo irgendwann	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
Berliner Tagesspiegel	9	3			
Berliner Zeitung	7	1			
C4-Korpus	3	0			
Die ZEIT & ZEIT Online	46	6			
DWDS-Kernkorpus	1	1			
Compact Memory Corpus	0	1			
Wendekorpus normalisiert	0	1			
Wendekorpus Transkription	0	1			
Celkem	**66**	**14**	**1**	**1**	**1**
%	**82**	**18**			

Tabulka 6.16: Výskyt frází „irgendwann irgendwo“ a „irgendwo irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

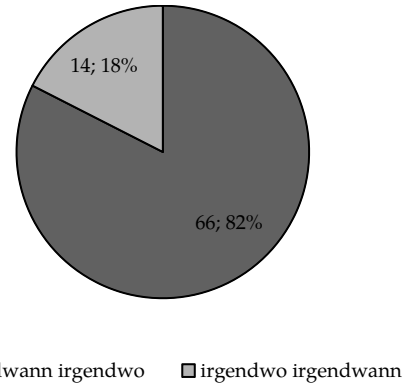

Graf 6.15: Výskyt frází „irgendwann irgendwo“ a „irgendwo irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

Příklady užití obou frází z korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

(113) *Die Regierung Bush wählte diese präventive Vorgehensweise, als sie beispielsweise drei der größeren islamischen Wohlfahrtseinrichtungen verbot, nicht, weil diese irgendetwas verbrochen hätten, sondern weil* ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** *etwas passieren könnte.*

(114) [*Am Horn von Afrika, unweit von Dschibuti, tut ein versprengter Trupp Fremdenlegionäre Dienst.*] *Die Soldaten trainieren in der Einöde für einen Einsatz, der* ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** *stattfinden mag; oder auch nicht.*

(115) [*„Wir müssen dafür sorgen, dass hohe Standards auch international eingehalten werden", fügte Schily hinzu.*] *Allerdings kann auch er keine Garantie dafür geben, dass nicht doch* ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** *eine Bombe hochgeht.*

(116) *Weil die Bedienungsmannschaft eines Kernkraftwerkes weiß, daß der Stillstand eines Atommeilers pro Tag gleich ein bis zwei Millionen Mark kostet, wird sie den Reaktor nicht sofort abstellen, wenn* ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** *eine Warnlampe aufleuchtet.*

(117) *Doch solcher Einwand trifft nicht den Kern der Sache. Es geht lediglich darum, daß* ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** *eine Situation eintrat, der das technische Gerät oder der Mensch nicht gewachsen war.*

(118) *Sonntag 25. 05. 2003 Beethoven, Mozart, Wagner, Paul McCartney – hat je irgendwer* ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** *irgendjemanden sagen hören, das seien kreative er? Ich nicht.*

6.4.1.5 *Někdy, nějak* v češtině

Příklady užití obou frází z *Českého národního korpusu*

(119) [*Při pohledu do jejich tváří jsem pocítila zvláštní klid a vnitřní teplo a na okamžik to ve mně vzbudilo naději.*] *Snad se z téhle příšerné situace* ***někdy*.TWHEN$_{KN}$** ***nějak*.MANN$_{KN}$** *dostanu.*

[37] Zmíněný jeden výskyt je navíc ve spojení *tak nějak*, viz příklad (122). Pořadí „nějak někdy" však není zcela vyloučeno, viz doplňkový příklad z internetu: [*„Někdo vám pomůže nasekat dříví a nečeká od toho hned nějakou protislužbu," vysvětluje v citovaném článku Libor Malý, autor aplikace jobs.cz*] *„Spoléhá na to, že mu to* ***nějak někdy*** *vrátíte. A když ne vy, tak někdo jiný."*

Korpus ČNK	Někdy nějak	Nějak někdy	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
pmk	1	0			
syn2000	4	1			
syn2005	4	0			
syn2006pub	15	0			
syn2009pub	14	0			
syn2010	9	0			
Celkem	**47**	**1**[37]	**1**	**1**	**1**
%	**98**	**2**			

Tabulka 6.17: Výskyt frází „někdy nějak" a „nějak někdy" v *Českém národním korpusu*

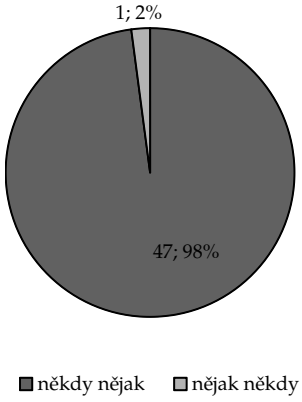

Graf 6.16: Výskyt frází „někdy nějak" a „nějak někdy" v *Českém národním korpusu*

(120) [*Nevyléčitelná nemoc a krásná, klidná ošetřovatelka, která ho musí touto nemocí provázet na cestě ke smrti.*] *Ledaže by ji* ***někdy*****.TWHEN$_{KN}$** ***nějak*****.MANN$_{KN}$** *zarazil.*

(121) [*A zase přišly sny.*] *Obyčejným lidem se zdají věci, které už* ***někdy*****.TWHEN$_{KN}$** ***nějak*****.MANN$_{KN}$** *zažili, které znají, i když jsou to sny někdy pomatené, někdy k smíchu, jindy ke strachu, po kterém bývám rádi, že se probudíme do skutečnosti.*

(122) *– no, tak už to bývá, ale ne proto, že by lidé byli zlí, chraň bůh, jen si tak* ***nějak*****.MANN$_{KN}$** ***někdy*****.TWHEN$_{KN}$** *nerozumějí, ale čas to všechno napraví.*

6.4.1.6 *Někdy, nějak* v němčině

Korpus DWDS	Irgendwann irgendwie	Irgendwie irgendwann	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
Berliner Tagesspiegel	5	1			
Berliner Zeitung	5	0			
Die ZEIT & ZEIT Online	6	5			
Celkem	**16**	**6**	**1**	**1**	**1**
%	**73**	**27**			

Tabulka 6.18: Výskyt frází „irgendwann irgendwie“ a „irgendwie irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

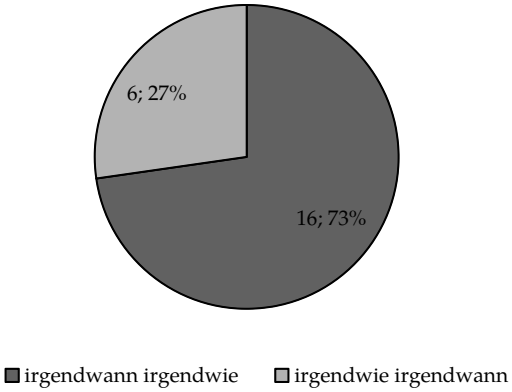

Graf 6.17: Výskyt frází „irgendwann irgendwie“ a „irgendwie irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

Příklady užití obou frází z korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

(123) [*Die Rechtschreibung also lässt uns kühl.*] *Sie ist halt* ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** ***irgendwie*.MANN$_{KN}$** *festgelegt worden und ist nun eben, wie sie ist.*

(124) [*Denn anders als der Erwerb lässt sich der Konsum der Waren bisher nicht delegieren.*] *Haben wir die Waren dann doch* ***irgendwann*.TWHEN$_{KN}$** ***irgendwie*.MANN$_{KN}$** *konsumiert, schaffen wir es wiederum kaum noch, sie zu entsorgen, um für neue Waren Platz zu machen.*

(125) [*Überall Vertriebene, Entwurzelte, Heimatlose.*] *Wenn sie* ***irgendwann.*****TWHEN$_{KN}$** ***irgendwie.*****MANN$_{KN}$** *irgendwo angekommen sind, bleiben sie – buchstäblich – sprachlos.*

(126) [*Da geht das Herz auf.*] *Und Nenas „Gib mir die Hand / ich bau dir ein Schloss aus Sand" wird in Malinke-Müllers verhalten zarter, ja ironiefrei zweistimmiger Interpretation – „irgendwo* ***irgendwie.*****MANN$_{KN}$** ***irgendwann.*****TWHEN$_{KN}$** *" – eigentlich erst uraufgeführt.*

(127) *Ob er sich für Hannah Arendt in einen „schwer erträglichen Kauz verwandelte, der Tag für Tag kontinuierlich hasste, ja der sich, als hätte das* ***irgendwie.*****MANN$_{KN}$** ***irgendwann.*****TWHEN$_{KN}$** *nutzen können, zum Hassen verpflichtet fühlte".*

(128) [*Solchen Leuten darf man keine Bücher ausleihen, weil sie zwanghaft einsortieren.*] *Darunter sind nicht selten Journalisten, die berufsmäßig glauben, alles Bedruckte* ***irgendwie.*****MANN$_{KN}$** ***irgendwann.*****TWHEN$_{KN}$** *mal gebrauchen zu können.*

6.4.1.7 *Někde, nějak* v češtině

Korpus ČNK	Někde nějak	Nějak někde	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
bmk	2	0			
pmk	1	0			
syn2000	3	1			
syn2005	7	0			
syn2006pub	4	0			
syn2009pub	6	3			
syn2010	8	0			
Celkem	**31**	**4**	**1**	**1**	**1**
%	**89**	**11**			

Tabulka 6.19: Výskyt frází „někde nějak" a „nějak někde" v *Českém národním korpusu*

Příklady užití obou frází z *Českého národního korpusu*

(129) [*Poprvé si to pomyslel, když se ukázalo, že se Masenba zapletl s tajnou službou, konkrétně s jejím hlavounem Kemptenem.*] *Ron se to* ***někde.*****LOC$_{KN}$** ***nějak.*****MANN$_{KN}$** *dozvěděl.*

(130) [*Odmítal nejen psychiatra, což se nebylo co divit, ale i teplé jídlo.*] *Pak* ***někde.*****LOC$_{KN}$** ***nějak.*****MANN$_{KN}$** *zemřel.*

(131) *Schválně si někdy sedni, nebo až nebudeš moci spát, tak v leže jdi celebritami ve všem umění, i v hudbě a malířství, a uvidíš, že ti, co je máš rád, mají* ***někde.*****LOC$_{KN}$** ***nějak.*****MANN$_{KN}$**

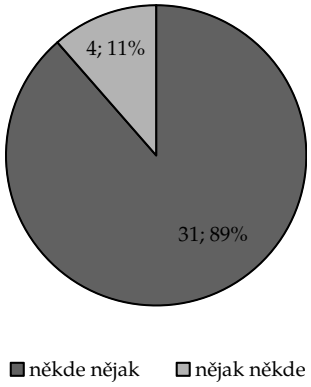

Graf 6.18: Výskyt frází „někde nějak“ a „nějak někde“ v *Českém národním korpusu*

humor – a ti, co je ctíš, ale moh' bys bejt bez nich, humoru nemají.

(132) [*Všelijak snivce tisknou a tlačí, kruší a trudí. Však taky nebývají nasazováni do zdání.*] *Ovšem Hugo Moulis si to* ***nějak*.MANN$_{KN}$** ***někde*.LOC$_{KN}$** *obšlápl, zařídil a zaonačil, takže nasazován bývá.*

(133) *A pak se někdo diví (v parlamentě, v televizi i v tisku), že se vynakládají miliony a že to přesto někde s tou propagací Česka* ***nějak*.MANN$_{KN}$** ***někde*.LOC$_{KN}$** *vázne.*

(134) *My si nemůžeme říct, že teď chceme takové a takové peníze a pak někdy během příštího roku* ***nějak*.MANN$_{KN}$** ***někde*.LOC$_{KN}$** *seženeme peníze, to rozpočtová pravidla samosprávných obcí nedovolují.*

6.4.1.8 *Někde, nějak* v němčině

Korpus DWDS	Irgendwo irgendwie	Irgendwie irgendwo	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
Berliner Tagesspiegel	4	2			
Berliner Zeitung	3	2			
C4-Korpus	1	0			
Die ZEIT & ZEIT Online	6	3			
DWDS-Kernkorpus	1	1			
Celkem	**15**	**8**	**0**	**0**	**0**
%	**65**	**35**			

Tabulka 6.20: Výskyt frází „irgendwo irgendwie“ a „irgendwie irgendwo“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

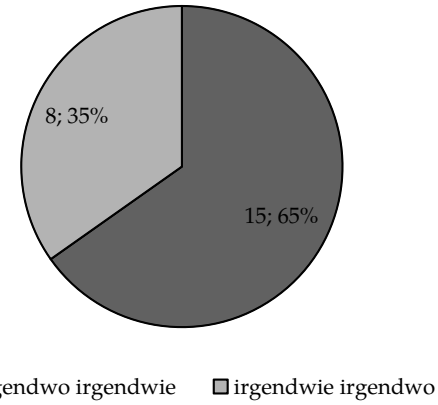

Graf 6.19: Výskyt frází „irgendwo irgendwie“ a „irgendwie irgendwo“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

Příklady užití obou frází z korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*

(135) *Darüber hinaus wartet die amerikanische darauf, von irgend jemandem* ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** ***irgendwie*.MANN$_{KN}$** *definiert zu werden.*

(136) *Das Spendenvolumen stagniert, doch zugleich nimmt jährlich die Zahl der Gruppen und Vereine zu, die* ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** ***irgendwie*.MANN$_{KN}$** *irgendjemandem helfen wollen und dazu auf die Großzügigkeit der Mitbürger angewiesen sind.*

(137) *Immer wieder versucht sich jemand an dem inzwischen eigentlich gelösten, negativ gelösten Problem, ob und wie es gelingen könnte, ein Stück zu fertigen, das* ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** ***irgendwie*.MANN$_{KN}$** *anfängt und genauso gut an einer ganz anderen Stelle ganz anders beginnen könnte, das ebenso willkürlich aufhört.*

(138) *Stattdessen leiht ihm Bettina Gaus in der „Tageszeitung" ihr Wort. Ihr fehlt es bei den Argumenten der Regierung fürs Kriegführen an Präzision: „****Irgendwie*.MANN$_{KN}$** ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** *halt gegen den internationalen Terror" – das sei eindeutig zu wenig als Grundlage für eine demokratische Entscheidung.*

(139) *Darum noch einmal: Werde ich nach meinem Tod* ***irgendwie*.MANN$_{KN}$** ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** *weiterleben? Werde ich meinen verstorbenen Großvater wiedersehen?*

(140) *Neben Giant zeigten auch Sram und Shimano „ihre" Lenkervorstellungen. Bei Giant hat der Tacho seinen festen Platz am Lenker, steht nicht hervor und muss auch nicht nachträglich* ***irgendwie*.MANN$_{KN}$** ***irgendwo*.LOC$_{KN}$** *angeklebt werden.*

6.4.1.9 Shrnutí k sondě sledující slovosled participantů vyjádřených příslovci *někdy, někde, nějak* v češtině a v němčině

Z analyzovaného materiálu vyplývá, že v obou jazycích je běžnější používat fráze s pořadím čas – místo, tedy „někdy někde". V češtině i v němčině existuje také tendence používat spíše pořadí čas – způsob („někdy nějak") a v češtině i místo – způsob („někde nějak"). Počet výskytů frází s lemmaty „někdy" / „nějak" a „někde" / „nějak" (v obou slovosledných pořadích) v německém korpusu byl ale relativně nízký.

V předchozím průzkumu na („lexikálně různě obsazených") datech PDT se jako častější ukázalo rovněž pořadí čas – místo. Systémové uspořádání generativních lingvistů shodně předpokládá hloubkové pořadí čas – místo. Stejné pořadí pro základní slovosled členů těchto dvou kategorií uvádí i *Mluvnice češtiny 3* a Flämigova gramatika pro němčinu. Předchozí hypotézy o slovosledném uspořádání těchto dvou kategorií se tedy potvrdily a jsou shodné v češtině i v němčině.

Ve slovosledu kategorií způsob a místo ukázal předchozí průzkum na datech PDT pořadí způsob – místo, tedy pořadí opačné, než zjistil průzkum na datech ČNK (i když v ČNK se objevil jen omezený vzorek výskytů). Pokud by data z ČNK odrážela obecnější tendenci v postavení členů vyjadřujících místo a způsob, pravděpodobně by odlišná tendence v datech PDT ukazovala na to, že zde poměrně silně záleží na způsobu vyjádření obou členů (v PDT byl způsob – na rozdíl od doplnění místa – velmi často vyjadřován adverbiem), jejich lexikálním obsazení. Pořadí místo – způsob před-

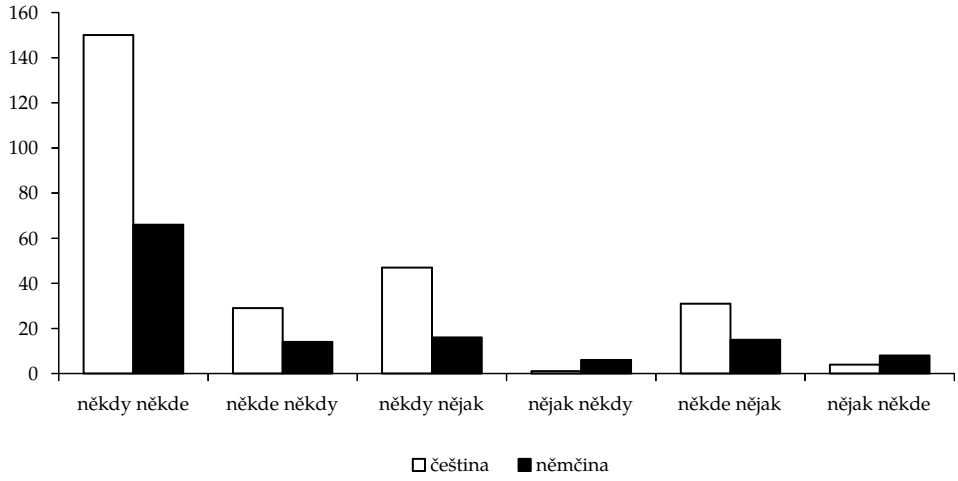

Graf 6.20: Počet výskytů frází v jednom a druhém slovosledném pořadí v češtině a v němčině (na základě dat *Českého národního korpusu* a korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*)

pokládají i generativní lingvisté, *Mluvnice češtiny 3* způsob do stupnice základního slovosledu nezařazuje.

Jinou tendenci než data ČNK ukazují data PDT i u dvojice doplnění způsobu a času. Zatímco ČNK (opět na menším vzorku) vykazuje jasnou převahu pořadí čas – způsob, PDT má obě pořadí vyrovnaná. Pořadí čas – způsob předpokládají i generativní lingvisté v systémovém uspořádání.

Pro němčinu poskytl korpus pro pořadí kategorií čas / způsob a místo / způsob jen malý vzorek dat.

Zároveň korpusy neposkytly dostatek materiálu pro prozkoumání vlivu valence slovesa na pořadí zvolených lemmat. Získané vzorky však napovídají, že valence zřejmě nemusí být pro slovosled lemmat *někdy, někde, nějak* (stojících ve slovosledu těsně vedle sebe) rozhodujícím činitelem (např. pořadí „někdy někde“ nacházíme jak v konstrukcích, v nichž ani jeden z členů není vyžadován valencí slovesa, tak v konstrukcích, kde jeden z nich – určení místa – obligatorní je). To je však třeba podrobněji prozkoumat na větším množství dat.

7
Závěry

7.1 Tendence jednotlivých typů participantů vystupovat v roli členu kontextově zapojeného a nezapojeného

Prvním z cílů této práce bylo sestavit tzv. stupnici kontextové zapojenosti, tedy seřadit aktanty a volná doplnění za sebou podle poměru toho, jak často vystupují jako členy kontextově zapojené, jak často jako kontextově nezapojené. Stupnice byla sestavena nejprve pro participanty vyjádřené nevětně: Podle dat *Pražského závislostního korpusu* jsou členy, které bývají často kontextově zapojené, volná doplnění vyjadřující měřítko, přípustku, čas (kdy), výjimku, čas (současně s čím / během jaké doby) a aktant aktor, který často zastává syntaktickou funkci podmětu. Naopak typicky kontextově nezapojená bývají volná doplnění vyjadřující míru, způsob, dědictví, účinek, záměr, směr (kudy) a účel.

Podobný, avšak méně rozsáhlý průzkum uskutečnila Ludmila Uhlířová (1974). V některých ohledech se závěry obou průzkumů shodují, někde však nalézáme zřetelné rozdíly. Výrazněji se liší zjištěná míra kontextové zapojenosti (resp. tematičnosti u L. Uhlířové) pro doplnění vyjadřující účel, zřetel a podmínku (L. Uhlířová je klade mezi členy, které často zaujímají pozici tématu, data z *Pražského závislostního korpusu* jim ale přiřazují vyšší míru kontextové nezapojenosti než L. Uhlířová). Naopak vyšší míru kontextové zapojenosti oproti zjištěné tematičnosti u L. Uhlířové ukazují data PDT u původce (resp. aktoru či autora) a u členů vyjadřujících výsledek a omezení (PDT však nemá kategorii omezení, ale výjimka). Podobnou míru kontextové zapojenosti, resp. tematičnosti shledaly oba průzkumy u určení vyjadřujících přípustku, čas, příčinu, (široce pojaté) místo, původ, prostředek a míru.

U určení míry kontextové zapojenosti jednotlivých sémantických kategorií se tedy oba průzkumy zhruba v polovině případů víceméně shodují, ve druhé polovině liší (nebo nejsou zcela porovnatelné, zejména kvůli jinému nastavení kategorií, srov. omezení vs. výjimka, původce vs. aktor, příp. kvůli vymezení tematičnosti / kontextové zapojenosti).

Data *Pražského závislostního korpusu* zároveň ukázala, že na to, zda bude participant určitého typu ve větě spíše prvkem kontextově zapojeným nebo nezapojeným, má mj. poměrně výrazný vliv to, jak je tento participant lexikálně vyjádřen (srov. např. časová určení vyjádřená lemmaty *teď* a *nyní* jsou v naprosté většině případů kontextově zapojená, zatímco časová určení vyjádřená názvy měsíců v roce jsou podle dat PDT již častěji kontextově nezapojená, i když kategorie času jako taková je většinou realizo-

vána členy kontextově zapojenými). V té souvislosti data PDT také ukázala, že i když v roli kontextově zapojených kulis mohou vystupovat jak časová, tak místní určení, časová určení tuto roli zastávají výrazně častěji.

Stejná stupnice kontextové zapojenosti byla sestavena i pro členy vyjádřené větně (tu už L. Uhlířová neuvádí). Ukázalo se, že podle dat *Pražského závislostního korpusu* má participant vyjádřený větou silnou tendenci k tomu, aby v aktuálním členění fungoval jako kontextově nezapojený prvek. Věta je útvar informačně obsáhlý, zřejmě většinou jako celek přináší hodně podstatného obsahu v nových souvislostech (v porovnání s nevětně vyjádřeným větným členem), a zřejmě proto bývá anotátory často označována jako kontextově nezapojená jednotka. Nejčastěji se přitom jako kontextově zapojené vyskytují věty vyjadřující podmínkové a časové okolnosti děje, jako nejčastěji kontextově nezapojené naopak vystupují věty vyjadřující zejména způsob, patiens, výsledek a účinek.

Nejmenší rozdíl v míře kontextové zapojenosti větné a nevětné formy participantu je u volného doplnění vyjadřujícího způsob. Toto doplnění je v datech PDT kontextově nezapojené téměř vždy, ať je vyjádřeno větně nebo nevětně. Naopak největší rozdíl v míře kontextové zapojenosti obou forem je u aktantu aktor a volného doplnění přípustky. Pokud jsou tyto dva participanty vyjádřeny nevětně, bývají většinou kontextově zapojené. Ve větné formě jsou však většinou kontextově nezapojené. Ale i většina ostatních participantů vystupuje ve formě věty jako člen kontextově nezapojený většinou výrazně častěji než ve formě participantu nevětného. Z toho je patrné, že i forma participantu (větná – nevětná) může předurčovat jeho roli v aktuálním členění větném.

Tabulky vyjadřující míru kontextové zapojenosti jednotlivých větně a nevětně vyjádřených participantů zároveň umožnily porovnat, v jaké formě se který druh participantu často vyskytuje. Data *Pražského závislostního korpusu* ukazují, že každý z aktantů a volných doplnění (více či méně) preferuje určitý způsob vyjádření – ve velké většině vyjádření nevětné. Pouze volná doplnění vyjadřující podmínku, výsledek a přípustku tíhnou spíše k vyjádření formou věty.

Získané výsledky byly porovnány s obdobným výzkumem Ivy Nebeské (1984). V některých ohledech byly výsledky obou průzkumů shodné, liší se ale pohled na způsob vyjadřování participantu výsledek. Zatímco I. Nebeská jej klade mezi členy, „které lze prakticky vyjádřit pouze větným členem“, data *Pražského závislostního korpusu* ukazují, že tento participant preferuje formu věty (je možné, že zde hraje roli nastavení termínu výsledek, I. Nebeská jej blíže nespecifikuje, v PDT je vymezen primárně sémanticky, vyjadřuje výsledek děje, např. *Matka předělala dětem loutku z kašpárka* ***na čerta****; Neřekl jim,* ***kdy přijde*** – srov. M. Mikulová a kol., 2005: kapitola EFF).

Stejně jako v materiálu I. Nebeské se i v datech *Pražského závislostního korpusu* objevují ve formě vět zejména (široce pojatá) příčinná určení. Materiál PDT ale ukazuje, že

každé z nich tíhne k vyjádření větou v různé míře. Zatímco I. Nebeská souhrnně uvádí, že příčinná určení jsou větně vyjádřená v průměru z 50 %, materiál PDT ukazuje, že nejvíce inklinují k formě věty (z množiny široce pojatých příčinných určení) vyjádření přípustková a pak podmínková. Příčinná a účelová určení se v podobě věty sice poměrně často vyskytují, ale podle materiálu PDT to není jejich forma převažující.

Toto zjištění může do jisté míry vysvětlovat postavení některých participantů ve stupnici systémového uspořádání. Systémové uspořádání sestavené podle teorie funkčního generativního popisu mísilo participanty vyjádřené větně a nevětně. Členy vyjadřující podmínku, účel a příčinu přitom byly do této stupnice zařazeny zejména podle jejich výskytů větných (srov. P. Sgall a kol., 1980: 76). Podle dat PDT ale není pro účel a příčinu tato forma vyjádření základní.

7.2 Frekvenčně převažující pořadí participantů ve dvojici

Dalším z cílů práce bylo na dvojicích kontextově nezapojených participantů ověřit v datech *Pražského závislostního korpusu*, zda jedno z jejich slovosledných uspořádání je výrazně frekvenčně převažující. Opět bylo rozlišováno mezi participanty vyjádřenými větně a nevětně.

Nejprve byla pozornost věnována participantům nevětným. Z výsledků průzkumu je patrné, že v některých případech v kontextově nezapojené části věty skutečně můžeme pozorovat (alespoň v datech *Pražského závislostního korpusu*) určitou tendenci k jistému slovoslednému postavení (např. míra – patiens; způsob – patiens; čas – místo; čas – patiens; čas – aktor; adresát – patiens). V jiných případech se však z pohledu povrchové syntaxe zdá, že určité dvojice participantů preferované slovosledné pořadí (z hlediska frekvence výskytu) nemají (např. patiens / doplněk; patiens / prostředek).

Z pohledu povrchové syntaxe najdeme pro většinu dvojic kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění obě slovosledná pořadí (více či méně zastoupená). Jednotlivé dvojice participantů se ale v korpusu vyskytují s velmi různou frekvencí – často se jedná o výskyty v řádu jednotek či desítek. Z malých vzorků můžeme jen těžko usuzovat, zda u dané dvojice existuje nebo neexistuje zřetelná tendence zaujímat určité vzájemné slovosledné pořadí.

Na druhou stranu u dvojic, které se v korpusu vyskytly alespoň stokrát (viz tabulka 6.10, **graf 6.7**), existuje většinou tendence k tomu, aby jedno z pořadí zřetelně frekvenčně převažovalo (i když výskyt opačného pořadí není nikdy vyloučen). Pouze ve třech případech test dobré shody nezamítl (na hladině spolehlivosti 95 %) hypotézu, že daný vzorek je rozložený rovnoměrně, a to u dvojic:

patiens / doplněk;
patiens / prostředek;
patiens / (ne)prospěch.

U ostatních 17 dvojic lze předpokládat, že rozložení testovaného vzorku není rovnoměrné. Jejich frekvenčně převažující pořadí je tedy podle dat *Pražského závislostního korpusu* následující:

adjektivní patiens – infinitivní aktor;
substantivní aktor – substantivní patiens;
místo – patiens;
patiens – doprovod;
patiens – směr (kam);
místo – aktor;
adresát – patiens;
čas (kdy) – místo;
čas (jak dlouho) – patiens;
patiens – výsledek;
čas (kdy) – aktor;
míra – aktor;
čas (kdy) – patiens;
způsob – místo;
způsob – směr (kam);
způsob – aktor;
míra – patiens;
způsob – patiens.

Z nalezeného materiálu dále vyplývá, že povrchové pořadí kontextově nezapojených aktantů a volných doplnění je v mnoha případech významně ovlivňováno i jinými faktory, než je typ (nevětně vyjádřeného) participantu (protože často najdeme – alespoň u některých dvojic – hojně zastoupená obě slovosledná pořadí).

Získané slovosledné tendence ale lze se stupnicí systémového uspořádání generativních lingvistů (P. Sgall a kol., 1980: 77) porovnat s vědomím toho, že naše výsledky odrážejí povrchový slovosled, systémové uspořádání slovosled hloubkový. Do srovnání byly zahrnuty jen výsledky těch dvojic participantů, které se v PDT objevily celkem alespoň stokrát.

Z 20 získaných dvojic nelze se systémovým uspořádáním srovnat 3 (systémové uspořádání nezahrnuje kategorie doplněk, ne/prospěch a doprovod). Zbývá tedy 17 dvojic. U 10 z nich data *Pražského závislostního korpusu* potvrdila vzájemné pořadí, které předpokládá stupnice systémového uspořádání, u 7 z nich systémové uspořádání nepotvrdila. Dále byla pozornost zaměřena na dvojice, kde data PDT dala jiný výsledek, než k jakému došli generativní lingvisté (tam, kde je to možné, je uvedeno také srovnání se stupnicí výpovědní dynamičnosti *Mluvnice češtiny 3* /1987: 571–572/).

Zřejmě nejpřekvapivějším výsledkem je zjištění, že v datech PDT převažuje pořadí patiens – aktor (systémové uspořádání předpokládá pořadí konatel – patiens stejně jako *Mluvnice češtiny 3* v nescénických větách). Možným důvodům tohoto pořadí je věnována kapitola *Povrchový slovosled aktantů aktor a patiens*. Ukazuje se, že na pořadí aktoru a patientu má výrazný vliv způsob jejich vyjádření. Zatímco například kontextově nezapojený adjektivní patiens stojí prakticky vždy před kontextově nezapojeným infinitivním aktorem, kontextově nezapojený substantivní aktor často stojí před kontextově nezapojeným substantivním patientem.

I ve čtyřech dalších dvojicích je odchylka od systémového uspořádání způsobena postavením aktoru (konatele). Systémové uspořádání jej totiž klade na samý počátek stupnice, před všechny ostatní participanty. Data PDT ale ukazují, že (co se týče

frekvence výskytu) před aktorem většinou stojí ještě kontextově nezapojené čas (kdy), místo (kde), míra a způsob. Stupnice výpovědní dynamičnosti *Mluvnice češiny 3* řadí (v nescénických větách) čas a místo (v roli specifikace, ne kulis) ve shodě se systémovým uspořádáním až za agens (kategorii způsob a míra neuvádí).

V datech PDT zároveň častěji stojí způsob před místem, zatímco v systémovém uspořádání je tomu opačně.

Poslední zjištěný rozdíl je v postavení patientu a prostředku. Zatímco systémové uspořádání (stejně jako *Mluvnice češtiny 3*) předpokládají pořadí prostředek – patiens, u vzorku dat z PDT se nepodařilo vyvrátit hypotézu, že počet výskytů této dvojice je v obou pořadích rovnoměrný.

Analýza získaného materiálu dále ukázala, že na povrchový slovosled nevětných, kontextově nezapojených participantů má výrazný vliv způsob jejich vyjádření – např. v konstrukcích typu *je* ***možné*****.PAT.KN** ***očekávat*****.ACT.KN** je základním (bezpříznakovým) slovosledem kontextově nezapojených členů jasně pořadí patiens – aktor[1]. V konstrukcích typu ***někdo / něco*****.ACT.KN** *je* ***někdo / něco*****.PAT.KN** jsou pořadí aktor – patiens a patiens – aktor v datech *Pražského závislostního korpusu* téměř vyrovnaná. Pokud aktor ani patiens nerozvíjejí sponové sloveso a pokud je aktor vyjádřen jménem a patiens slovesem (např. *ze zahraničí k nám začali* ***jezdit*****.PAT.KN** *chudší* ***turisté*****.ACT.KN**), je v PDT frekventovanější pořadí patiens – aktor (zřejmě zde hodně záleží na lexikálním obsazení obou participantů a na jejich dalším rozvití). Pokud jsou aktor i patiens vyjádřeny jménem a nerozvíjejí sponové sloveso, převažuje pořadí aktor – patiens, které předpokládá i systémové uspořádání generativních lingvistů.

Dále materiálová sonda ukázala, že je-li kontextově nezapojené fakultativní doplnění způsobu vyjádřeno příslovcem, vyskytuje se před kontextově nezapojeným patientem častěji, než když je vyjádřeno jmenně. Do jisté míry je povrchové pořadí způsobu a patientu ovlivněno také jejich lexikálním obsazením, ale zřejmě i komunikačním záměrem mluvčího.

Na materiálu sledujícím slovosled dvojice volné doplnění místa a aktant patiens, se ukázalo několik dalších obecnějších tendencí. Pokud přijmeme hypotézu, že v mnoha případech lze o stejné situaci (nebo o stejném typu situace) referovat výpovědí se slovosledem místo – patiens i patiens – místo: např. *pořádat někde něco* i *něco někde* (i když ne vždy je to možné – srov. konstrukci *držím v ruce cigaretu*, ale i řadu jiných), může být frekvence výskytu určitého pořadí dobrým vodítkem pro to, které z obou je základní (je-li nějaké z nich základní).

Nelze však tvrdit, že pořadí místo – patiens a patiens – místo je voleno (tam, kde by bylo možné užít obě pořadí) libovolně. Buď mluvčí či pisatel považuje za důležitější sdělit, (v širokém smyslu) ‚kde se něco děje', nebo ‚co se někde děje' – srov. příklady (referující o podobném typu situace) *Včera byla otevřena* ***výstava*** *Střížkových posledních*

[1] A to i v případě, že aktor je vyjádřen větně: *Je* ***možné*****.PAT**, ***abychom očekávali*****.ACT.**

obrazů ***v*** *jeho mateřské* ***galerii*** *MXM v Praze (potrvá do 28. září). / V roce 1874 otevřel* ***ve*** *svém* ***domě*** *U Halánků Průmyslové české* ***muzeum****.*

Na to, zda si lze ze dvou možných pořadí kontextově nezapojených členů vybrat, má zřejmě vliv i to, zda má při obsazování jednotlivých členů mluvčí na výběr z více možností: srov. konstrukci *držet v ruce cigaretu* (za normálních okolností držíme cigaretu právě v ruce, na druhou stranu v ruce lze držet více věcí, ne pouze cigaretu). Při dodržení kontextové nezapojenosti obou členů proto nelze podle našeho názoru použít slovosled *držet cigaretu v ruce*. Naproti tomu v konstrukci *mýt si v pramenu ruce* lze podle našeho názoru při dodržení kontextové nezapojenosti obou členů změnit slovosled také na *mýt si ruce v pramenu* (v pramenu si nemusíme mýt pouze ruce a zároveň ruce si nemusíme mýt jen v pramenu).

Data *Pražského závislostního korpusu* dále potvrdila, že důležitým slovosledným faktorem může být větnost. Ukazují, že (alespoň u některých typů vět) existuje tendence, aby kontextově nezapojený člen vyjádřený větou stál spíše za nevětně vyjádřeným participantem. Tato tendence koresponduje se závěry ostatních výzkumů – delší členy obvykle následují po kratších (srov. k tomu např. *Mluvnice češtiny 3*, 1987; P. Sgall a kol., 1980; Š. Zikánová, 2006). Podobnou tendenci podle získaného materiálu najdeme zejména u vět s funktorem aktor, patiens, účel nebo příčina. Ne vždy ale tento jev můžeme pozorovat. Například u vět podmínkových najdeme výrazněji zastoupená obě pořadí a slovosled podmínková věta – aktor či podmínková věta – patiens dokonce převažuje. Větná forma tedy nemusí být jako slovosledný faktor rozhodující. Podle získaného materiálu se zdá, že k určitému slovosledném postavení inklinují věty i podle svého typu (resp. podle své sémantiky).

Inklinace účelu a příčiny k typům vět, které mají tendenci následovat ostatní, nevětně vyjádřené členy, možná do jisté míry vysvětluje jejich koncové postavení v systémovém uspořádání funkčního generativního popisu. Účel a příčina v něm totiž byly řazeny zejména na základě dokladů, v nichž měly větnou formu (srov. P. Sgall a kol., 1980: 76).

7.3 Valence jako slovosledný faktor

Dalším dílčím cílem této práce bylo s pomocí *Valenčního slovníku českých sloves* (2008) ověřit, které větné participanty mohou ve větě vystupovat jako obligatorní (tedy ze sémantického hlediska nutně přítomné v hloubkové větné struktuře), aby bylo později možné ověřit vliv valence na český slovosled. Získané výsledky byly porovnány s popisem valence větných členů v gramatice W. Flämiga (1991) pro němčinu.

Ukázalo se, že ne/možnosti slovesných doplnění být ve větě obligatorním členem jsou v němčině a v češtině v podstatě shodné.

Na německém i českém materiálu (který slovesná doplnění sémanticky rozlišuje podrobněji) se navíc ukázalo, že většina volných slovesných doplnění (jako typů) není

ve větách obligatorní, zatímco ty typy, které se jako obligatorní vyskytují, se zároveň vyskytují u (jiných) sloves jako neobligatorní.

Ukázalo se, že počet sloves (resp. slovesných lexikálních jednotek, lexií), která ve svém valenčním rámci mají obligatorní volné doplnění, je podle *Valenčního slovníku českých sloves* 875. Tento slovník přitom obsahuje 6 460 slovesných lexikálních jednotek. Tedy jen přibližně 13,5 % českých (nejvíce frekventovaných) slovesných lexikálních jednotek („sloves v daném významu") obligatorně vyžaduje volné doplnění. Ostatní slovesa si vystačí s aktanty (doplněnými případně o fakultativní volná doplnění).

V největším počtu slovesných valenčních rámců se obligatorně objevuje doplnění vyjadřující směr „kam", přibližně v polovině rámců jako směr „kam" se vyskytuje směr „odkud". Spolu se přitom tato dvě doplnění obligatorně objevila ve 22 rámcích (u slovesných lexií vyjadřujících „přesun" – viz níže). Pak následuje doplnění vyjadřující místo „kde", po něm způsob „jak" a pak se opět objevuje doplnění směrové, tentokrát „kudy". Relativně málo se obligatorně vyskytuje doplnění vyjadřující míru a po něm ve stupnici následují doplnění časová „ze kdy" a „na kdy". Ta se společně obligatorně vyskytují ve 3 slovesných valenčních rámcích (opět vyjadřujících „přesun", tentokrát však ne v místním, ale v časovém rozměru). Další volná doplnění se obligatorně ve valenčním rámci nějakého slovesa vyskytují velmi sporadicky a výjimečně (tj. v 1 až 3 valenčních rámcích). Opomineme-li tyto ojedinělé výskyty, můžeme sestavit následující „stupnici obligatornosti":

kam – odkud – kde – jak – kudy – do jaké míry – ze kdy / na kdy.

V této stupnici se objevují pouze doplnění, která sémanticky souvisejí s prostorem (zejména) a pak se způsobem a časem (s časem v malé míře).

Dále se ukázalo, že každý slovesný valenční rámec obsahuje maximálně jedno obligatorní volné slovesné doplnění (to však neplatí uvnitř skupiny směrových a časových doplnění, tedy u některých doplnění „jednoho typu" – viz dále). V materiálu z *Valenčního slovníku českých sloves* nebyl nalezen žádný valenční rámec, v němž by se setkalo např. obligatorní doplnění místa (LOC) a obligatorní doplnění způsobu (MANN). Dvě obligatorní volná slovesná doplnění v jednom valenčním rámci byla zaznamenána pouze u časových doplnění (vyjadřujících „ze kdy" a „na kdy", tedy u typů TFRWH a TOWH) a směrových doplnění (vyjadřujících „odkud" a „kam", tedy u typů DIR1 a DIR3). A to u sloves sémanticky vyjadřujících přesun (místně nebo časově) – např. *přesunout zboží* ***z regálu.*****DIR1**$_{\textbf{obligatorní}}$ ***na pult.*****DIR3**$_{\textbf{obligatorní}}$ / *přesunout schůzku* ***z neděle.*****TFRWH**$_{\textbf{obligatorní}}$ ***na pondělí.*****TOWH**$_{\textbf{obligatorní}}$.

Podíváme-li se ale do *Valenčního slovníku českých sloves* na souvýskyt aktantů[2], zjistíme, že u nich je celkem běžné, aby se několik z nich objevovalo v jednom valenčním rámci jako jeho obligatorní členy.

[2] Aktanty jsou pro FGP: aktor (ACT), patiens (PAT), adresát (ADDR), efekt neboli výsledek (EFF) a origo neboli původ (ORIG).

Rozdíl ve vystupování obligatorních aktantů a volných doplnění ve valenčních rámcích by mohl být (dalším) kritériem při rozlišování těchto dvou kategorií. K dosud používaným postupům pro jejich odlišení tedy lze přidat, že v jednom slovesném valenčním rámci se může společně vyskytovat několik obligatorních aktantů, ale ne několik obligatorních volných doplnění (chápeme-li doplnění „odkud kam" a „ze kdy na kdy" jako jedno složené směrové a jedno složené časové doplnění, které je možné rozložit na dvě dílčí doplnění „jednoho typu"; jinými slovy směrová a časová doplnění vyjadřující v širokém smyslu „přesun odněkud někam", a to buď místně, nebo časově, mohou být v jednom valenčním rámci u vybrané skupiny sloves dvě, což neplatí o žádných dvou jiných volných doplněních, vyskytujících se ve valenčních rámcích sloves zachycených ve *Valenčním slovníku českých sloves*).

Předchozí krok pak sloužil k tomu, aby bylo možné na datech *Pražského závislostního korpusu* ověřit, jak funguje slovesná valence jako slovosledný faktor.

Data PDT ukazují, že nevětně vyjádřené, kontextově nezapojené doplnění směru kam (DIR3) se v povrchovém slovosledu chová podobně v obou případech, tj. ať je ve větě obligatorně vázáno slovesnou valencí, nebo ať je členem fakultativním. V obou případech má tendenci stát za fakultativními volnými slovesnými doplněními, tedy spíše ke konci věty.

Tendenci vyskytovat se až po fakultativních volných slovesných doplněních má i fakultativní volné doplnění místa (LOC). V datech PDT nemá v roli obligatorního doplnění vůči fakultativním volným slovesným doplněním vyhraněné postavení.

Volné doplnění směru odkud (DIR1) v roli obligatorního členu inklinuje spíše k postavení za fakultativní volná doplnění, zatímco v roli fakultativního členu nemá podle dat PDT vyhraněné postavení.

Obdobně je tomu u volného doplnění míry (EXT). Jako člen obligatorní stojí spíše za fakultativními volnými doplněními, ale jako člen fakultativní podle dat PDT nemá vyhraněné postavení.

Slovosled volného doplnění směru kudy (DIR2) nelze blíže komentovat, protože se v daném materiálu vyskytoval s velmi nízkou frekvencí.

Volné doplnění způsobu (MANN) v roli fakultativního členu zřetelně tíhne k postavení před ostatní fakultativní volná doplnění. Jak se ve slovosledu chová v roli doplnění obligatorního, se nepodařilo pro jeho nízký výskyt v materiálu prokázat.

Uvedené komentáře k postavení obligatorních a fakultativních slovesných doplnění je však třeba chápat pouze jako možné tendence. Zejména jako obligatorní členy se daná doplnění v korpusu často nevyskytovala ve velké míře. To je také důvod, proč jejich slovosledné řazení bylo sledováno a popisováno pouze vzhledem k ostatním volným doplněním jako celku, ne ve dvojicích s konkrétními participanty.

Výsledky našeho průzkumu nicméně na získaném (omezeném) materiálu nepotvrdily teorii Flämigovy gramatiky (1991) (stanovenou pro němčinu) o tom, že kontextově nezapojená obligatorní, tj. valenčně nutná, příslovečná určení stojí v základním slovosledu až za příslovečnými určeními fakultativními. Z dat *Pražského závislostního korpusu* vyplývá, že slovesná valence nemusí být v češtině nejsilnějším slovosledným

faktorem. Je však třeba znovu dodat, že vzorek prozkoumaných vět s obligatorním slovesným doplněním byl omezený.

7.4 Slovosled participantů vyjádřených příslovci *někdy, někde, nějak* v češtině a v němčině

Posledním z cílů této práce bylo ověřit na vybraných typech participantů (na volném doplnění místa, času a způsobu) vyjádřených neurčitým zájmenným příslovcem (*někde, někdy, nějak*), zda existuje jejich frekvenčně výrazně převažující pořadí. Tento cíl byl ověřován pro češtinu i pro němčinu. Pro češtinu na datech *Českého národního korpusu*, pro němčinu na datech korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*.

Z provedené sondy vyplývá, že v češtině i v němčině lze použít obě slovosledná pořadí zkoumaných dvojic slov. Zdá se však, že zejména u některých dvojic je jedno z pořadí upřednostňováno. V obou jazycích je podle získaných korpusových dat běžnější používat fráze s pořadím čas – místo, tedy „někdy někde". V češtině i v němčině existuje také tendence používat spíše pořadí čas – způsob („někdy nějak") a v češtině i místo – způsob („někde nějak"). Pro němčinu poskytl korpus pro pořadí kategorií čas / způsob a místo / způsob jen omezený vzorek dat.

V předchozím průzkumu na („lexikálně různě obsazených") datech PDT se jako častější ukázalo rovněž pořadí čas – místo. Systémové uspořádání generativních lingvistů shodně předpokládá hloubkové pořadí čas – místo. Stejné pořadí pro základní slovosled členů těchto dvou kategorií uvádí i *Mluvnice češtiny 3*.

Ve slovosledu kategorií způsob a místo ukázal předchozí průzkum na datech PDT pořadí způsob – místo, tedy pořadí opačné, než zjistil průzkum na datech ČNK (i když v ČNK se objevil menší vzorek výskytů než v PDT). Pokud by data z ČNK ale odrážela obecnější tendenci v postavení členů vyjadřujících místo a způsob, pravděpodobně by odlišná tendence v datech PDT ukazovala na to, že zde poměrně silně záleží na způsobu vyjádření obou členů (v PDT byl způsob – na rozdíl od doplnění místa – velmi často vyjadřován adverbiem, v ČNK byly adverbiem vyjádřeny oba členy), jejich lexikálním obsazení. Pořadí místo – způsob předpokládají i generativní lingvisté, *Mluvnice češtiny 3* způsob do stupnice základního slovosledu nezařazuje s tím, že jeho umístění v ní je nejisté.

Jinou tendenci než data ČNK ukazují data PDT i u dvojice doplnění způsobu a času. Zatímco ČNK (opět na menším vzorku) vykazuje jasnou převahu pořadí čas – způsob, PDT má obě pořadí téměř vyrovnaná. Pořadí čas – způsob předpokládají i generativní lingvisté v systémovém uspořádání.

7.5 Závěrečný komentář

Práce celkově ukazuje, že v českém povrchovém slovosledu publicistických textů lze v některých případech nalézt obecnější slovosledné tendence, resp. že některé kontextově nezapojené participanty tíhnou ve výpovědi k určitému typu řazení, čehož

by bylo možné využít například při automatickém zpracování textu. V současné době vzniká mnoho strojových překladačů a ukazuje se, že jedním ze závažných problémů, které komplikují kvalitu jejich překladu, je jejich zacházení se slovosledem (zejména v jazycích, v nichž slovosled není pevně vázán gramatickými pravidly). Zjištěná slovosledná schémata by tak mohla pomoci jejich práci zdokonalit.

Summary

The aim of the monograph is to describe particular aspects of the Czech (and partly also German) word order in the sentences coming mainly from journalistic texts.

The first part examines the role of different types of verbal modifications in sentence information structure (known also as topic-focus articulation). On the basis of the percentage how often the sentence members appear in the data of the *Prague Dependency Treebank 2.0* as contextually bound and non-bound,[1] a scale of the contextual boundness was established (initially, only for non-clause verbal modifications). This scale implies that the free verbal modifications representing Criterion, Concession, Temporal (when), Exception, Temporal (temporal parallel, contemporaneous) and the participant Actor (which often takes the syntactic function of subject) are usually contextually bound. On the contrary, the free verbal modifications expressing Extent, Manner, Heritage, Result, Intent, Direction (which way) and Aim are often contextually non-bound. The resulting scale is compared with a similar scale of topicality described by Ludmila Uhlířová (1974).

Subsequently, the scale of contextual boundness was established also for verbal modifications expressed as a clause. It turns out that a verbal modification in form of a clause provides the strong tendency to be a contextually non-bound sentence element in the sentence information structure, according to data of the *Prague Dependency Treebank*. In particular, the dependent clauses expressing Manner, Patient, Effect and Result are contextually non-bound in the vast majority of cases.

To some extent, these scales may reflect general trends in word order of a Czech sentence (if the word order of the sentence is objective, i.e. the topic part precedes the focus).

Further, the attention was concentrated on the contextually non-bound part of the sentence. We examined pairwise contextually non-bound verbal modifications from the *Prague Dependency Treebank 2.0* to see whether one of their possible word order arrangements has a significantly predominant frequency (whether it is more common to use such phrasing as *Narodil se v roce 1950 v Brně* or *Narodil se v Brně v roce 1950*; literally: *He was born in 1950 in Brno* or *He was born in Brno in 1950*). Again a distinction between verbal modifications expressed as a clause and as a non-clause was maintained.

[1] The contextual boundness is assessed in accordance with its annotations in the *Prague Dependency Treebank*.

The research results demonstrate that, in some cases, it is possible to observe particular tendencies to certain word order positions of contextually non-bound non-clausal verbal modifications (e.g. Extent – Patient; Manner – Patient; Temporal /when/ – Locative; Temporal /when/ – Patient; Addressee – Patient), at least in the data of the *Prague Dependency Treebank*. In other cases, however, certain pairs of verbal modifications do not seem to prefer any surface order (in terms of frequency), from the viewpoint of surface syntax (e.g. Patient / Complement; Patient / Means).

In terms of surface shape of the sentence, it is possible to find both word order positions (more or less represented in the corpus) for most pairs of contextually non-bound non-clausal verbal modifications. Each pair then exhibits only a certain tendency (of different strength) to a particular mutual position.

The results of this part of work are compared mainly with the systemic ordering as proposed in Sgall et al. (1980) with awareness of the fact that the systemic ordering has been determined for the deep word order, while the presented work concentrates on the surface word order.

For the contextually non-bound sentence members expressed as a dependent clause, the data from the *Prague Dependency Treebank 2.0* demonstrate that clauses (at least some types of them) have a tendency to appear after the non-clausal modifications. This tendency corresponds to the already known word order phenomenon (the so called End Weight Principle) – longer sentence parts usually follow the shorter ones (cf. e.g. *Mluvnice češtiny 3* 1987, P. Sgall et al. 1980, Š. Zikánová 2006). According to our data, a similar tendency can be traced especially for contextually non-bound clauses in the role of Actor, Patient, Aim or Cause. However, this is not always the case. For example, contextually non-bound dependent clauses expressing Result or Condition can be found in both positions (before and after the non-clausal modifications) in significant proportions. Therefore, the form of a clause does not need to be a decisive factor influencing the resulting word order.

The next part of the work examines the influence of valency on the word order. For that purpose, we use the valency lexicon for Czech verbs – *Valenční slovník českých sloves* (2008) – and attempt to verify which verbal modifications can act as obligatory in the sentence (it means which of them must be present in the deep structure from the semantic point of view). The results were compared with the description of valency of sentence parts in German by W. Flämig (1991). It appears that non/possibilities to be an obligatory verbal modification in a sentence are very similar, almost the same in Czech and German.

On the basis of frequency of the free modifications in the valency frames of verbs in the role of an obligatory modification, we have established the following "scale of obligatority"[2]:

[2] The modifications that are obligatory most often are at the beginning of the scale; those being obligatory in minimum cases are at the end.

Direction (to where) – Direction (from where) – Locative – Manner – Direction (which way) – Extent – Temporal (from when / to when).

At the same time, it appears that one verbal valency frame may contain (at least according to *Valenční slovník českých sloves*) several obligatory participants (participants are understood in correspondence with Functional Generative Description, i.e. as Actor, Patient, Addressee, Effect and Origo), but not several obligatory free verbal modifications (as, for example, Temporal or Locative modification, modification of Manner, Concession, Cause etc.). The only exception are free modifications expressing Temporal "from when – to when" and Directional "from where – to where" which, however, may be understood as one complex Temporal or one complex Directional modification. This information could be another criterion for distinguishing between participants and free verbal modifications.

One aim of the work was to verify the verbal valency as a word order factor on the data of the *Prague Dependency Treebak 2.0* (PDT). The PDT data demonstrated, for example, that a non-clausal contextually non-bound modification of Direction (to where) behaves similarly in both cases, i.e. whether it is obligatory or optional.[3] In both cases, it has a tendency to appear after the other optional verbal modifications, i.e. rather toward the end of the sentence. A more detailed description of word order of other types of obligatory verbal modifications is given in the final section of the monograph. In some cases, the evaluation of the influence of valency on the word order was limited by a relatively low occurrence of obligatory modifications in the corpus. However, the gained data seem to demonstrate that verbal valency need not to be the strongest word order factor.

The last aim of the work was to examine several chosen types of verbal modifications (the Locative and Temporal modifications and the modification of Manner) expressed by pronominal adverbs (*někde, někdy, nějak – irgendwo, irgendwann, irgendwie*; in English *somewhere, sometimes, somehow*) in terms of their position in the sentence, in other words to observe whether some of their ordering is significantly predominant in frequency (the mentioned lemmas have been chosen due to the fact that the modifications expressed by them have a uniform form, length, very similar degree of lexical meaning and they are probably contextually non-bound in most cases). This aim was tested for both Czech and German – in the data of the Czech national corpus *Český národní korpus* for Czech and *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* for German.

The probe demonstrated that both Czech and German allow using both ordering of the examined pairs of words. However, it seems that one of the orderings is preferred by some of the pairs. In both languages, it is probably more common to use e.g. the phrases with the order time – space, i.e. "někdy někde" – "irgendwann irgendwo" ("sometimes somewhere").

In conclusion, the work demonstrates that it is possible to observe some general word order tendencies in the Czech surface word order of journalistic texts, i.e. so-

[3] Obligatority and optionality of modifications were evaluated according to the valency lexicon *PDT-Vallex*.

me contextually non-bound verbal modifications tend to a certain type of ordering,[4] which may be used, for example, in automatic text processing.

[4] E. g. Locative – Patient; Patient – Accompaniment; Patient – Direction (to where); Addressee – Patient; Patient – Effect; Temporal (when) – Patient; Manner – Locative; Manner – Direction (to where); Temporal (when) – Locative; Temporal (how long) – Patient; Extent – Patient; Manner – Patient; Conditional clause – non-clausal modification; non-clausal modification – clause in role of Actor; non-clausal modification – clause in role of Patient; non-clausal modification – clause in role of Aim; non-clausal modification – causal clause; adjectival Patient – Actor in form of infinitive; nominal Actor – nominal Patient etc.

Seznam obrázků

3.1 Základní slovosled hlavní věty v němčině (W. Flämig, 1991: 225) 59

4.1 Roviny v *Pražském závislostním korpusu* (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Roviny anotace*) 69
4.2 Množství dat z jednotlivých zdrojů PDT (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Zdroje textů*) 70
4.3 Rozdělení dat v PDT na trénovací a testovací množiny (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Rozdělení dat na trénovací a testovací*) 71

6.1 Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené obligatorní doplnění daného typu stojí za kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným neobligatorním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 136
6.2 Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené obligatorní doplnění daného typu stojí za kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným neobligatorním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 137
6.3 Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené fakultativní doplnění daného typu stojí před kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným fakultativním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 140
6.4 Počet struktur, v nichž kontextově nezapojené, nevětně vyjádřené fakultativní doplnění daného typu stojí před kontextově nezapojeným, nevětně vyjádřeným fakultativním doplněním bez rozlišení jeho typu (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 141

Seznam grafů

3.1 Stupnice tematičnosti podle L. Uhlířové (1974: 101) 42

6.1 Kolik procent participantů vyjádřených nevětně je v *Pražském závislostním korpusu 2.0* označeno jako členy kontextově nezapojené 79

6.2 V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující čas (TWHEN) – k roli členu kontextově nezapojeného (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 81

6.3 V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující místo (LOC) – k roli členu kontextově nezapojeného (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 83

6.4 Srovnání výsledků výzkumu L. Uhlířové (1974) a výzkumu provedeného na datech *Pražského závislostního korpusu* – jak často jsou větné participanty členem rématu u L. Uhlířové / kontextově nezapojené v PDT (vyjádřeno v %) 86

6.5 Kolik procent participantů vyjádřených větně je v *Pražském závislostním korpusu 2.0* označeno jako členy kontextově nezapojené 89

6.6 Srovnání – kolik % členů vyjádřených nevětně a větně je kontextově nezapojených (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 90

6.7 Počet výskytů nevětně vyjádřených, kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*); zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 100krát 97

6.8 Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; participant A je vyjádřen větně, B nevětně (na základě dat *Pražského závislostního korpusu* 2.0); zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 50krát 119

6.9 Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; viz tabulka 6.12 121

6.10 Počet valenčních rámců z valenčního slovníku *Vallex 2.5*, v nichž se objevují volná doplnění jako obligatorní. 131
6.11 Počet výskytů slovosledného pořadí „fakultativní slovesné doplnění – obligatorní slovesné doplnění DIR3 / LOC / DIR1 / EXT / DIR2 / MANN“ a „obligatorní slovesné doplnění DIR3 / LOC / DIR1 / EXT / DIR2 / MANN – fakultativní slovesné doplnění“ (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) . . . 138
6.12 Počet výskytů obou slovosledných pořadí (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 143
6.13 Počet výskytů dvojic v jednom a druhém slovosledném pořadí, zohledňuje výskyt volných doplnění v roli členu obligatorního a fakultativního (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 144
6.14 Výskyt frází „někdy někde“ a „někde někdy“ v *Českém národním korpusu* . 148
6.15 Výskyt frází „irgendwann irgendwo“ a „irgendwo irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* 149
6.16 Výskyt frází „někdy nějak“ a „nějak někdy“ v *Českém národním korpusu* . . 151
6.17 Výskyt frází „irgendwann irgendwie“ a „irgendwie irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* 152
6.18 Výskyt frází „někde nějak“ a „nějak někde“ v *Českém národním korpusu* . . 154
6.19 Výskyt frází „irgendwo irgendwie“ a „irgendwie irgendwo“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* 155
6.20 Počet výskytů frází v jednom a druhém slovosledném pořadí v češtině a v němčině (na základě dat *Českého národního korpusu* a korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*) 157

Seznam tabulek

3.1 Stupnice tematičnosti podle L. Uhlířové (1974: 101) 41

4.1 Data v PDT anotovaná na všech rovinách (J. Hajič a kol., 2006a: kapitola *Plná data*) 71

6.1 Stupnice kontextové (ne)zapojenosti jednotlivých aktantů a volných doplnění vyskytujících se v *Pražském závislostním korpusu 2.0*, vyjádřených nevětně 78

6.2 V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující čas (TWHEN) – ke kontextové (ne)zapojenosti (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 80

6.3 V jaké míře tíhnou jednotlivé lexémy – jako volná doplnění vyjadřující místo (LOC) – ke kontextové (ne)zapojenosti (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0)* 82

6.4 Srovnání výsledků výzkumu L. Uhlířové (1974) a našeho výzkumu: v kolika procentech se jednotlivé větné participanty v textech objevily jako réma (kontextově nezapojené) 85

6.5 Stupnice kontextové zapojenosti jednotlivých aktantů a volných doplnění vyskytujících se v *Pražském závislostním korpusu 2.0*, vyjádřených větně . . . 87

6.6 Stupnice kontextové zapojenosti jednotlivých aktantů a volných doplnění vyskytujících se v *Pražském závislostním korpusu 2.0*, majících v PDT alespoň 100 výskytů ve větné formě 88

6.7 Srovnání – kolik % členů vyjádřených nevětně a větně je kontextově nezapojených (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 89

6.8 Způsoby vyjádření příslovečných určení podle Ivy Nebeské (1984) 91

6.9 Pravděpodobnost, se kterou se participanty vyskytují ve formě věty (na základě dat *Pražského závislostního korpusu*) 92

6.10 Počet výskytů nevětně vyjádřených, kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*), viz graf 6.7 96
6.11 Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; participant A je vyjádřen větně, B nevětně (na základě dat *Pražského závislostního korpusu* 2.0); zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 50krát 118
6.12 Počet výskytů kontextově nezapojených participantů ve dvojici: v pořadí A – B a v pořadí B – A; participant A je vyjádřen větně (je u něj rozlišován jeho typ), B nevětně (bez rozlišení typu participantu); na základě dat *Pražského závislostního korpusu* 2.0; zobrazeny jen dvojice, které se v korpusu vyskytly celkem alespoň 100krát 120
6.13 Počet výskytů slovosledného pořadí „fakultativní slovesné doplnění – obligatorní slovesné doplnění“ a „obligatorní slovesné doplnění – fakultativní slovesné doplnění“ (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 139
6.14 Počet výskytů slovosledného pořadí „fakultativní slovesné doplnění – fakultativní slovesné doplnění daného typu“ a „fakultativní slovesné doplnění daného typu – fakultativní slovesné doplnění“ (na základě dat *Pražského závislostního korpusu 2.0*) 142
6.15 Výskyt frází „někdy někde“ a „někde někdy“ v *Českém národním korpusu* . 147
6.16 Výskyt frází „irgendwann irgendwo“ a „irgendwo irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* 149
6.17 Výskyt frází „někdy nějak“ a „nějak někdy“ v *Českém národním korpusu* . . 151
6.18 Výskyt frází „irgendwann irgendwie“ a „irgendwie irgendwann“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* 152
6.19 Výskyt frází „někde nějak“ a „nějak někde“ v *Českém národním korpusu* . . 153
6.20 Výskyt frází „irgendwo irgendwie“ a „irgendwie irgendwo“ v německém korpusu *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* 155

A.1 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem aktor (ACT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 186

A.2 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem patiens (PAT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 187
A.3 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem adresát (ADDR) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 188
A.4 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem výsledek děje (EFF) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 188
A.5 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem původu (ORIG) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 188
A.6 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním místa (kde) (LOC) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 189
A.7 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (kdy) (TWHEN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 190
A.8 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním způsobu (MANN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 191
A.9 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním příčiny (CAUS) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 191
A.10 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním podmínky (COND) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 192
A.11 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním účelu (AIM) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 192
A.12 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním účinku (RESL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 192

A.13 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním míry (EXT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 193
A.14 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním směru (odkud) (DIR1) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 193
A.15 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním směru (kudy) (DIR2) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 193
A.16 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním směru (kam) (DIR3) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí dir3-act 38 194
A.17 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním doplňku (COMPL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 194
A.18 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním záměru (INTT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 195
A.19 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním doprovodu (ACMP) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 195
A.20 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním rozdílu (DIFF) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 196
A.21 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (na jak dlouho) (TFHL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 196
A.22 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním prostředku (MEANS) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 196
A.23 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním zřetele (REG) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 197

A.24 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (jak dlouho / za jak dlouho) (THL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 197
A.25 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (jak často / kolikrát) (THO) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 197
A.26 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním (ne)prospěchu (BEN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 198
A.27 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (od kdy) (TSIN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 198
A.28 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním substituce (SUBS) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 198
A.29 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (do kdy) (TTILL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 199
A.30 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (současně s čím / během jaké doby) (TPAR) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 199
A.31 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním výjimky (RESTR) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 199
A.32 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním měřítka (CRIT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí 200
A.33 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným aktantem aktor (ACT) v jednom i druhém slovosledném pořadí 201
A.34 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným aktantem patiens (PAT) v jednom i druhém slovosledném pořadí 202

A.35 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným aktantem výsledek děje (EFF) v jednom i druhém slovosledném pořadí 203
A.36 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním podmínky (COND) v jednom i druhém slovosledném pořadí 204
A.37 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním příčiny (CAUS) v jednom i druhém slovosledném pořadí 205
A.38 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním času (kdy) (TWHEN) v jednom i druhém slovosledném pořadí 206
A.39 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním účelu (AIM) v jednom i druhém slovosledném pořadí 207
A.40 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním způsobu (MANN) v jednom i druhém slovosledném pořadí 208
A.41 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním prostředku (MEANS) v jednom i druhém slovosledném pořadí 208
A.42 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním zřetele (REG) v jednom i druhém slovosledném pořadí 209
A.43 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním místa (LOC) v jednom i druhém slovosledném pořadí 209
A.44 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním času (do kdy) (TTILL) v jednom i druhém slovosledném pořadí 210

A.45 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním času (současně s čím / během jaké doby) (TPAR) v jednom i druhém slovosledném pořadí 210
A.46 Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním přípustky (CNCS) v jednom i druhém slovosledném pořadí 211

C.1 Zkratky funktorů užívané v *Pražském závislostním korpusu* (srov. M. Mikulová a kol. 2005: kapitola *Funktory a subfunktory*, upraveno) 221

A

Doplňkové výsledky práce v tabulkách

První sloupec tabulky vždy uvádí funktor (pro vysvětlení zkratek funktorů viz tabulka C.1 v příloze C). Druhý sloupec počet výskytů tohoto funktoru v kombinaci s jiným funktorem (v tabulce A.1 konkrétně s funktorem aktor ACT), a to v pořadí „funktor – ACT“. Třetí sloupec tabulky uvádí pořadí opačné, v tabulce A.1 tedy „ACT – funktor“. Tabulka A.1 tak např. ukazuje, že v PDT se volné doplnění vyjadřující výjimku (RESTR) a aktant aktor (ACT) v pořadí výjimka – aktor vyskytuje 23krát, v pořadí aktor – výjimka 2krát. Čtvrtý sloupec vyjadřuje součet výskytů dvojic v obou možných pořadích: výjimka a aktor se v korpusu vyskytly ve dvojici celkem 25krát. Pátý sloupec vyjadřuje pravděpodobnost, se kterou se v korpusu vyskytuje dvojice v pořadí např. aktor – jiný funktor (v tabulce A.1 v prvním řádku konkrétně aktor – výjimka). Pravděpodobnost, se kterou se participanty RESTR a ACT vyskytují v datech *Pražského závislostního korpusu* v pořadí aktor – výjimka, je 0,08.

Šestý, sedmý a osmý sloupec uvádějí výsledky tzv. testu dobré shody (Pearsonův chí-kvadrát test), a to na úrovních spolehlivosti 95 %, 99,9 % a 99,99 %. Je-li v těchto sloupcích hodnota 1, znamená to, že ověřovaná hypotéza (testovaný vzorek je do skupin dvou možných pořadí rozložen rovnoměrně, odchylka je daná pouhou náhodou) byla (na dané úrovni spolehlivosti) zamítnuta. Pokud je v nich hodnota 0, znamená to, že tato hypotéza zamítnuta nebyla. Obvyklá míra pravděpodobnosti chyby, pro kterou se test dobré shody obecně počítá, je 5 % (viz hodnoty v šestém sloupci tabulek).

A.1 Výskyty kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici v *Pražském závislostním korpusu*

Funktor	Funktor – ACT	ACT – funktor	Celkem	P (ACT – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
RESTR	23	2	25	0,08	1	1	1
MANN	213	52	265	0,20	1	1	1
THL	34	12	46	0,26	1	0	0
EXT	105	41	146	0,28	1	1	1
THO	30	13	43	0,30	1	0	0
TWHEN	267	109	367	0,30	1	1	1
CRIT	32	14	46	0,30	1	0	0
TSIN	14	7	21	0,33	0	0	0
LOC	241	152	393	0,39	1	1	1
TTILL	8	6	14	0,43	0	0	0
PAT	615	486	1101	0,44	1	1	0
DIR1	14	13	27	0,48	0	0	0
DIR2	5	5	10	0,50	0	0	0
TPAR	5	5	10	0,50	0	0	0
DIR3	38	36	74	0,51	0	0	0
ADDR	38	49	87	0,56	0	0	0
COND	9	12	21	0,57	0	0	0
MEANS	23	34	57	0,60	0	0	0
CAUS	12	19	31	0,61	0	0	0
EFF	15	24	39	0,62	0	0	0
ORIG	4	7	11	0,64	0	0	0
AIM	7	13	20	0,65	0	0	0
REG	6	11	17	0,65	0	0	0
BEN	11	23	34	0,68	1	0	0
ACMP	15	34	49	0,69	1	0	0
COMPL	12	27	39	0,69	1	0	0
DIFF	0	11	11	1,00	1	1	0

Tabulka A.1: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem aktor (ACT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – PAT	PAT – funktor	Celkem	P (PAT – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
RESL	16	2	18	0,11	1	1	0
THL	120	22	142	0,15	1	1	1
EXT	282	53	335	0,16	1	1	1
MANN	634	125	759	0,16	1	1	1
RESTR	25	8	33	0,24	1	0	0
TWHEN	465	165	630	0,26	1	1	1
TSIN	34	14	48	0,29	1	0	0
CRIT	55	22	77	0,29	1	1	0
THO	68	30	98	0,31	1	1	0
ADDR	229	113	342	0,33	1	1	1
REG	60	35	95	0,37	1	0	0
LOC	383	276	659	0,42	0	0	0
BEN	77	55	132	0,42	1	1	1
TPAR	11	8	19	0,42	0	0	0
TTILL	29	22	51	0,43	0	0	0
ORIG	51	43	94	0,46	0	0	0
TFHL	10	9	19	0,47	0	0	0
COMPL	62	63	125	0,50	0	0	0
DIR1	45	49	94	0,52	0	0	0
MEANS	87	98	185	0,53	0	0	0
CAUS	42	49	91	0,54	0	0	0
SUBS	5	6	11	0,55	0	0	0
ACT	486	615	1101	0,56	0	0	0
ACMP	48	73	121	0,60	1	1	0
DIR3	96	145	241	0,60	1	0	0
COND	19	41	60	0,68	1	0	0
DIFF	14	31	45	0,69	1	0	0
EFF	66	160	226	0,71	1	0	0
AIM	13	58	71	1,00	1	1	1

Tabulka A.2: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem patiens (PAT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – ADDR	ADDR – funktor	Celkem	P (ADDR – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	58	10	68	0,15	1	1	1
TWHEN	38	13	55	0,31	1	0	0
EXT	12	7	19	0,37	0	0	0
ORIG	21	13	34	0,38	0	0	0
ACT	49	38	87	0,44	0	0	0
PAT	113	229	342	0,67	1	1	1
AIM	3	16	19	0,84	1	0	0

Tabulka A.3: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem adresát (ADDR) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – EFF	EFF – funktor	Celkem	P (EFF – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	32	5	37	0,14	1	1	1
PAT	160	66	226	0,29	1	1	1
ACT	24	15	39	0,38	0	0	0
LOC	6	5	11	0,45	0	0	0
TWHEN	13	11	24	0,46	0	0	0
EXT	0	10	10	1	1	0	0

Tabulka A.4: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem výsledek děje (EFF) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – ORIG	ORIG – funktor	Celkem	P (ORIG – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ACT	7	4	11	0,36	0	0	0
PAT	43	51	94	0,54	0	0	0

Tabulka A.5: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s aktantem původu (ORIG) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – LOC	LOC – funktor	Celkem	P (LOC – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
DIFF	18	1	19	0,05	1	1	1
TWHEN	332	72	404	0,18	1	1	1
TSIN	22	5	27	0,19	1	0	0
MANN	117	33	150	0,22	1	1	1
EXT	32	12	44	0,27	1	0	0
THO	22	12	34	0,35	0	0	0
THL	36	20	56	0,36	1	0	0
CAUS	12	7	19	0,37	0	0	0
COMPL	20	13	33	0,39	0	0	0
REG	10	8	18	0,44	0	0	0
ACMP	25	25	50	0,50	0	0	0
MEANS	12	13	25	0,52	0	0	0
EFF	5	6	11	0,55	0	0	0
PAT	276	383	659	0,58	1	1	1
ACT	152	241	393	0,61	1	1	1
ADDR	13	21	34	0,62	0	0	0
TTILL	7	13	20	0,65	0	0	0
DIR3	6	13	19	0,68	0	0	0
BEN	2	9	11	0,82	1	0	0

Tabulka A.6: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním místa (kde) (LOC) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TWHEN	TWHEN – funktor	Celkem	P (TWHEN – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
THO	11	5	16	0,31	0	0	0
TSIN	32	15	47	0,32	1	0	0
DIFF	13	7	20	0,35	0	0	0
CRIT	7	5	12	0,42	0	0	0
MANN	48	46	94	0,49	0	0	0
EFF	11	13	24	0,54	0	0	0
EXT	13	22	35	0,63	0	0	0
DIR3	36	62	98	0,63	1	0	0
BEN	4	7	11	0,64	0	0	0
CAUS	7	13	20	0,65	0	0	0
ADDR	17	38	55	0,69	1	0	0
ACT	109	267	376	0,71	1	1	1
COMPL	6	15	21	0,71	1	0	0
REG	3	8	11	0,73	0	0	0
ACMP	7	19	26	0,73	1	0	0
PAT	165	465	630	0,74	1	1	1
COND	3	9	12	0,75	0	0	0
MEANS	8	35	43	0,81	1	1	1
DIR1	5	23	28	0,82	1	1	0
LOC	72	332	404	0,82	1	1	1

Tabulka A.7: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (kdy) (TWHEN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – MANN	MANN – funktor	Celkem	P (MANN – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
THO	15	4	19	0,21	1	0	0
THL	17	13	30	0,43	0	0	0
EXT	27	23	50	0,46	0	0	0
TWHEN	46	48	94	0,51	0	0	0
REG	8	18	26	0,69	1	0	0
COMPL	5	15	20	0,75	1	0	0
LOC	33	117	150	0,78	1	1	1
DIR3	21	84	105	0,80	1	1	1
ACT	52	213	265	0,80	1	1	1
DIR1	7	31	38	0,82	1	1	1
CRIT	2	9	11	0,82	1	0	0
PAT	125	634	759	0,84	1	1	1
ADDR	10	58	68	0,85	1	1	1
EFF	5	32	37	0,86	1	1	1
ACMP	2	13	15	0,87	1	0	0
CAUS	2	13	15	0,87	1	0	0
MEANS	2	22	24	0,92	1	1	1
AIM	0	11	11	1,00	1	1	0

Tabulka A.8: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním způsobu (MANN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – CAUS	CAUS – funktor	Celkem	P (CAUS – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	13	2	15	0,13	1	0	0
TWHEN	13	7	20	0,35	0	0	0
ACT	19	12	31	0,39	0	0	0
PAT	49	42	91	0,46	0	0	0
LOC	7	12	19	0,63	0	0	0

Tabulka A.9: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním příčiny (CAUS) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – COND	COND – funktor	Celkem	P (COND – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
TWHEN	9	3	12	0,25	0	0	0
PAT	41	19	60	0,32	1	0	0
ACT	12	9	21	0,43	0	0	0

Tabulka A.10: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním podmínky (COND) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – AIM	AIM – funktor	Celkem	P (AIM – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	11	0	11	0,00	1	1	0
ADDR	16	3	19	0,16	1	0	0
PAT	58	13	71	0,18	1	1	1
ACT	13	7	20	0,35	0	0	0

Tabulka A.11: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním účelu (AIM) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – RESL	RESL – funktor	Celkem	P (RESL – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	2	16	18	0,89	1	1	0

Tabulka A.12: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním účinku (RESL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – EXT	EXT – funktor	Celkem	P (EXT – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
EFF	10	0	10	0,00	1	0	0
TWHEN	22	13	35	0,37	0	0	0
THL	13	8	21	0,38	0	0	0
MANN	23	27	50	0,54	0	0	0
ADDR	7	12	19	0,63	0	0	0
REG	6	11	17	0,65	0	0	0
ACT	41	105	146	0,72	1	1	1
LOC	12	32	44	0,73	1	0	0
PAT	53	282	335	0,84	1	1	1
DIR3	4	26	30	0,87	1	1	1

Tabulka A.13: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním míry (EXT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – DIR1	DIR1 – funktor	Celkem	P (DIR1 – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
TWHEN	23	5	28	0,18	1	1	0
MANN	31	7	38	0,18	1	1	1
MEANS	10	7	17	0,41	0	0	0
PAT	49	45	94	0,48	0	0	0
ACT	13	14	27	0,52	0	0	0
DIR3	13	50	63	0,79	1	1	1

Tabulka A.14: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním směru (odkud) (DIR1) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – DIR2	DIR2 – funktor	Celkem	P (DIR2 – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ACT	5	5	10	0,50	0	0	0
DIR3	1	13	14	0,93	1	0	0

Tabulka A.15: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním směru (kudy) (DIR2) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – DIR3	DIR3 – funktor	Celkem	P (DIR3 – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
DIR2	13	1	14	0,07	1	1	0
EXT	26	4	30	0,13	1	1	1
MANN	84	21	105	0,20	1	1	1
DIR1	50	13	63	0,21	1	1	1
MEANS	40	11	51	0,22	1	1	1
THO	14	4	18	0,22	1	0	0
LOC	13	6	19	0,32	0	0	0
TWHEN	62	36	98	0,37	1	0	0
PAT	145	96	241	0,40	1	0	0
COMPL	14	11	25	0,44	0	0	0
INTT	18	15	33	0,45	0	0	0
ACT	36	38	74	0,51	0	0	0
ACMP	12	19	31	0,61	0	0	0

Tabulka A.16: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním směru (kam) (DIR3) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí dir3-act 38

Funktor	Funktor – COMPL	COMPL – funktor	Celkem	P (COMPL – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	15	5	20	0,25	1	0	0
TWHEN	15	6	21	0,29	1	0	0
ACT	27	12	39	0,31	1	0	0
PAT	63	62	125	0,50	0	0	0
DIR3	11	14	25	0,56	0	0	0
LOC	13	20	33	0,61	0	0	0

Tabulka A.17: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním doplňku (COMPL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – INTT	INTT – funktor	Celkem	P (INTT – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
DIR3	15	18	33	0,55	0	0	0

Tabulka A.18: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním záměru (INTT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – ACMP	ACMP – funktor	Celkem	P (ACMP – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	13	2	15	0,13	1	0	0
TWHEN	19	7	26	0,27	1	0	0
ACT	34	15	49	0,31	1	0	0
DIR3	19	12	31	0,39	0	0	0
PAT	73	48	121	0,40	1	0	0
LOC	25	25	50	0,50	0	0	0

Tabulka A.19: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním doprovodu (ACMP) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – DIFF	DIFF – funktor	Celkem	P (DIFF – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ACT	11	0	11	0,00	1	1	0
PAT	31	14	45	0,31	1	0	0
TWHEN	7	13	20	0,65	0	0	0
LOC	1	18	19	0,95	1	1	1

Tabulka A.20: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním rozdílu (DIFF) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TFHL	TFHL – funktor	Celkem	P (TFHL – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	9	10	19	0,53	0	0	0

Tabulka A.21: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (na jak dlouho) (TFHL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – MEANS	MEANS – funktor	Celkem	P (MEANS – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	22	2	24	0,08	1	1	1
TWHEN	35	8	43	0,19	1	1	1
ACT	34	23	57	0,40	0	0	0
PAT	98	87	185	0,47	0	0	0
LOC	13	12	25	0,48	0	0	0
DIR1	7	10	17	0,59	0	0	0
DIR2	11	40	51	0,78	1	1	1

Tabulka A.22: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním prostředku (MEANS) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – REG	REG – funktor	Celkem	P (REG – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
TWHEN	8	3	11	0,27	0	0	0
MANN	18	8	26	0,31	1	0	0
ACT	11	6	17	0,35	0	0	0
EXT	11	6	17	0,35	0	0	0
LOC	8	10	18	0,56	0	0	0
PAT	35	60	95	0,63	1	0	0

Tabulka A.23: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním zřetele (REG) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – THL	THL – funktor	Celkem	P (THL – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	13	17	30	0,57	0	0	0
EXT	8	13	21	0,62	0	0	0
LOC	20	36	56	0,64	1	0	0
PAT	22	120	144	0,83	1	1	1

Tabulka A.24: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (jak dlouho / za jak dlouho) (THL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – THO	THO – funktor	Celkem	P (THO – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
TWHEN	5	11	16	0,69	0	0	0
ACT	13	30	43	0,70	1	0	0

Tabulka A.25: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (jak často / kolikrát) (THO) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – BEN	BEN – funktor	Celkem	P (BEN – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
LOC	9	2	11	0,18	1	0	0
ACT	23	11	34	0,32	1	0	0
TWHEN	7	4	11	0,36	0	0	0
PAT	55	77	132	0,58	0	0	0

Tabulka A.26: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním (ne)prospěchu (BEN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TSIN	TSIN – funktor	Celkem	P (TSIN – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
TWHEN	15	3	18	0,17	1	0	0
ACT	7	14	21	0,67	0	0	0
PAT	14	34	48	0,71	1	0	0
LOC	5	22	27	0,81	1	0	0
TTIL	1	16	17	0,94	1	1	0

Tabulka A.27: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (od kdy) (TSIN) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – SUBS	SUBS – funktor	Celkem	P (SUBS – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	6	5	11	0,45	0	0	0

Tabulka A.28: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním substituce (SUBS) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TTIL	TTIL – funktor	Celkem	P (TTIL – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
LOC	13	7	20	0,35	0	0	0
PAT	22	19	51	0,57	0	0	0
ACT	6	8	14	0,57	0	0	0

Tabulka A.29: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (do kdy) (TTILL) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TPAR	TPAR – funktor	Celkem	P (TPAR – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ACT	5	5	10	0,50	0	0	0
PAT	8	11	19	0,58	0	0	0

Tabulka A.30: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním času (současně s čím / během jaké doby) (TPAR) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – RESTR	RESTR – funktor	Celkem	P (RESTR – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ACT	2	23	25	0,92	1	1	1

Tabulka A.31: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním výjimky (RESTR) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – CRIT	CRIT – funktor	Celkem	P (CRIT – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	9	2	11	0,18	1	0	0
TWHEN	5	7	12	0,58	0	0	0
ACT	14	32	46	0,70	1	0	0
PAT	22	55	77	0,71	1	1	0

Tabulka A.32: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s volným doplněním měřítka (CRIT) stejných vlastností v jednom i druhém slovosledném pořadí

A.2 Výskyty kontextově nezapojených, větně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojenými, nevětně vyjádřenými aktanty a volnými doplněními v *Pražském závislostním korpusu*

Pravděpodobnost výskytu dvojice v určitém slovosledném pořadí a test dobré shody jsou vypočítány pouze u dvojic, které se v korpusu vyskytly nejméně desetkrát. Participanty, které měly větnou formu, mají u zkratky svého funktoru označení „v“ (např. ACTv).

Funktor	Funktor – ACTv	ACTv – funktor	Celkem	P (ACTv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	224	0	224	0	1	1	1
MANN	14	0	14	0	1	1	0
EXT	6	0	6				
ACMP	5	0	5				
CAUS	3	0	3				
THL	3	0	3				
THO	3	0	3				
LOC	1	0	1				
REG	1	0	1				
RESTR	1	0	1				
TWHEN	1	0	1				
CRIT	1	0	1				
Celkem	**263**	**0**	**263**	**0**	1	1	1

Tabulka A.33: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným aktantem aktor (ACT) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – PATv	PATv – funktor	Celkem	P (PATv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ADDR	91	0	91	0,00	1	1	1
MANN	86	1	87	0,01	1	1	1
EXT	27	0	27	0,00	1	1	1
ACT	20	0	20	0,00	1	1	1
EFF	18	0	18	0,00	1	1	1
LOC	13	1	14	0,07	1	0	0
TWHEN	10	0	10	0,00	1	0	0
COMPL	6	0	6				
MEANS	4	1	5				
ORIG	4	0	4				
ACMP	3	0	3				
CAUS	2	0	2				
RESTR	2	0	2				
DIR1	1	0	1				
COND	1	0	1				
REG	1	0	1				
THL	1	0	1				
THO	1	0	1				
Celkem	**291**	**3**	**294**	**0,01**	1	1	1

Tabulka A.34: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným aktantem patiens (PAT) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – EFFv	EFFv – funktor	Celkem	P (EFFv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
MANN	37	8	45	0,18	1	1	1
TWHEN	8	18	26	0,69	1	0	0
LOC	4	12	16	0,75	1	0	0
ADDR	8	7	15	0,47	0	0	0
ACT	13	1	14	0,07	1	0	0
PAT	5	6	11	0,55	0	0	0
REG	0	11	11	1,00	1	1	0
EXT	3	0	3				
ACMP	1	2	3				
AIM	2	0	2				
BEN	2	0	2				
RESTR	2	0	2				
COMPL	1	0	1				
MEANS	0	1	1				
THL	1	0	1				
Celkem	**87**	**66**	**153**	**0,43**	0	0	0

Tabulka A.35: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným aktantem výsledek děje (EFF) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – CONDv	CONDv – funktor	Celkem	P (CONDv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	74	103	177	0,58	1	0	0
ACT	13	52	65	0,80	1	1	1
MANN	9	22	31	0,71	1	0	0
LOC	8	10	18	0,56	0	0	0
EXT	6	6	12	0,50	0	0	0
DIR3	3	8	11	0,73	0	0	0
EFF	4	5	9				
MEANS	3	5	8				
ADDR	3	5	8				
COMPL	0	7	7				
TWHEN	4	2	6				
ACMP	1	4	5				
DIR1	1	3	4				
THL	0	4	4				
AIM	0	3	3				
COND	0	3	3				
CAUS	1	1	2				
REG	1	1	2				
BEN	0	2	2				
CRIT	0	2	2				
TFHL	0	1	1				
ORIG	0	1	1				
TSIN	0	1	1				
SUBS	0	1	1				
TPAR	0	1	1				
RESTR	1	0	1				
Celkem	**132**	**253**	**385**	**0,66**	1	1	1

Tabulka A.36: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním podmínky (COND) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – CAUSv	CAUSv – funktor	Celkem	P (CAUSv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	119	14	133	0,11	1	1	1
ACT	31	11	42	0,26	1	0	0
TWHEN	17	4	21	0,19	1	0	0
MANN	17	1	18	0,06	1	1	0
DIR3	6	1	7				
LOC	6	1	7				
ADDR	6	1	7				
EFF	6	0	6				
EXT	5	0	5				
ACMP	4	0	4				
COMPL	4	0	4				
CAUS	2	1	3				
DIR1	2	0	2				
MEANS	2	0	2				
ORIG	0	2	2				
COND	1	1	2				
REG	2	0	2				
CRIT	2	0	2				
RESL	1	0	1				
AIM	1	0	1				
DIFF	1	0	1				
TFHL	1	0	1				
THO	1	0	1				
TTILL	1	0	1				
RESTR	1	0	1				
Celkem	**239**	**37**	**276**	**0,13**	1	1	1

Tabulka A.37: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním příčiny (CAUS) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TWHENv	TWHENv – funktor	Celkem	P (TWHENv) – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	46	12	58	0,21	1	1	1
ACT	32	11	43	0,26	1	0	0
TWHEN	35	3	38	0,08	1	1	1
LOC	13	2	15	0,13	1	0	0
DIR3	7	7	14	0,50	0	0	0
MANN	5	3	8				
EXT	3	1	4				
ADDR	2	2	4				
ACMP	3	0	3				
THL	3	0	3				
DIR1	1	1	2				
COMPL	2	0	2				
EFF	0	1	1				
AIM	0	1	1				
CAUS	1	0	1				
REG	1	0	1				
THO	1	0	1				
BEN	1	0	1				
RESTR	0	1	1				
Celkem	**156**	**45**	**201**	**0,22**	1	1	1

Tabulka A.38: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním času (kdy) (TWHEN) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – AIMv	AIMv – funktor	Celkem	P (AIMv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	87	2	89	0,02	1	1	1
ACT	14	3	17	0,18	1	0	0
MANN	14	1	15	0,07	1	1	0
DIR3	11	0	11	0,00	1	1	0
ADDR	11	0	11	0,00	1	1	0
LOC	6	0	6				
DIR1	5	0	5				
EXT	4	0	4				
THO	4	0	4				
TWHEN	4	0	4				
EFF	3	0	3				
MEANS	2	0	2				
ORIG	2	0	2				
COMPL	1	0	1				
COND	1	0	1				
THL	1	0	1				
TSIN	1	0	1				
Celkem	**171**	**6**	**177**	**0,03**	1	1	1

Tabulka A.39: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním účelu (AIM) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – MANNv	MANNv – funktor	Celkem	P (MANNv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	14	2	16	0,13	1	0	0
EXT	3	1	4				
MANN	4	0	4				
TWHEN	1	2	3				
DIR3	2	0	2				
ACT	1	1	2				
CAUS	1	0	1				
LOC	0	1	1				
REG	1	0	1				
THL	0	1	1				
ADDR	1	0	1				
Celkem	**28**	**8**	**36**	**0,22**	1	1	0

Tabulka A.40: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním způsobu (MANN) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – MEANSv	MEANSv – funktor	Celkem	P (MEANSv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	9	0	9				
MANN	1	0	1				
DIR1	1	0	1				
COMPL	1	0	1				
LOC	1	0	1				
RESTR	1	0	1				
TWHEN	1	0	1				
Celkem	**15**	**0**	**15**	**0**	1	1	0

Tabulka A.41: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním prostředku (MEANS) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – REGv	REGv – funktor	Celkem	P (REGv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	7	1	8				
ACT	1	2	3				
EXT	1	0	1				
MANN	1	0	1				
DIR3	1	0	1				
LOC	1	0	1				
TWHEN	1	0	1				
Celkem	**13**	**3**	**16**	**0,19**	1	0	0

Tabulka A.42: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním zřetele (REG) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – LOCv	LOCv – funktor	Celkem	P (LOCv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
ACT	1	0	1				
BEN	1	0	1				
EXT	1	0	1				
MANN	1	0	1				
THL	1	0	1				
Celkem	**5**	**0**	**5**	**0**	1	0	0

Tabulka A.43: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním místa (LOC) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TTILLv	TTILLv – funktor	Celkem	P (TTILLv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	8	0	8				
MANN	2	0	2				
LOC	1	1	2				
TWHEN	1	0	1				
Celkem	**12**	**1**	**13**	**0,08**	1	0	0

Tabulka A.44: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním času (do kdy) (TTILL) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – TPARv	TPARv – funktor	Celkem	P (TPARv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
PAT	4	1	5				
LOC	3	2	5				
EXT	1	0	1				
MANN	0	1	1				
ADDR	1	0	1				
ACT	0	1	1				
Celkem	**9**	**5**	**14**	**0,36**	0	0	0

Tabulka A.45: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním času (současně s čím / během jaké doby) (TPAR) v jednom i druhém slovosledném pořadí

Funktor	Funktor – CNCSv	CNCSv – funktor	Celkem	P (CNCSv – funktor)	Reject (0.95)	Reject (0.999)	Reject (0.9999)
LOC	6	4	10	0,40	0	0	0
MANN	10	8	18	0,44	0	0	0
ACT	18	15	33	0,45	0	0	0
PAT	39	36	75	0,48	0	0	0
EXT	6	2	8				
THL	5	2	7				
EFF	0	5	5				
DIR3	2	3	5				
MEANS	3	2	5				
TWHEN	2	3	5				
ACMP	0	4	4				
THO	3	0	3				
ADDR	3	0	3				
CAUS	2	0	2				
CRIT	1	1	2				
DIR2	1	0	1				
DIR1	1	0	1				
COMPL	1	0	1				
DIFF	1	0	1				
BEN	0	1	1				
Celkem	**104**	**86**	**190**	**0,45**	0	0	0

Tabulka A.46: Výskyt kontextově nezapojených, nevětně vyjádřených aktantů a volných doplnění ve dvojici s kontextově nezapojeným, větně vyjádřeným volným doplněním přípustky (CNCS) v jednom i druhém slovosledném pořadí

B

Příklady vyhledávacích dotazů do *Pražského závislostního korpusu*

B.1 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (Netgraph)

```
[functor=CRIT,tfa=f,is_generated!=1,gram/verbmod!="\(cdn\|imp\|ind\)"]
```

Počet nalezených výskytů: 426; viz tabulka 6.1.

B.2 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (Netgraph)

```
[functor=CRIT,tfa=f,is_generated!=1,gram/verbmod="\(cdn\|imp\|ind\)"]
```

Počet nalezených výskytů: 13; viz tabulka 6.5.

B.3 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (Netgraph)

```
OR
[sentmod=enunc,_depth=1]([gram/sempos=v,tfa=f,is_generated!=1,_transitive=
true]([tfa=f,functor=ACT,is_generated!=1,gram/verbmod!="\(cdn\|imp\|ind\)"]
([hide=true,a/ref_type=lex,a/ord>{N1.a/ord}]),[tfa=f,functor=PAT,is_generat
ed!=1,gram/verbmod!="\(cdn\|imp\|ind\)"]([hide=true,a/ref_type=lex,_name=N1
]),[t_lemma=#Neg,_#occurrences=0]))
[sentmod=enunc,gram/sempos=v,tfa=f,is_generated!=1,_depth=1]([tfa=f,functor
=ACT,is_generated!=1,gram/verbmod!="\(cdn\|imp\|ind\)"]([hide=true,a/ref_ty
pe=lex,a/ord>{N1.a/ord}]),[tfa=f,functor=PAT,is_generated!=1,gram/verbmod!=
"\(cdn\|imp\|ind\)"]([hide=true,a/ref_type=lex,_name=N1]),[t_lemma=#Neg,_#o
ccurrences=0])
```

Počet nalezených výskytů: 615; viz tabulka 6.10.

B.4 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (Netgraph)

```
OR
[sentmod=enunc,_depth=1]([gram/sempos=v,tfa=f,is_generated!=1,_transitive=
true]([tfa=f,functor=ACT,is_generated!=1,gram/verbmod!="\(cdn\|imp\|ind\)"]
([hide=true,a/ref_type=lex,a/ord<{N1.a/ord}]),[tfa=f,functor=PAT,is_generat
ed!=1,gram/verbmod!="\(cdn\|imp\|ind\)"]([hide=true,a/ref_type=lex,_name=N1
]),[t_lemma=#Neg,_#occurrences=0]))
[sentmod=enunc,gram/sempos=v,tfa=f,is_generated!=1,_depth=1]([tfa=f,functor
=ACT,is_generated!=1,gram/verbmod!="\(cdn\|imp\|ind\)"]([hide=true,a/ref_ty
pe=lex,a/ord<{N1.a/ord}]),[tfa=f,functor=PAT,is_generated!=1,gram/verbmod!=
"\(cdn\|imp\|ind\)"]([hide=true,a/ref_type=lex,_name=N1]),[t_lemma=#Neg,_#o
ccurrences=0])
```

Počet nalezených výskytů: 486; viz tabulka 6.10.

B.5 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (PML-TQ)

```
t-root $r :=
[ 1+x descendant t-node
   [ sentmod = "enunc" ],
   descendant t-node
   [ gram/sempos = "v",
     0x echild t-node $n3 :=
     tfa = "f", functor in { "AUTH", "ACMP", "AIM", "BEN", "CAUS", "CNCS",
"COMPL", "COND", "CRIT", "DIFF", "HER", "INTT", "MEANS", "REG", "RESL",
"RESTR", "SUBS", "TFHL", "TFRWH", "THL", "THO", "TOWH", "TPAR", "TSIN",
"TTILL", "TWHEN" }, t_lemma !in { "odkud", "kudy", "kam", "kolik", "kde",
"jak", "proč", "odkdy", "dokdy", "kolikrát", "kdy", "kdo", "co", "jaký",
"který", "čí" }, is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node
       [ order-follows $na2 ] ],
     val_frame.rf v-frame
     [ 0x v-element
       [ type = "oblig", functor = $n1.functor ],
       v-element $n_v :=
       [ type = "oblig" ] ],
     echild t-node $n1 :=
     [ tfa = "f", functor in {"DIR1", "DIR2", "DIR3", "EXT", "LOC", "AUTH",
"ACMP", "AIM", "BEN", "CAUS", "CNCS", "COMPL", "COND", "CRIT", "DIFF",
```

```
"HER", "INTT", "MANN", "MEANS", "REG", "RESL", "RESTR", "SUBS", "TFHL",
"TFRWH", "THL", "THO", "TOWH", "TPAR", "TSIN", "TTILL", "TWHEN" }, functor
!= $n2.functor, t_lemma !in { "odkud", "kudy", "kam", "kolik", "kde",
"jak", "proč", "odkdy", "dokdy", "kolikrát", "kdy", "kdo", "co", "jaký",
"který", "čí" }, is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node
       [ order-precedes $na2 ] ],
     echild t-node $n2 :=
     [ tfa = "f", functor in { "DIR1", "DIR2", "DIR3", "LOC", "EXT", "MANN"
}, functor = $n_v.functor, is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind",
"cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node $na2 := [ ] ] ] ];
>> give distinct $r.id
>> give count()
```

Počet nalezených výskytů: 434, viz obrázek 6.1.

B.6 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (PML-TQ)

```
t-root $r :=
[ 1+x descendant t-node
  [ sentmod = "enunc" ],
  descendant t-node
  [ gram/sempos = "v",
    val_frame.rf v-frame
    [ 0x v-element
      [ type = "oblig", functor = $n2.functor ],
      v-element $n_v :=
      [ type = "oblig" ] ],
    echild t-node $n1 :=
    [ tfa = "f", functor in {"DIR1", "DIR2", "DIR3", "EXT", "LOC", "MANN"},
functor = $n_v.functor, functor != $n2.functor, t_lemma !in {"odkud",
"kudy", "kam", "kolik", "kde", "jak", "proč", "odkdy", "dokdy", "kolikrát",
"kdy", "kdo", "co", "jaký", "který", "čí"}, is_generated != 1, gram/verbmod
!in {"ind", "cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node
       [ order-precedes $na2 ] ],
    echild t-node $n2 :=
    [ tfa = "f", functor in {"DIR1", "DIR2", "DIR3", "LOC", "EXT", "AUTH",
"ACMP", "AIM", "BEN", "CAUS", "CNCS", "COMPL", "COND", "CRIT", "DIFF",
"HER", "INTT", "MANN", "MEANS", "REG", "RESL", "RESTR", "SUBS", "TFHL",
```

```
"TFRWH", "THL", "THO", "TOWH", "TPAR", "TSIN", "TTILL", "TWHEN"},
is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn", "imp"}, t_lemma !in
{"odkud", "kudy", "kam", "kolik", "kde", "jak", "proč", "odkdy", "dokdy",
"kolikrát", "kdy", "kdo", "co", "jaký", "který", "čí"},
       a/lex.rf a-node $na2 := [ ] ] ] ];
>> give distinct $r.id
>> give count()
```

Počet nalezených výskytů: 265, viz obrázek 6.2.

B.7 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (PML-TQ)

```
t-root $r :=
[ 1+x descendant t-node
  [ sentmod = "enunc" ],
  descendant t-node
  [ gram/sempos = "v",
    0x echild t-node $n3 :=
    [ tfa = "f", functor in { "AUTH", "ACMP", "AIM", "BEN", "CAUS", "CNCS",
"COMPL", "COND", "CRIT", "DIFF", "HER", "INTT", "MEANS", "REG", "RESL",
"RESTR", "SUBS", "TFHL", "TFRWH", "THL", "THO", "TOWH", "TPAR", "TSIN",
"TTILL", "TWHEN" }, t_lemma !in { "odkud", "kudy", "kam", "kolik", "kde",
"jak", "proč", "odkdy", "dokdy", "kolikrát", "kdy", "kdo", "co", "jaký",
"který", "čí" }, is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node
       [ order-follows $na2 ] ],
    val_frame.rf v-frame
    [ 0x v-element
      [ type = "oblig", functor = $n2.functor ],
      0x v-element
      [ type = "oblig", functor = $n1.functor ] ],
    echild t-node $n1 :=
    [ tfa = "f", functor in {"DIR1", "DIR2", "DIR3", "EXT", "LOC", "AUTH",
"ACMP", "AIM", "BEN", "CAUS", "CNCS", "COMPL", "COND", "CRIT", "DIFF",
"HER", "INTT", "MANN", "MEANS", "REG", "RESL", "RESTR", "SUBS", "TFHL",
"TFRWH", "THL", "THO", "TOWH", "TPAR", "TSIN", "TTILL", "TWHEN" }, functor
!= $n2.functor, t_lemma !in { "odkud", "kudy", "kam", "kolik", "kde",
"jak", "proč", "odkdy", "dokdy", "kolikrát", "kdy", "kdo", "co", "jaký",
"který", "čí" }, is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node
       [ order-precedes $na2 ] ],
```

```
    echild t-node $n2 :=
    [ tfa = "f", functor in { "DIR1", "DIR2", "DIR3", "LOC", "EXT", "MANN"
}, is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node $na2 := [ ] ] ] ];
>> give distinct $r.id
>> give count()
```

Počet nalezených výskytů: 1427, viz obrázek 6.3.

B.8 Příklad vyhledávacího dotazu do *Pražského závislostního korpusu 2.0* (PML-TQ)

```
t-root $r :=
[ 1+x descendant t-node
  [ sentmod = "enunc" ],
  descendant t-node
  [ gram/sempos = "v",
    val_frame.rf v-frame
    [ 0x v-element
      [ type = "oblig", functor = $n2.functor ],
      0x v-element
      [ type = "oblig", functor = $n1.functor ] ],
    echild t-node $n1 :=
    [ tfa = "f", functor in {"DIR1", "DIR2", "DIR3", "EXT", "LOC", "MANN"
}, functor != $n2.functor, t_lemma !in { "odkud", "kudy", "kam", "kolik",
"kde", "jak", "proč", "odkdy", "dokdy", "kolikrát", "kdy", "kdo", "co",
"jaký", "který", "čí" }, is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn",
"imp"},
       a/lex.rf a-node
       [ order-precedes $na2 ] ],
    echild t-node $n2 :=
    [ tfa = "f", functor in {"DIR1", "DIR2", "DIR3", "EXT", "LOC", "AUTH",
"ACMP", "AIM", "BEN", "CAUS", "CNCS", "COMPL", "COND", "CRIT", "DIFF",
"HER", "INTT", "MANN", "MEANS", "REG", "RESL", "RESTR", "SUBS", "TFHL",
"TFRWH", "THL", "THO", "TOWH", "TPAR", "TSIN", "TTILL", "TWHEN"},
is_generated != 1, gram/verbmod !in {"ind", "cdn", "imp"},
       a/lex.rf a-node $na2 := [ ] ] ] ];
>> give distinct $r.id
>> give count()
```

Počet nalezených výskytů: 1295, viz obrázek 6.4.

C

Stručná charakteristika aktantů a volných doplnění v *Pražském závislostním korpusu*

ACMP	volné doplnění vyjadřující doprovod (v širokém smyslu)	*tatínek s maminkou*.ACMP
ACT	aktant - aktor	*Otec*.ACT *pracuje*
ADDR	aktant - adresát	*Poslal dárek příteli*.ADDR
AIM	volné doplnění vyjadřující účel	*Cvičí, aby zhubla*.AIM
APP	volné doplnění substantiva vyjadřující přináležitost	*můj*.APP *hrad*
ATT	atomický výraz vyjadřující postoj mluvčího	*Je to samozřejmě*.ATT *pravda*.
AUTH	volné doplnění substantiva označující autora	*Nezvalovy*.AUTH *verše*
BEN	volné doplnění vyjadřující ne/prospěch	*Pracuje pro firmu*.BEN
CAUS	volné doplnění vyjadřující příčinu	*Z důvodu nemoci*.CAUS *zavřeno*.
CNCS	volné doplnění vyjadřující přípustku	*Navzdory studijním úspěchům*.CNCS *se v praxi neuplatnil*.
COMPL	volné doplnění – doplněk	*Vrátila se unavená*.COMPL
COND	volné doplnění vyjadřující podmínku	*Když spí*.COND *, nezlobí*.
CONTRD	volné doplnění vyjadřující konfrontaci	*Zatímco mzdy klesají*.CONTRD *, ceny se zvyšují*.
CPHR	jmenná část složeného predikátu	*mít plán*.CPHR
CPR	volné doplnění vyjadřující srovnání	*víc než tisíc*.CPR *korun*
CRIT	volné doplnění vyjadřující měřítko	*Seřaď slova podle abecedy*.CRIT
DENOM	efektivní kořen nezávislé nominativní klauze, která není vsuvkou	*Základní škola*.DENOM
DIFF	volné doplnění vyjadřující rozdíl	*Je vyšší o dva centimetry*.DIFF
DIR1	volné doplnění místa odpovídající na otázku „odkud“	*Přijel z Prahy*.DIR1
DIR2	volné doplnění místa odpovídající na otázku „kudy“	*Přišel domů*.DIR3

DIR3	volné doplnění místa odpovídající na otázku „kam“	*Jdou lesem*.DIR2
DPHR	závislá část frazému	*křížem krážem*.DPHR
EFF	aktant – efekt	*Jmenovali ho předsedou*.EFF
EXT	volné doplnění vyjadřující míru	*V nádobě je přesně*.EXT *litr vody*.
FPHR	součást cizojazyčného textu	*cash*.FPHR *flow*.FPHR
HER	volné doplnění vyjadřující dědictví	*šátek po matce*.HER
ID	nominativ jmenovací a genitiv explikativní	*hrad Karlštejn*.ID; *trest smrti*.ID
INTF	atomický výraz vyjadřující „falešný podmět“	*Ono*.INTF *prší*.
INTT	volné doplnění vyjadřující záměr	*Šel nakoupit*.INTT
LOC	volné doplnění místa odpovídající na otázku „kde“	*Pracuje v Praze*.LOC
MANN	volné doplnění vyjadřující způsob	*Mluví hlasitě*.MANN
MAT	aktant substantiva vyjadřující obsah kontejneru	*sklenice vody*.MAT
MEANS	volné doplnění vyjadřující prostředek	*Píše perem*.MEANS
MOD	atomický výraz vyjadřující modální charakteristiku obsahu výpovědi	*Pracuje asi*.MOD *na půl úvazku*.
OPER	kořen souřadné struktury vyjadřující matematickou operaci nebo interval	*pět až*.OPER *deset hodin*
ORIG	aktant – origo	*Vyrábí nábytek ze dřeva*.ORIG
PAR	efektivní kořen vsunuté slovesné nebo nominativní klauze	*Přijedu 13. prosince (pátek*.PAR *).*
PARTL	efektivní kořen nezávislé citoslovečné klauze	*Hurá*.PARTL *, vyhráli jsme!*
PAT	aktant – patiens	*Vaří oběd*.PAT
PREC	atomický výraz, který vyjadřuje návaznost klauze na předchozí kontext	*A*.PREC *pak odešel.*
PŘED	efektivní kořen nezávislé slovesné klauze, která není vsuvkou	*Pavel dal*.PRED *kytku Martině.*
REG	volné doplnění vyjadřující zřetel	*Vzhledem k počasí*.REG *nelze nic plánovat.*
RESL	volné doplnění vyjadřující účinek	*Mluví tak potichu, že mu nerozumíme*.RESL
RESTR	volné doplnění vyjadřující výjimku	*Kromě tebe*.RESTR *tam byli všichni.*
RHEM	atomický výraz – rematizátor	*Jen*.RHEM *Karel odešel.*
RSTR	volné doplnění blíže specifikující řídící substantivum	*velký*.RSTR *dům*
SUBS	volné doplnění vyjadřující substituci	*Za otce*.SUBS *jednal strýc.*

TFHL	volné doplnění času odpovídající na otázku „na jak dlouho?“	*Přijel na měsíc*.TFHL
TFRWH	volné doplnění času odpovídající na otázku „ze kdy?“	*Přeložil jednání ze soboty*.TFRWH *na dnešek.*
THL	volné doplnění času odpovídající na otázky „jak dlouho?“ a „za jak dlouho?“	*Stihnul to za týden*.THL
THO	volné doplnění času odpovídající na otázky „jak často?“ a „kolikrát?“	*Pracuju na tom každý den*.THO
TOWH	volné doplnění času odpovídající na otázku „na kdy?“	*Přeložil jednání ze soboty na dnešek*.TOWH
TPAR	volné doplnění času odpovídající na otázky „současně s čím?“ a „během jaké doby?“	*Během naší dovolené*.TPAR *ani jednou nepršelo.*
TSIN	volné doplnění času odpovídající na otázku „od kdy?“	*Budu pracovat od zítra*.TSIN
TTIL	volné doplnění času odpovídající na otázku „do kdy?“	*Udělám to do pátku*.TTILL
TWHEN	volné doplnění času odpovídající na otázku „kdy?“	*Přijdu zítra*.TWHEN
VOCAT	efektivní kořen nezávislé vokativní klauze	*Hanko*.VOCAT, *podej mi to.*

Tabulka C.1: Zkratky funktorů užívané v *Pražském závislostním korpusu* (srov. M. Mikulová a kol. 2005: kapitola *Funktory a subfunktory*, upraveno)

Pro detailnější charakteristiku jednotlivých funktorů viz kapitolu *Funktory a subfunkory* v příručce pro anotátory PDT (M. Mikulová a kol. 2005).

D

Ukázka závislostního stromu s anotací aktuálního členění z *Pražského závislostního korpusu*

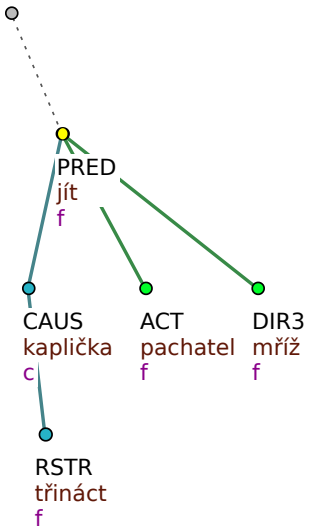

Závislostní strom reprezentuje větu *Za třináct kapliček jdou pachatelé za mříže* (jedná se o první větu textu). Symbol *c* v obrázku označuje uzel kontrastivně kontextově zapojený, symbol *f* uzly kontextově nezapojené.

Literatura

František Daneš. *Intonace a věta ve spisovné češtině.* ČSAV, Praha, 1. vyd. edition, 1957.

František Daneš. Sémantická struktura slovesná a struktura věty. In *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica 1971–2.*, pages 17–25, Bratislava, 1974.

František Daneš. Typy tematických posloupností v textu (na materiále českého textu odborného). *Slovo a slovesnost.*, roč. 29(č. 2):s.125–141, 1968. ISSN 0037-7031.

František Daneš, Zdeněk Hlavsa, et al. *Větné vzorce v češtině.* Academia, Praha, 1. vyd. edition, 1981.

František Daneš, Zdeněk Hlavsa, and Miroslav Grepl. *Mluvnice češtiny: vysokoškolská učebnice pro studenty filozofických a pedagogických fakult. Díl 3. Skladba*. Academia, Praha, 1. vyd. edition, 1987.

Jan Firbas. A functional view of „ordo naturalis“. *Brno Studies in English.*, roč. 13: s.29–59, 1979. ISSN 0524-6881.

Jan Firbas. A Note on Transition Proper in Functional Sentence Analysis. *Philologica Pragensia.*, roč. 8:s.170–176, 1965. ISSN 0524-6881.

Jan Firbas. *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication.* Cambridge: Cambridge University Press, 1. vyd. edition, 1992. ISBN 978-0-521-03182-0. ISBN 0-521-37308-5. ISBN 978-0-521-37308-5.

Jan Firbas. On 'existence/appearance on the scene' in functional sentence perspektive. *Prague Sludies in English.*, roč. 16:s.47–70, 1975.

Jan Firbas. On the Communicative Value of the Modern English Finite Verb. *Brno Studies in English.*, roč. 3:s.97–104, 1961.

Jan Firbas. On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity.*, A 19:s.135–144, 1971. ISSN 0231-7710.

Jan Firbas. On the Prosodic Features of the Modern English Finite Verb as Means of Functional Sentence Perspektive. *Brno Studies in English.*, roč. 7:s.12–47, 1968.

Walter Flämig. *Grammatik des Deutschen: Einführung in Struktur- und Wirkungszusammenhänge.* Akademie Verlag, Berlin, 1. vyd. edition, 1991. ISBN 3-05-000686-2.

Jan Hajič et al. *Průvodce PDT 2.0*. [online], Praha, 2006a. URL `http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/pdt-guide/cz/html/index.html`.

Eva Hajičová. *Negace a presupozice ve významové stavbě věty.* Academia, Praha, 1. vyd. edition, 1975.

Eva Hajičová. Negation and Topic vs. Comment. *Philologica Pragensia.*, roč. 16:s.91–93, 1973.

Eva Hajičová. What we have learned from complex annotation of topic-focus articulation in a large Czech corpus. *Écho des études romanes.*, roč. 8(č. 1):s.51–64, 2012a. ISSN 1801-0865.

Eva Hajičová, Jiří Havelka, and Kateřina Veselá. Corpus Evidence of Contextual Boundness and Focus [online]. In *Proceedings from The Corpus Linguistics Conference Series.*, volume roč. 1, č. 1, Birmingham, 2005. URL http://www.birmingham.ac.uk/research/activity/corpus/publications/conference-archives/2005-birmingham.aspx.

Eva Hajičová, Jarmila Panevová, and Petr Sgall. *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky.* Karolinum, Praha, svazek 1. 1.vyd. edition, 2002. ISBN 80-246-0470-1.

Eva Hajičová, Barbara H. Partee, and Petr Sgall. *Topic-Focus Articulation, Tripartite Structures and Semantic Content.* Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston, 1.vyd. edition, 1998. ISBN 0-7923-5289-0.

Eva Hajičová and Petr Sgall. Degrees of Contrast and the Topic-Focus Articulation. In STEUBE, A. (ed.). *Berlin – New York: de Gruyter*, pages s.1–13, 2004.

Eva Hajičová, Petr Sgall, and Hana Skoumalová. Identifying Topic and Focus by an Automatic Procedure. In KRAUWER, S. et al. (eds.). In *Sixth Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics, Proceedings of the Conference, 21–23 April 1993.*, pages s.178–182, Utrecht, 1993. ISBN 90-5434-014-2.

Eva Hajičová. Topic-focus revisited (through the eyes of the prague dependency treebank). In Смыслы, тексты и другие захватываиущие сиужеты: сборник статеи в чест 80-летииа Игориа Александровича Мелчука., pages s.218–232, Rusko, Moskva, 2012b. ISBN 978-5-9551-0593-2.

Markéta Lopatkova, Zdeněk Žabokrtský, Václava Kettnerová, et al. *Valenční slovník českých sloves.* Karolinum, Praha, 1.vyd. edition, 2008. ISBN 978-80-246-1467-0. URL http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/2.5/doc/home.html.

Vilém Mathesius. *Čeština a obecný jazykozpyt: soubor statí.* Melantrich, Praha, 1.vyd. edition, 1947.

Marie Mikulová et al. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu: referenční příručka.* Universitas Carolina Pragensia, Praha, 1.vyd. edition, 2008. ISBN 978-80-254-3769-8. ISBN 978-80-7378-063-0. URL http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0update/doc/tr-ref-cz-cz.pdf.

Marie Mikulová et al. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu: anotátorská příručka.* Universitas Carolina Pragensia, Praha, 1.vyd. edition, 2005. ISBN 80-254-3087-1. URL http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/html/index.html.

Iva Nebeská. K vyjadřování předmětu a příslovečných určení v češtině. *Naše řeč.*, roč.67:s.10–17, 1984.

Jarmila Panevová. *Formy a funkce ve stavbě české věty.* Academia, Praha, 1.vyd. edition, 1980.

Jarmila Panevová. On Verbal Frames in Functional Generative Description. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics.*, roč.22:s.3–40, 1974.

Jarmila Panevová. Rozvití předmětová a příslovečná, doplňující a určující. *Naše řeč.*, roč.58:s.61–66, 1975.

Jarmila Panevová. Valency frames and the meaning of the sentence. In LUELSDORFF, P. A. (ed.). In *The Prague School of Structural and Functional Linguistics.*, pages 223–243. John Benjamins Publishing Copany, Amsterdam – Philadelphia, 1994.

Kateřina Rysová. Ke slovosledu v konstrukcích s obligatorními participanty (se zaměřením na slovosled patientu a způsobového slovesného doplnění). In PETKEVIČ, V.; ROSEN, A. (eds.). In *Korpusová lingvistika Praha 2011. 3. Gramatika a značkování korpusů.*, pages 62–69. Ústav českého národního korpusu FF UK; Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2011a. ISBN 978-80-7422-116-3.

Kateřina Rysová. Možnosti jednotlivých volných slovesných doplnění být obligatorním členem věty. In ČMEJRKOVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J.; KLÍMOVÁ, J. (eds.). In *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český.*, pages 615–620. Karolinum, Praha, 2012a. ISBN 978-80-246-2121-0.

Kateřina Rysová. *Někdy, někde, nějak* v češtině a v němčině (Ke slovoslednému pořadí kategorií času, místa a způsobu). In PALECSKOVÁ, D.; KUMOROVÁ, Z.; GREGORÍK, P. (eds.). In *RARA AVIS IX. 1. diel – jazykoveda.*, pages 168–177. Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Katedra slovenského jazyka a literatúry, Trnava, 2012b. ISBN 978-80-8105-403-7.

Kateřina Rysová. The Word Order of Inner Participants in Czech, Considering the Systemic Ordering of Actor and Patient [online]. In GERDES, K.; HAJIČOVÁ, E.; WANNER, L. (eds.). In *Proceedings of the International Conference on Dependency Linguistics (Depling 2011).*, pages 183–192. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, Španělsko, 2011b. ISBN 978-84-615-1834-0. URL `http://depling.org/proceedingsDepling2011`.

Kateřina Rysová. Umístění valenčního doplnění místa a patientu v české výpovědi. In NESWETHA, J.; CZERWONKA, Z.; RYSOVÁ, K. (eds.). In *Grenzüberschreitungen: Polnische, tschechische und deutsche Sprache, Literatur und Kultur.*, pages 321–330. Georg Koms Verlag, Hildesheim – Zürich – New York, 2013. ISBN 978-3-487-15004-8. ISSN 1860-4692.

Petr Sgall. *Generativní popis jazyka a česká deklinace.* Academia, Praha, 1. vyd. edition, 1967.

Petr Sgall. Generativní systémy v lingvistice. *Slovo a slovesnost.*, roč.25(č.4):s.274–282, 1964.

Petr Sgall and Eva Hajičová. The Position of Information Structure in the Core of Language. In CARLSON, G. N. a PELLETIER, F. J. (eds.). In *Referency and Quantification: The Partee Effect.*, pages 289–302. CSLI Publications, Stanford (California), 2005.

Petr Sgall, Eva Hajičová, and Eva Buráňová. *Aktuální členění věty v češtině.* Academia, Praha, 1. vyd. edition, 1980.

Petr Sgall, Eva Hajičová, and Jarmila Panevová. *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspect.* Dordrecht: Reidel Publishing Company, Academia,

Praha, 1986.

Petr Sgall. Towards a definition of focus and topic. *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics.*, roč.31:s.3–27, 1979.

Antonina Shevchukova. *Ausklammerung und Relativsatzbildung als Rhematisierungsstrategie im Deutschen.* PhD thesis, Justus-Liebig-Universität Gießen., Gießen, 2009. URL `http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2011/8183/pdf/ShevchukovaAntonina_2009_07_08.pdf`.

Lucien Tesnière. *Éléments de syntaxe structurale.* Klincksieck, Paris, 1. vyd. edition, 1959. ISBN 2-252-01861-5.

Ludmila Uhlířová. *Knížka o slovosledu.* Academia, Praha, 1. vyd. edition, 1987.

Ludmila Uhlířová. O vztahu sémantiky příslovečného určení k aktuálnímu členění. *Slovo a slovesnost.*, roč.35:s.99–106, 1974.

Zdena Urešová. *Valenční slovník Pražského závislostního korpusu (PDT-Vallex).* [online]. Příloha k disertační práci. Praha, 2011. URL `http://ufal.mff.cuni.cz/PDT-Vallex/PDT-Vallex-plna-verze.pdf`.

Kateřina Veselá and Jiří Havelka. Anotování aktuálního členění věty v pražském závislostním korpusu. Technical report, ÚFAL MFF UK, Praha, 2003. URL `http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/publications/VeselaHavelkaTR2003.pdf`.

Šárka Zikánová. *Postavení slovesného přísudku ve starší češtině (1500–1620).* Karolinum, Praha, 1. vyd. edition, 2009. ISBN 978-80-246-1381-9.

Šárka Zikánová. Problematické syntaktické struktury: k rozborům aktuálního členění v Pražském závislostním korpusu. In POLÁCH, V. P. (ed.). In *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov.*, pages s.233–340, Olomouc, 2008. Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-1984-8.

Šárka Zikánová. What do the data in prague dependency treebank say about systemic ordering in czech? *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics.*, roč.86:s.39–46, 2006.

Šárka Zikánová, Miroslav Týnovský, and Jiří Havelka. Identification of topic and focus in czech: Evaluation of manual parallel annotations. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics.*, roč.87:s.61–60, 2007.

Zdroje

Jára da Cimrman, Ladislav Smoljak, and Zdeněk Svěrák. *Posel z Liptákova*. Paseka, Praha, 1992. ISBN 80-85192-41-1.

Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2010b. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – SYN2009PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2010a. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2006. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2005. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2000. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – ORAL2008. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2008. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha, 2001. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – ORWELL. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – KSK-dopisy. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – Schola2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – LINK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – ORAL2006. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. URL http://www.korpus.cz.

Český národní korpus – BMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. URL http://www.korpus.cz.

Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften., Berlin. URL http://www.dwds.de.

Jan Hajič et al. *Prague Dependency Treebank 2.0.* Linguistic Data Consortium, Philadelphia, 2006b.

PDT-Vallex, Praha, 2012. Ústav formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. URL http://ufal.mff.cuni.cz/

lindat/PDT-Vallex.html.
Markéta Lopatková et al. *Valenční slovník českých sloves*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 9788024614670.

Rejstřík

A

aktanty, 72, 99
aktuální členění větné, 13, 17, 18, 21, 26, 34, 36, 38, 44, 50, 53, 69, 80, 81, 87, 90, 160

C

chí-kvadrát test, 94, 95, 100, 107, 112, 135, 140, 147, 161

Č

Český národní korpus, 73, 146

D

dialogový test, 49, 66
Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache, 74, 146

F

funkční generativní popis, 17, 19–21, 25, 34–36, 38, 46, 50, 54, 60, 61, 66, 72, 93, 125, 129, 164

H

hloubkový slovosled, 14, 35, 38, 47, 49, 50, 68, 93, 98, 99, 106, 117, 156, 162

K

kontextová zapojenost, 17, 18, 20, 21, 25, 30, 34, 36–38, 48, 69, 78, 80, 81, 84, 86, 88, 145, 146, 159, 160
kontrastivní kontextová zapojenost, 34, 35, 37, 53
kulisa, 18, 20, 39, 42, 48, 51, 54, 63, 68, 80, 83, 98, 163
kvaziohnisko, 25

N

negační test, 31

O

ohnisko, 19–21, 25, 26, 31, 36, 37, 43, 46, 48, 51, 79, 81, 97, 109, 116
otázkový test, 26, 49

P

povrchový slovosled, 13, 24, 36, 38, 47, 49, 51, 99, 106, 112
Pražský závislostní korpus, 17, 21, 23, 34–36, 41, 47, 55, 67–69, 72, 77, 84, 87, 90, 93, 134

S

slovosledný činitel / faktor, 14, 15, 23, 40, 44, 47, 48, 50, 58, 59, 66, 99, 115–117, 125, 145
stupnice kontextové zapojenosti, 41, 84, 86
stupnice obligatornosti, 132
stupnice vlastních rémat, 56
stupnice výpovědní dynamičnosti, 39, 40, 47, 48, 54, 55, 93, 98
systémové uspořádání, 25, 27, 47, 48, 50, 54, 55, 58, 67, 93, 98, 156, 162, 167

T

test kontroly porozumění, 32

V

valence, 40, 46, 49, 59, 66, 103, 125, 164
větnost, 46, 117, 123, 164
vlastní ohnisko, 25, 37, 43, 52, 56, 68, 102, 116
volná slovesná doplnění, 72, 134
výpovědní dynamičnost, 14, 21, 24, 27, 28, 31, 34, 35, 38, 40, 43, 44, 46, 48, 54, 55, 57, 58, 79, 93, 98, 106, 162

Z

základ, 20, 21, 25, 26, 31, 32, 36, 37, 79
základní slovosled, 38, 44, 47, 58, 60, 68, 72, 93, 116, 123, 135, 145, 146, 156, 167